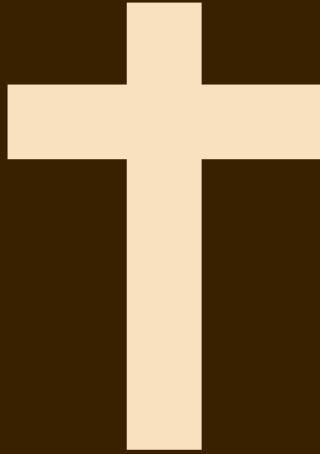

Mum Language NT
Portions

Portions of the New Testament in the Mum language of Papua
New Guinea

Mum Language NT Portions
Portions of the New Testament in the Mum language of Papua
New Guinea
Nupela Testamen long tokples Mum long Niugini

copyright © 2017 Pioneer Bible Translators

Language: Mum

Contributor: Pioneer Bible Translators

This translation is made available to you under the terms of the Creative Commons Attribution-No Derivatives license 4.0.

You may share and redistribute this Bible translation or extracts from it in any format, provided that:

You include the above copyright and source information.

You do not make any derivative works that change any of the actual words or punctuation of the Scriptures.

Pictures included with Scriptures and other documents on this site are licensed just for use with those Scriptures and documents. For other uses, please contact the respective copyright owners.

2022-06-21

PDF generated using Haiola and XeLaTeX on 11 Nov 2022 from source files dated 29 Jan 2022
7921ee34-eb00-5a55-a3a2-0a742ba419e2

Contents

Matyu 1

Kuyu Avi Matyu Yihimbivirami Kuyu kasiram

Kuyu avi Matyu yihimbivirami niñandihin, angwimiki arikita arikita hañindu kimañgima angwimiki, Jisas piri niñi kiyihi muhimimuhim vana yivurahamirim ambavarami. Angwimiki kaniñandihin kimañgimañi Maria Jisasin kavuhi muhimimuhim vana yivurahamirim, nannga Jisasin yivutatamahu kimuta savayi kita angga yahamirata, nuñandi hatin mitata Gotindu pihuyi yahumirim ambavarami.

Aru vana mu Matyu isihuramiriman vata andimiha, nimata. Kuha Got siritimbuta ambami maña Jisas andihi kandisikwisikwi yivurahamirim angwimiki atinduyi yihimbiviramu. Got kru mumingañ simbitin pata Israel hatin angga miñimandi vata siritimbumi. Nannga angwimiki kaniñandihin Jisasirim kru kandihamanda nima vata isihuramirimandi. Matyundu angwimiki kaniñi kuyu sambu muhimimuhim vana Jisas andimirim isihuramami. Kamata kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavarandu hañinñ ambavaramu hañandihin kandisikwisikwi yivurahami. Matyu 1.22-23, 2.4-6, 2.14-15, 2.23, 4.13-16, 8.16-17, 12.15-21, 13.34-35, 21.2-5, 21.16, 26.24, 26.31, 26.54, 27.6-10yi ngamara.

Aru vana mu angwimiki Matyuuyi ambami ha Gotindu tiwiyi kiyihiyirim ambavarami. Jisasindu simbirayi Got krunavundi sihanañgandu aru miku yivurahiriman vata andimi. Kamata krunavundi sihanañga nuñandi vana taya miñahandamu vata piri kindi.

Matyundu angwimikiyi, kuyu kutañguta arikita arikita minzataya Jisas ambavarami. Kuyu kimañgima ha Matyu 5—7yi kiyi. Kandihañi Jisas apu muyi yahuta, krunavundinñ Gotindu tiwiyi kiyihiyirim ambavarami. Ara kuyu kuta muha Matyu 10yi kiyi. Kuyu kandihañi, Jisas nuñandi simbirasara hañinñirim muhimimuhim vana andindi pirivisa muvumuvu uta nuñandi kuyu krunavundinñ ambavaramu vata ambami.

Kuyu kuta muha Matyu 13yi, Jisas tihi kuyu Gotindu tiwiyi kiyihiyi vanarim krunavundinñ isihuramata ambavarami. Ara kuyu kuta muha Matyu 18yi, Jisas krunavundi nuñandi simbirasara sikwi kiyihiyirim ambavarami. Kuyu kuta muha Matyu 24—25yi, Jisas muhimimuhim vana imbihivi hañi yivurahirimandirim ambavarami.

Angwimiki kaniñandihin, kru nuhaya sikwi yihimbivirami vava kuyu manggiyi. Hara angwimiki ni, nimata niñbi miñami. Kuyu avi Matyu yihimbivirami. Matyurim nimata indarimitandu. Nu kru gavaman ndamarim timbahiris miñarasimi. Kuyu kaniñandihin Matyu 9.9-13yi kiyi.

Jisas piri niñi yahami

(Sapta 1.1—4.16)

*Jisas Krai niñuñingitakiñandu niñbi
(Luk 3.23-38)*

¹ Niñandihin Jisas Krai niñuñingitakiñandu kuyu. Jisas nu Devit niñuñinggi. Devit nu Abraham niñuñinggi. ² Abraham Aisak niñuva. Aisak Jekop niñuva. Juda niñusinava nannga niñuranava niñuva Jekop. ³ Peres nannga Sera niñuva Juda, nuriñandi niñum Tamar. Peres Hesron niñuva, Hesron Ram niñuva. ⁴ Ram Aminadap niñuva, Aminadap Nason niñuva, Nason Salmon niñuva. ⁵ Salmon Boas niñuva, Boas niñum Rahap. Boas Obet niñuva, Obet niñum Rut. Obet Jesi niñuva. ⁶ Jesi, aru miku Devit niñuva. Devit Solomon niñuva. Solomon niñum Batseba, Batseba Uria kindahu. ⁷ Solomon Rehoboam niñuva, Rehoboam Abiya niñuva, Abiya Asap niñuva. ⁸ Asap Jehosafat niñuva, Jehosafat Jehoram niñuva, Jehoram Usia niñuva. ⁹ Usia Jotam niñuva, Jotam Ahas niñuva, Ahas Hesekia niñuva. ¹⁰ Hesekia Manase niñuva, Manase Emon niñuva, Emon Josaia niñuva. ¹¹ Josaia Jehoiakim nannga niñuranava niñuva. Kandihirivi hañi Babilon hati pata Israel sannga kurihata, Israel hatin miñata uta Babilon tamahu simbira tikatika miñamu. ¹² Babilon kita simbira tikatika miñamu hiriviyi Jehoiakim Sealtielin kavumi. Sealtiel Serubabel niñuva. ¹³ Serubabel Abiut niñuva, Abiut Eliakim niñuva, Eliakim Asor niñuva. ¹⁴ Asor Sadok niñuva, Sadok Akim niñuva, Akim Eliut niñuva. ¹⁵ Eliut Eleasar niñuva, Eleasar Matan niñuva, Matan Jekop niñuva. ¹⁶ Jekop, Josep niñuva,

Maria nimuŋa. Maria Jisasin kavuhi, Jisasirim Krais vandu.* ¹⁷Jisasindu krunzapayindu kimanggima hama Abraham. Abrahamiyi kita 14 krunzapa siwitimbiiyitimbiiyi űinji kavumu patavata Devitiyi. Devitiyi kita 14 krunzapa siwitimbiiyitimbiiyi űinji kavumu patavata Jehoiakim kuhirata tihi, miŋata Babilon umu. Babilon uta simbira tikatika miŋamu takuk haűi kita 14 krunzapa siwitimbiiyitimbiiyi űinji kavumu patavata Krais kuhirami.

*Maria Jisasin kavumi
(Luk 2.1-7)*

¹⁸ Jisas Krais yahami vana haŋandihin nimata. Niŋum Mariaŋ, Josepirim miŋavihu. Hara kihiri upi maŋgarihimat kita tihi, Gotindu Maviűinji mavindanguramahi mavinangandimi. ¹⁹ Nimuŋa Josep, nu tititaya kiyihiiyi miŋga. Maria naŋga kihiri upi maŋgarihandu. Harim Maria kipi naŋgandihii ngata, krunavundindu tamingangimbaűi piŋguvaritinda Maria siwimanziwimanditima vata, aviűam haűi kita nuŋ mitirim indarimitami. ²⁰ Kamatiriman vata indarimitata kiyimiyi, kiyiyi karihata akwisihuyi Aru nimandu kutikara hamaŋ ngahi nuŋ nimavami, Josep, Devit niŋuűinji ngana, űinji mavi humbambu kiyi haŋandihin Gotindu Maviűinji mavindanguramahi kipi naŋgandisimi. Harim Mariaŋ uraurarim piŋimandu. ²¹ Nu kru űinji kavirimandi. Nu tihi nuŋandi krunavundi űamba vanavana andindu haŋinij sihiŋgata nuriŋ nguramata aŋga miŋimandi. Harim nuŋ űimbi nguta Jisas vamba amba, vami.*

²²⁻²³ Kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara hama ambami, Ngamara, navundi muŋambi kru naŋga kihiri upi maŋgarihatara kipi naŋgandita, kru űinji kavirimandi. Kamati nuŋandi űimbi Emanuel virimandiyu, vami. Kanimavami kuyu niŋandihin kandisikwisikwi yivurahi. Emanuel űimbi kanijandihindu kuyu sapa ha nimata, Got ara naŋga kiyi. ²⁴ Kamavahi Josep karihata yahamirata Aru nimandu kutikara ambami maűa Mariaŋ urami. ²⁵ Hara Maria naŋga kihiri upi maŋgarihimat kiyihi ututa Maria kru űinji ha kavuhi Josep űimbi nguta Jisas, vami.

2

Kru indarimit avi naŋga haŋinij Jisasin ngirim payimu

¹⁻² Herot aru miku miŋga kiyimi hiriviyi, Maria Jisasin pirivisa Judia pihu Betlehem kavumi.* Kamatihi indarimit avi naŋga muvira ina yahayahavundu haŋinij pata Jerusalem yivurahata nimavamba kitihumu, Niŋi kihi Judandu aru miku yahami kandiha pambu kiyi. Nuŋandi kiniki ina yahayaha nimbu kita ngata nuŋandi űimbi tihiyahirim pariŋ, vamu. ³ Kamavahu aru miku Herot kuyu kandiha indarihira nuŋandi mavi hambu avi mandimi. Jerusalemindu krunavundi ndahara sihananŋa nuriŋandi mavi hambu avi mandimi. ⁴ Kamata Herot yahata Gotin kiraiŋinguhundu aru miku haŋinij naŋga Israelindu tikatika kuyundu mirimba naŋga haŋinij ambahi pata tihiruhu nuriŋ nimavamba kitihumi, Got krunavundin aŋga miŋimandi vata yihiramami kru kandihami pihu paűi nzikwi yivurahimandi, vami. ⁵ Kamavahi nimavamu, Pihu Betlehem, pirivisa Judia nduyi yivurahimandi. Kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara miŋga kuyu nimata yihimbivirami. ⁶ Pihu Betlehem, krunzapa Judandu pirivisayi kindana. Krunzapa Judandu pirivisayi pihu aruru muvira haŋinij űimbi naŋga. Nandahara űimbi naŋga. Nandi kru mumiŋga aru miku miŋga yivurahata Gotindu krunavundi Israel hatin karatamirimandi vamba yihimbivirami, vamu.

⁷ Kamavahu Herot kuyu kandiha indarita kru mumiŋgaŋ aviűam ambahi, uta kru indarimit avi ina yahayahavundu haŋinij ambahi payimu. Payihu nuriŋ nimavamba kitihumi, Pamata hiriviyi kiniki kandiha yivurahahi ngamara, vami. ⁸ Kamavata nuriŋ ambami. Uta űinji kandiha avindamata puhiramangarata ngata, pata yaŋ ambitiŋa yindahara uta nuŋandi űimbi tihiyahitin, vami. Kamavata simbihi Betlehem umu.

* **1:16** űimbi Krais vava niŋandihinindu kuyu sapa ha nimata, Kru, Got krunavundi nuŋandin aŋga miŋimandi vata yihiramami vava űimbi. **1:18** Lu 1.27 naŋga, 1.35 **1:19** Lo 24.1 **1:21** Lu 1.31 naŋga, 2.21 naŋga, Si 4.12 naŋga, 13.23 naŋga, 13.38 * **1:21** Hibru kuyuyi űimbi Jisas vava niŋandihin Aru nima krunavundin aŋga miŋamiŋa vava kuyu maűa nandi. űimbi Jisas vava ni, Grik kuyuyindu. Hibru kuyuyi Josua vandu. **1:22-23** Ais 7.14 **1:25** Lu 2.7 naŋga, 2.21 **2:1-2** Nam 24.17 * **2:1-2** Aru miku Herot pirivisa Judia naŋga pirivisa muvira, Judia ariűi kindu haŋinij naŋga karatamarasimi. Herot aru miku miŋga kiyimi. Hara Herot Romindu aru miku miŋgandu tiwiyi kiyimi. Romindu aru mikurim Sisar varasimu. **2:6** Mai 5.2 naŋga, Jo 7.42

9-10 Aru miku Herot ambavarahi indarita mituta umu.* Uta kiniki ina yahayahavu kita ngamu siwi hanjandihin ngata kinzhinzitimu. Kiniki kandiha kasiramata uhihi nuri sihindi umu. Uta tavi ñinji kiyimi hañi kimba hambu kiyimi. ¹¹ Kamata indihuta ñinji ha nanja nijum Marian ngata tanda mikwimikwinita kipumika nurinandi ha piriyi tamahu minguhi ñinji hamandu ñimbi tuhuyahamu. Kamata panjagara ha minjavihirita muhimimuhim minjata payimu hanjinij, gol, nanja sambangihivi maña him kirahu kinza avi yahandi him, nanja paura uvingzina avi yahandi hanjandihin asihuramata Jisasij ngumu. ¹² Kamatihu Got akwisihiyui nuriñ nimavami, Uta sihinda Herot kiyi hañi mayivurahamara, vami. Kamavahi mu hindifi nuriñandi pihuyi anja umu.

Josep tama Isip umu

¹³ Kru indarimit avi nanja hanjinij uhuhu, Aru nimandu kutikara pata akwisihiyui Josepiñ nimavami, Herot ñinji niman puhiravuhiraramata ngata yivutatamiraman vata anditihahi yahamirata ñinji nanja nijuminj timbuta tivata Isip umara. Uta kita yandi kuyurim tavira, vami. ¹⁴ Kutikara hama kamavahi Josep yahata nijuminj nanja ñinji hamañ timbuta Isip kiyiyi umu. ¹⁵ Kamata Isip kiyihuhu Herot kimumi. Kandi vana nijandihinirim Aru nima, kru nuñandi kuyu minjata ambavaravara minjanj ambahi, nimavami, Yandi kru ñinji Isip kiyihi ambahin Isip mitata payi, vami. Kamataharim Aru nima ambami vana nijandihin kandisikwisikwi yivurahami.

Aru miku Herot ambahi ñinji muvira yivuhimumbiramu

¹⁶ Kru indarimit avi ina yahayahavundu hanjinij uhuhu, Herot yanj kuyusihrata mu hindiyi umu vata kitiri kiyimi. Kuha Herot kru indarimit avi ina yahayahavundu hanjinij kitihuhu ambamu, Kiniki ngamarinj ha arikinzimbi umiha, vamu. Kamataharim kru muviranj simbihi pihu Betlehem nanja pihu makamaka ariñiarifi kiyimuyi umu. Uta kru ñinji taya arikinzimbi nanja mingata hanjinij yivuhimumbiramu. ¹⁷⁻¹⁸ Muhimimuhim vana kanjininjirim Got ambahi, kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara Jeremaia ambami, Pihu Rama, Resel nijunñinggiñandu ñinjisim kimumbiramu. Kamatihu ñinji nijuminava hanjinij irihanzihahi tamamu. Kamatihu krunavundi munjinj pata nuriñ minjanjaritirinj maviñam hañi kiyimu vata andihura kambu manjarimamu, vamba ambami hanjandihin, kandisikwisikwi yivurahami.

Josep tama anja payimu

¹⁹ Josep Isipindu pirivisayi kiyihivi, Herot kimutatihi Aru nimandu kutikara hama Josepiñ akwisihiyui yivurahami. ²⁰ Kamata Josepiñ nimavami, Ñinji niman yivutatamindanj vata andisimu hanjinij kimusimu. Harim yahamirata ñinji ha nanja nijuminj timbuta pirivisa Israel anja umara, vami. ²¹ Kamavahi Josep yahata ñinji ha nanja nijuminj urata pirivisa Israelirim anja umu. ²² Hara, Arkelaus nijuva Herotindu upi minjata pirivisa Judiandu aru miku minja kiyi vahu Josep indarita kandihambu uhuhurim pinjumi.* Hara Aru nima akwisihiyui Josepiñ nandi indarimit ha kandi vamba ambami. Kamavahi yahata pirivisa Galili umu. ²³ Uta pihu Nasaret minzimu. Harim kuha kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara hanjinij ambamu, Kru nima pihu Nasaretindu minja vamba ambirimandiyu, vamu hanjandihin, kandisikwisikwi yivurahami.

3

Jon krunavundinj kukuyi minjanjirundi hama kuyu ngumi

(Mak 1.2-8 nanja, Luk 3.1-18 nanja, Jon 1.19-28)

¹ Kandihivi hañi Jon kukuyi minjanjiruhiru hama pirivisa Judia, kru maniman upivu umi. Uta krunavundinj nimavamba kuyu ngumi, ² Gotindu tiwiyi kiyihiyiha ariñindi. Harim ñamba vanavana ha mitata mavinjimirumara, vami. ³ Got ambahi kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara Aisaia Jonirim nimavami, Kru maniman upivu kru muminja kuyu kimbañi nimavirimandi, Aru nimarim kwimbi siwitamata, kwimbisiki sukisirambi hanjinij minjasirivamara, vamba ambirimandi, vami. ⁴ Jonindu mikwiri ha, kamel mirikwiyi sivirimu. Kandihanjandihin tamata anji simbiyi yivuminjgundi.

* **2:9-10** Betlehem, Jerusalem ariñingindi, 8 kilomita taya. **2:11** Sng 72.10 nanja, Ais 60.6 **2:15** Hos 11.1
2:17-18 Stt 35.19 nanja, Jer 31.15 **2:20** Kis 4.19 **2:22** Ais 11.1 nanja, 53.2 nanja, Mk 1.24 nanja, Lu 2.39 nanja, Jo 1.45 * **2:22** Aru miku Herot kimutatihi, Rom hati nuñandi pirivisa hanjinij nuñandi ñinjisimij tinjirumu. Kamatihu Arkelaus pirivisa Samaria nanja Judiandu aru miku yivurahami. Kamata aru miku 10 simbi kiyimi. **3:1** Mk 1.4 nanja, 1.15 nanja, Lu 3.2-3 nanja, Jo 1.28 **3:2** Mt 4.17 nanja, Mk 1.15 **3:3** Ais 40.3 nanja, Mk 1.3 nanja, Lu 1.76 nanja, Jo 1.23 **3:4** 1 Sml 14.25-26 nanja, Sek 13.4 nanja, Mk 1.6

Aŋgi kandihandihin memendu pisayi musa miŋamu. Jon kandihama ñaña sikwi mañandi. Kapirimbativat nanŋa mimi mikwi taya ñandi.*⁵ Kandihirivi haŋu Jerusalem hati, Judia hati nanŋa pirivisa kuku Jordan ariñi kirasimu haŋiniŋ Jon kirasimiyi parasimu.⁶ Kamatindi ñamba vanavana andindu haŋiniŋ ambavarahuhu nurinŋ Jon, Jordan kukuyi miŋangirundi.⁷ Kamatihihi Farisi nanŋa Sadyusi muvira, utirinŋ ariŋ kukuyi miŋangirum vata payimu. Kamatihu nurinŋ ngata nimavami, Tau ñambandu ñiŋi nari. Nariŋ nin ambahi Got nariŋirim kitiri kita ñamba hivi ngurimandi niŋandihinirim tarahirimindaŋ vata andira.⁸ Nari maviŋgimirurinŋ nzikwi vatanŋata, muhimimuhim vana anditira kru muŋiniŋ ngamu. Kamata ambirimandiyu, Nuri maviŋgimiruyu, vamba ambirimandiyu.⁹ Nariŋandi indarimitiyi, Abraham ariŋandi aŋiŋgitak vamba maŋindarimamara. Nariŋ yinda ambin, Got ambiti timba muŋgimunŋi niŋiniŋ nariŋandi upi miŋata Abraham niŋuŋiŋgiña yivurahahu.¹⁰ Kahiri ha ahu tahiratahirarim kimita kiyi. Harim ahu sihananŋa kandi mandamandu haŋiniŋ tahirandahira ahumirayi kavariŋandiyu.¹¹ Yi nariŋ maviŋgimirumaraŋa vata kukuyi miŋangirundin. Hara kru sihindivu payimandi hama nariŋ Gotindu Maviŋiŋiyi nanŋa ahumirayi miŋangirumandi. Nuŋandi tikatika ha aru sikwi, yandi tikatika tarativirandi. Yi avi miŋganzikwi ma, harim nuŋandi tandambisa ha mangavuhin.¹² Nu wit taratara timba ha miŋata payimandi. Kamata wit ha tarandara tihuyahititi pipirimbipiri ha muvu miŋgaramiti avi haŋiniŋ muvu miŋgaramiti miŋata nuŋandi huyimandaviyi tamimandiyu. Kamata ñambañamba haŋiniŋ ahutuvarandiyi kiririmandi, vami.

*Jon Jisasin kukuyi miŋangirumi
(Mak 1.9-11 nanŋa, Luk 3.21-22)*

¹³ Kanditiwimi hañi Jisas pirivisa Galili mitata, Jon yaŋ kukuyi miŋangirumandi vata kuku Jordan umi.¹⁴ Hara Jon nuŋ karirahiriman vata nimavami, Na yaŋ kukuyi miŋangirunanda avindihi. Mumindihi kimbzinzi yi kini niñi pana, vami.¹⁵ Kamavahira Jisas kimbini nuŋ ambami, Kindam, tihu yi ambin mañandaya andi. Nananŋa kanimata vana anditanda, Got avi vana sihananŋa andimara vata piri kindi haŋiniŋ andimindaŋ, vami. Kamavahi Jon, Jisas ambami maña andimi.¹⁶ Kamavahi Jon, Jisasin kukuyi miŋangiruta mituhi yahami. Kamatihi ihunzihi haŋiniŋ taruvihirihi, Jisas tihirata yahuta Gotindu Maviŋiŋi haŋandihin ngahi kava umari maña nu kiyimiyi miŋgami.¹⁷ Kamatihi Gotindu pihu nimbu kuyu samur muŋandi nimavami, Niŋi niŋandihin yandi mavindamandin miŋga. Yandi mavinimbu nuŋirim kinzihinziti, vami.

4

*Satan Jisasin miŋamiŋgiriman vata andimi
(Mak 1.12-13 nanŋa, Luk 4.1-13)*

¹ Kanditiwimi hañi Gotindu Maviŋiŋi Jisasin, pirivisa kru maniman upivu nuŋ Satan miŋamiŋgirimandi vata timbuta umi.² Kamatihi Jisas 40 hivi itihañata inayi kiyiyi mañimat aviharim kiyimi.³ Kamatihi Satan pata Jisasirim nimavami, Kandi na Gotindu Niŋitingata timba muŋgimunŋi niŋiniŋ ambina mavatimba yivurahamu, vami.⁴ Kamavahira Jisas nuŋ nimavami, Gotindu aŋgwimikiyi kuyu nimata kiyi, krunavundi ñañayi taya maŋindu. Hara Gotindu kuyu miŋata maviñi tamata miŋa tikatikatihana handa siha kiyihana, vami.⁵ Kamavahi Satan Jisasin timbuta Gotindu pihu aru Jerusalem uta, Gotinŋ kirañiŋguhu tavi hañindu upiyindu tapa kimbandikatikayi tamami.⁶ Kamata Satan yahata Jisasin nimavami, Gotindu aŋgwimikiyi ambami, Got nuŋandi kutikara haŋiniŋ simbiti pata kumandamata nanŋa miŋahandata kavuta urimandiyu. Kamatu timba muyiputak ndahara nandi tanda ha mandarandirimandi, vamba ambami. Harim na Gotindu Niŋitingata, kumbitihuta miŋgu, vami.⁷ Kamavahi Jisas nimavami, Hara Gotindu aŋgwimikiyi kuyu nimata ndahara kiyi. Got nandi

* **3:4** Kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara hama Elaija mikwiri tamandama, ñaña ñarasimi. Jon ndahara mikwiri siwimaña tamandama ñaña siwimaña ñarasimi. Kuyu kanjandihin 2 King 1.8 nanŋa, Malakai 4.5 nanŋa, Matyu 11.14 nanŋa, 17.10-13yi ngamara. **3:7** Mt 12.34 nanŋa, 23.33 nanŋa, Lu 3.7 nanŋa, Ro 5.9 nanŋa, 1 Te 1.10 **3:9** Jo 8.33 nanŋa, Si 13.26 nanŋa, Ro 2.28-29 nanŋa, 4.1 nanŋa, 4.11-12 nanŋa, 4.16 **3:10** Mt 7.19 nanŋa, Lu 13.6-9 nanŋa, Jo 15.6 **3:11** Ais 4.4 nanŋa, Mal 3.2 nanŋa, Jo 1.26-27 nanŋa, 1.33 nanŋa, Si 1.5 nanŋa, 2.3-4 nanŋa, 1 Ko 12.13 **3:12** Mal 3.3 nanŋa, 4.1 nanŋa, Mt 13.30 **3:16** Ais 11.2 nanŋa, Mk 1.10 nanŋa, Lu 3.22 nanŋa, Jo 1.32-33 **3:17** Stt 22.2 nanŋa, Sng 2.7 nanŋa, Ais 42.1 nanŋa, Mt 12.18 nanŋa, 17.5 nanŋa, Mk 1.11 nanŋa, Lu 9.35 nanŋa, Jo 12.28 nanŋa, 2 Pi 1.17 **4:1** Mk 1.12-13 nanŋa, Lu 4.1-13 nanŋa, Hi 2.18 nanŋa, 4.15 **4:2** Kis 34.28 nanŋa, 1 Kin 19.8 **4:3** Jo 6.30-31 **4:4** Lo 8.3 **4:6** Sng 91.11-12 nanŋa, Jo 7.3-4 **4:7** Lo 6.16

Aru nimandu tikatikarim mamija mija, vami. ⁸ Jisas kamavahi, sihinda Satan nuj timbuta apu kimbantikakayi yahumi. Kamata nuj piri niñindu pirivisa sihananga tikatika hanjini, nanga nuriñandi muhimimuhim avivi kiyimi hanjini isihuramami. ⁹ Kamata Jisasiñ nimavami, Tanda mikwimikwinita yandi ñimbi tihuyaha. Kamatina nar muhimimuhim kanjiniñ nguriman, vami. ¹⁰ Satan kamavahi Jisas nuj nimavami, Satan, mikitamata uhu. Gotindu angwimikiyi nimavami, Got nandi Aru nimandu tiwiyi taya kiñi. Kamata nujandi ñimbi tihuyahata, nujandi simbira taya mija, vami. ¹¹ Jisas kamavahi Satan mitata uhihi Gotindu kutikara hanjini pata nuj nguramamu.

Jisas nujandi kimanggima simbira Galili mijami

(Mak 1.14-15 nanga, Luk 4.14-15)

¹² Jisas, Joniñ mija kru ñamba vana andihu tamandu upiyi tamasiyu vahu, kuyuhinzi indarita pirivisa Galili umi. ¹³ Kamata pihu Nasaret mitata pihu Kaperneam umi. Pihu Kaperneam kandiha indu Galilindu tiwiyi kiyimi. Krunzapa Sebulun nanga krunzapa Naptalindu pirivisayi kiyimi.* ¹⁴⁻¹⁶ Kuha Got ambahi kru Gotindu kuyu mija ambavaravara Aisaia ambami, Krunzapa Sebulunindu pirivisa nanga krunzapa Naptalindu pirivisa kandiha kwimbivat aru añakingkuyirim uhuhu tiwiyi kandi. Pirivisa kandiha kuku Jordan timukari pirivisa Galili kandi. Pirivisa Galili kandihañi krunavundi sambu muvundumuvundu ñiniñ kindu. Krunavundi kivimijngwiyi kuyu hanjiniñ siña ngayu. Nanga krunavundi kimuhimurim piñituta kivimijngwiyi kuyu hanjini, nuriñirim siña yivurahi, vamba Aisaia ambami. Jisas uta kandihambu kandañginda kuyu nguhi, Aisaia ambami kuyu ha kandsikwisikwi yivurahami.

Jisas kuyu avi ambavarata kandi mijavindamami

(Sapta 4.17—9.34)

Jisas asa mijandu ñiniñ arikita arikita vatij uraramami

(Mak 1.16-20 nanga, Luk 5.1-11)

¹⁷ Kandihirivi hanu nda kita Jisas kimanggima simbira mija kru avundinij nimavamba ambarami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha ariñi payi. Harim ñamba vanavana andindara hanjiniñ mitata mavijngimirumara, vami. ¹⁸ Jisas indu Galili tiviniñdiviñi ndaya umi. Uta kru niñusi niñurañ ngahi nuriñandi kamahayi ha indu hañi kavarata kiyimu. Niñusi Saimon, mu ñimbi hambu Pita, niñura Andru. Arikimbat asa simbira timbahirisirim mijandu ñiniñ. ¹⁹ Kamata arikimbatirim Jisas uraramata nimavami, Avayimara, pata yi nanga kandiñira asa mijandara maña nariñ krunavundinij mijamijarim ambaramitin ngamara, vami. ²⁰ Kamavahi arikimbat sariwayinandi nuriñandi kamahayi hanjiniñ mitata Jisas nanga umu. ²¹ Kamata Jisas uhandata, niñusi niñura, Sebedindu ñiniñsim, Jems nanga Joniñ ngami. Nuriñandi kamahayi hanjiniñ kundirahu sivirita kupik himba hañi, niñuva Sebedi nin kiyimu. Kamatihuhu Jisas pata arikimbatin uraramami. ²² Kamatihi sikwi nda nuriñandi kupik ha nanga niñujan mitata arikimbat Jisas nanga umu.

Jisas kuyu ambavarata kandi mijavindamami

(Luk 6.17-19)

²³ Jisas pirivisa Galilindu muvumuvu kindami. Kamatindi nuriñandi Got nanga kuyundavaravara taviyi indihundihu krunavundinij ambaramandi. Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kuyu avivi ambavarabarara, muhimimuhim kandi nanga muhimimuhim andihi krunavundindu kwirandi ñambatimi hanjiniñ mijavindamami. ²⁴ Kamatihi nuñambirim pirivisa Siriandu sihananga ambavarata mitumu. Kamataharim krunavundi kru sihananga muhimimuhim kandi nuriñ piñingarahi kañinda aru kavumu hanjiniñ, sundi ñamba nanga hanjiniñ, kru kandi andihi mingata yivuta nanangarahi kuma tanda tikatikatindi hanjiniñ, nanga punzi kimuhimu hanjiniñ Jisas kiyimiyi timbuta payimu. Kamatihi sundi ñamba hanjiniñ piñguvarambara, kandi nanga hanjiniñ mijavindamami. ²⁵ Kamatihi krunavundi sambu pirivisa Galili hati, pirivisa Dekapolis hati, pihu Jerusalem hati, pirivisa Judia hati, nanga pirivisa kuku Jordan timukari hati ndahara nu nanga kindandu.

4:10 Lo 6.13 nanga, 10.20 nanga, Jos 24.14   **4:11** Hi 1.6 nanga, 1.14   **4:12** Mt 14.3 nanga, Mk 1.14 nanga, 6.17 nanga, Lu 3.19-20 nanga, Jo 4.43   **4:13** Jo 2.12   * **4:13** Kuha Israel hatindu krunzapa arikita, krunzapa Sebulun nanga krunzapa Naptali, indu Galili ariñi minzimu. Hara Jisas kiyimi hiriviyi nuriñandi pirivisa hanjiniñ pirivisa Galili kiyimi.   **4:14-16** Ais 9.1-2 nanga, 42.7 nanga, Lu 2.32   **4:17** Mt 3.2 nanga, 10.7 nanga, Mk 1.14-15   **4:19** Mt 13.47 nanga, Lu 5.1-11   **4:20** Mt 19.27 nanga, Mk 10.28 nanga, Lu 18.28   **4:23** Mt 9.35 nanga, Mk 1.39 nanga, Lu 4.15 nanga, 4.44 nanga, Si 10.38   **4:24** Mk 6.55   **4:25** Mk 3.7-8

5

Jisas apuyi kita kuyu ngumi

¹ Jisas ngahi krunavundi sambu payihu, apuvu yahumi. Kamata minzihi, nuñandi simbirasara hanjiniñ nu kiyimiyyi payimu.*

*Jisas krunavundin kinzhinzititi vanarim ambami
(Luk 6.20-23)*

² Jisas nuñandi simbirasaran ambaramata ambami,* ³ Krunavundindu maviñinj tikitika mandih Gotin ndaya tihiraramandu hanjiniñ kinzhinzitimu. Nuri Gotindu tiwiyyi kiyimandiyu. ⁴ Krunavundi irihingukuyi kuyu hanjiniñ kinzhinzitimu. Nuriñ Got mifañjariti maviñamiñi kiyimandiyu. ⁵ Krunavundi nuriñandi ñimbi tanguhu mingundi hanjiniñ kinzhinzitimu. Nuriñ Got pirivisa niñandihin sihananga ngurimandi. ⁶ Krunavundi avihatih nanğa kukumitandih andindu maña avi vana anditirim piritamandu hanjiniñ kinzhinzitimu. Nuriñ Got nguramiti avi vana taya andirimandiyu. ⁷ Krunavundi muñiniñ ngata sihisihitita nguramandu hanjiniñ kinzhinzitimu. Nuriñ ndahara Got sihisihitita nguramirimandi. ⁸ Krunavundi Gotindu avi vanarimandya indarimitandu hanjiniñ kinzhinzitimu. Nuriñ Gotin ngimandiyu. ⁹ Krunavundi kuyuminguta kurihahu, timu miña tamu miñata miñasirivandu hanjiniñ kinzhinzitimu. Kandihanjiniñirim Got yandi ñinjisim, virimandi. ¹⁰ Krunavundi avi vana anditu, muñiniñ nuriñ kañinda ngutu kinzhinzitimu. Nuriñ Gotindu tiwiyyi kiyimandiyu. ¹¹ Kamata nariñ ngitu yandi ñinjifi kitira, nariñ kuyu ñamba nguta, nariñ ñamba tanguta kuyusihiringuyu ihavaritu ndahara kinzhinzitimara. ¹² Kandihamata musa anditu ndahara aru kinzhinzitimara. Muhimimuhim avihimingim narinjambirim Gotindu pihuyi kiyi. Kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara Gotindu hanjiniñ kasiramata umu hanjiniñirim ndahara sihwimaña musa nda andimu, vami.

*Nari añak nanğa siña maña
(Mak 9.50 nanğa, Luk 14.34-35)*

¹³ Jisas sihinda ambami, Nari piri niñindu añak maña, hara añak kandih sinza yivariti pamatirin sihinda sinzandirimandi. Kandihamata añak hanjandihinundu simbira mangindi. Harim kru tangusingiti tanguyiwiyiwitihu. ¹⁴ Siwimañanzih nari piri niñindu siña maña. Harim nimata nambu indarimara, pihu aru muñandihin apuhitiyi kindi hanjandihin manzipruhi. ¹⁵ Nanğa umbimungu simuvaramata singiyi mandaringuñahu. Sikwitaya pina himbañi tamahu siñandih sihananga kru tavi humbañi kindu hanjiniñ siñayi kindu. ¹⁶ Kamataharim siña maña kita, krunavundindu tamingaiñ avi vana andimara. Kamatira avi vanavana andirimandira hanjiniñ ngimandiyu. Kamata nariñandi nava nuñandi pihuyi kiyi hamandu ñimbi tihuyahirimandiyu, vami.

Gotindu tikitika kuyurim Jisas ambavarami

¹⁷ Jisas sihinda ambami, Nari yambirim tikitika kuyu nanğa kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara hanjiniñindu kuyu miñasingunzingundirim payimi vamba manjindarimitamara. Yi nuriñandi kuyu ha anditin kandisikwisikwi yivuraham vata payimin. ¹⁸ Yi nariñ kandi ambin, ihumbisa nanğa pirivisa ni singundirimandi. Hara kuyu musimbiri Gotindu tikitika kuyuyi kindi ndahara manzingundirimandi. Yihi suksirambi nanğa munzi suksimbiri, Gotindu tikitika kuyuyi yihimbiviramu hanjiniñ ndahara sihananga kiyimandiyu. Kituditu taya ihumbisa nanğa pirivisa

* **5:1** Juda hatindu vanayi, kru mirimba nanğa hama krunavundin ambaramirim minizita kuyu ngundi. Matyu 13.2, 24.3 nanğa Luk 4.20yi ndahara ngamara. * **5:2** Matyu 4.23-25yi nanğa, 9.35yi Jisas arikinzimbira miñami. Krunavundin ambaramarama simbira, nanğa muha muhimimuhim kandi miñavindamatama simbira. Matyu 5yi kita uta 7yi Jisas kuyu sambu Gotindu tiwiyyi kiyihiyirim krunavundin ambavarami. Matyu 8yi kita uta 9yi krunavundi kandi nanğa hanjiniñ Jisas miñavindamami. Matyundu angwimikiyi kuyu kutanguta kumanzipi timu tingurumata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kuta kimangima ha Matyu 5yi kita uta 7yi kiyi. Jisas kuyu kanjandihin apuyi kita ambavarami. **5:3** Sng 51.17 nanğa, Ais 57.15 nanğa, Lu 6.20 **5:4** Ais 61.2 nanğa, Lu 6.21 nanğa, Sk 7.17 **5:5** Sng 37.11 nanğa, Ais 29.19 **5:6** Ais 55.1-2 nanğa, 65.13 **5:7** Je 2.13 **5:8** Sng 15.2 nanğa, 24.3-4 nanğa, 51.10 nanğa, 73.1 nanğa, 1 Ko 13.12 nanğa, Hi 12.14 nanğa, 1 Jo 3.2-3 **5:9** Mt 5.45 nanğa, Lu 6.35 nanğa, Ro 14.19 **5:10** 2 Ko 4.17 nanğa, 2 Ti 2.12 nanğa, Hi 12.4 nanğa, 1 Pi 3.14 **5:11** Lu 6.22 nanğa, Je 1.2 nanğa, 1 Pi 4.14 **5:12** 2 Sto 36.16 nanğa, Lu 6.23 nanğa, Si 5.41 nanğa, 7.52 nanğa, 1 Te 2.15 nanğa, Hi 11.32-38 nanğa, Je 5.10 nanğa, 1 Pi 4.13 **5:13** Mk 9.50 nanğa, Lu 14.34-35 **5:14** Snd 4.18 nanğa, Jo 8.12 nanğa, 9.5 nanğa, Fl 2.15 **5:15** Mk 4.21 nanğa, Lu 8.16 nanğa, 11.33 **5:16** Jo 15.8 nanğa, 1 Ko 14.25 nanğa, Ef 5.8-9 nanğa, 1 Pi 2.12 **5:17** Ro 3.31 nanğa, 10.4 nanğa, Ga 3.24 **5:18** Lu 16.17 nanğa, 21.33

siŋgundirimandi hivi ha yivurahimandi. Gotindu tikitika kuyu kanimata taya kitihiti muhimimuhim yivurahata mitirimandi. ¹⁹ Kru muminga Gotindu tikitika kuyu mu simbiririm nda tamahubirata, munjiniirim yi andin maña andimara viti andirimandiyu. Kandihamata hama Gotindu tiwiyi kiyimandi. Hara ñimbi maniman minga kiyimandi. Kru muminga Gotindu tikitika kuyu mu simbiririm nda indarimitata andirimandi. Kamata yi andin maña andimara vata ambaramiti munjin andirimandiyu. Kru kandihamata hama Gotindu tiwiyi ñimbi aru nannga minga kiyimandi. ²⁰ Yi narij ambin, Gotindu tikitika kuyundu mirimba nannga hanjin nannga, Farisi Got piritamandi vana andindu. Narindahara Got piritamandi vana andimara. Kamatira narijandi vana ha, Gotindu tikitika kuyundu mirimba nannga hanjin nannga, Farisindu vana hanjin tarativiram. Kandihamata vana manjandirimandira ha, Gotindu tiwiyi mangiyimandira, vami.

Jisas ngatingirutingiru vanarim ambami
(Luk 12.57-59)

²¹ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesin ambahi, narijandi nañngitakiñan ambami. Krunavundiñ mayivutatamamara. Krunavundiñ yivutatamirimandi hama ngatingirutingiru hamandu tamingañi tanguramirimandi, vamba ambami. ²² Hara yi narij nimavin, kru muminga nijusi vaha mana nijura nannga kuyu mingurimandi hama, ngatingirutingiru hamandu tamingañi tanguramirimandi. Ara kru muminga nijusi vaha mana nijuran mikatihirimandi hama, kru Juda hatindu kuyu mijasirivandu hanjinjindu tamingañi tanguramirimandi. Siwimaña ndaya kru muminga yahata kru mumingarim na kwinkwini minga virimandi hama ahutuvarandi heliyi urimandi. ²³⁻²⁴ Na Gotin kirañngurim, kirañnguhu pinayirim uta, indarimitina nasi vaha mana nara nannga vaha nandi pimi vana kitingata, kirañnguhu him ha kirañnguhu pina arihañi tama. Kamata anga pata pimi ha mijasirivina avinditi, uta Gotin kirañngu. ²⁵ Sihwimaña nda, kru muminga naj ngatingirutingiru hamandu kuma himbañi tamirim timbuta urimandi. Kamati kwimbiyi uhuhu nu nannga kuyu mijasiriva. Kamata mandimana ha, naj kru kandihama kru ngatingirutingiru hamandu kuma himbañi tamirimandi. Kamati naj kandihama ahutambundu kuma himbañi tamirimandi. Kamati naj ahutambu kru ñamba vana andihu tamandu upiyi tamirimandi. ²⁶ Yi naj kandi ambin, kru ñamba vana andihu tamandu upi hañi kiñngiñi timbahiris ambirimandiyu mañamaña mut mamijata, tapirañi mambindihirimana, vami.

Jisas kru nannga navundi mijavingirivingiri vanarim ambami

²⁷ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesin ambahi, narijandi nañngitakiñan ambami, Kru navundi nannga nari navundi mijavingirivingirimara. Navundi kru nannga nari kru mijavingirivingirimara, vamba ambami. ²⁸ Hara yi narij nimaviriman, kru muminga navundi munambin ngata nijambirim ñamba hinzhi indarita mavindamandi hama, navundi mijavingirivingiri vana andindi. ²⁹ Nandi taminga kuma kandi samba hambundu pingirivingiriramiti ñamba vana anditangata, ivita kavara. Kamata tamingangirisi tamu nanngandaya kiñi. Kamata ñamba vana manjandirimana. Kamatina nandi kwirandibat ha sihananga Got ahutuvarandi heliyi mangavarimandi. Ara tamingangirisi timu manjivita kavara ñamba vana andirimana ha nandi kwirandibat ha, sihananga Got ahutuvarandi heliyi kavaramandi. ³⁰ Siwimañanda, nandi kuma kandiha pingirivingiriramiti ñamba vana anditangata pitita kavara. Kamata kuma tamu nanngandaya kiñi. Kamata ñamba vana manjandirimana. Kamatina nandi kwirandibat ha sihananga Got ahutuvarandi heliyi mangavarimandi. Ara kuma timu mambitita kavara ñamba vana andirimana ha, nandi kwirandibat ha sihananga Got ahutuvarandi heliyi kavaramandi, vami.

Jisas kru navundiñ piŋguvaravara vanarim ambavarami
(Matyu 19.9 nannga, Mak 10.11-12 nannga, Luk 16.18)

³¹ Jisas sihinda nimavami, Got Mosesin ambahi, narijandi nañngitakiñan ambami, Kru muminga nimburiñ piŋguvarim angwimiki yihimbivirata nimburiñ nguta nuñ piŋguvarimandi, vamba ambami. ³² Hara yi narij ambin, kru muminga,

5:19 Je 2.10   **5:20** Ro 9.31 nannga, 10.3   **5:21** Kis 20.13 nannga, 21.12 nannga, Wkp 24.17 nannga, Lo 5.17   **5:22** Je 1.19 nannga, 1 Jo 3.15   **5:23-24** Mt 8.4 nannga, 18.15-20 nannga, 23.19 nannga, Mk 11.25 nannga, 1 Ti 2.8 nannga, 1 Pi 3.8   **5:25** Mt 6.14-15 nannga, 18.34-35   **5:27** Kis 20.14 nannga, Lo 5.18   **5:28** 2 Sml 11.2 nannga, Snd 6.25 nannga, 2 Pi 2.14   **5:29** Mt 18.9 nannga, Mk 9.47 nannga, 1 Ko 9.27 nannga, Kl 3.5   **5:30** Mt 18.8 nannga, Mk 9.43   **5:31** Lo 24.1-4 nannga, Jer 3.1 nannga, Mt 19.7 nannga, Mk 10.4   **5:32** Mt 19.9 nannga, Mk 10.11-12 nannga, Lu 16.18 nannga, Ro 7.3 nannga, 1 Ko 7.10-11

nimburiŋ saŋinaŋga piŋguvarimandi. Kru mamiŋaviŋgirindi. Kamati uta kru mumiŋgaŋ yawirimandi. Kandihamata vana andita, Gotindu tamiŋgaŋi navundi kru miŋaviŋgiriviŋgiri ŋambi andindi maña andirimandi. Kamati kru uta yawirimandi hama ndahara Gotindu tamiŋgaŋi, kru navundiŋ miŋaviŋgiriviŋgiri miŋga andindi maña andirimandi, vami.

Kuyusihirata kandisikwisikwi kuma yawi vata maŋambamara

³³ Jisas sihinda ambami, Nari ŋgandara. Got Mosesiŋ ambahi, nariŋandi naŋiŋgitakiŋaŋ ambami, Muhim vana andirim kuyusihirata nariŋandi kuyu ha tikatikiramata kandisikwisikwi kuma yawi vata maŋambamara. Kandisikwisikwi kuma yawi vataŋgata, Aru niŋandu tamiŋgaŋi ambirimandira maña andimara, vamba ambami. ³⁴ Hara yi nariŋ niŋaviriman, kuyu munda tikatikiramata kandisikwisikwi kuma yawi vata maŋambamara. Nariŋandi kuyu tikatikiramata ihumbisa vata ndahara maŋambamara. Ihumbisa ha Gotindu miŋziminzi maka tihi. ³⁵ Nariŋandi kuyu tikatikiramata piri vata ndahara maŋambamara. Piri niŋandihin Gotindu tanda tamatama upi tihi. Nariŋandi kuyu tikatikiramata Jerusalem vata maŋambamara. Jerusalem pihi aru Got aru miku tikatika naŋga niŋandu tihi. ³⁶ Nariŋandi miku mini ha nariŋambi anditira kitiri yivurahata suŋi yivurahata mandih. Harim nariŋandi kuyu tikatikiramata miku vata maŋambamara. ³⁷ Nari kandi naŋga maŋiŋga ndaya vama. Kuyu muvira nariŋandi kuyu tikatikiramata ambirimandira haŋiniŋ, kaŋiniŋ Satanindu kuyu, vami.

Kimbiŋgimbi vana maŋandimara

(Luk 6.29-30)

³⁸ Jisas sihinda ambami, Nari ŋgandara. Got Mosesiŋ ambahi, nariŋandi naŋiŋgitakiŋaŋ ambami, Kru mumiŋga, mumiŋgandu tamiŋga miŋasiŋpiriti ŋgata kimbi ndahara nuŋandi tamiŋga handahara miŋasiŋpiram. Siwimaŋanzihahi kru mumiŋga, mumiŋgandu mikahiris ha yivukuviti ŋgata, kimbi ndahara nuŋandi mikahiris ha yivukuvim, vamba ambami. ³⁹ Hara yi nariŋ niŋaviriman, kru naŋ ŋamba vana anditi ndahara, kimbi maŋandi. Kru mumiŋga ŋuŋgi nandi ha timu yivuvanditi ŋgata kimiruramina tamu ndahara yivum. ⁴⁰ Sihwimaña nda kru mumiŋga naŋ kru ŋgatiŋgirutiŋguru haŋiniŋindu kumaŋgimbaŋi tamata nandi mikwiri ha miŋiti ŋgata, nandi mikwiri kuta ha naŋga ŋgu. ⁴¹ Sihinda kru mumiŋga yandi maku ni kavuta uta muhiviri ndaŋura tama vata tikatikati ŋgata, kavuta uta ambirimandi mikwi haŋu itivata siwimaŋangirivi utara tama. ⁴² Kru mumiŋga nambirim muhimirim kitihuta yaŋ ŋgu vitiŋgata sikwitaya ŋgu. Naŋga kru mumiŋga nandi muhim nda miŋata muhivira kimbi ŋgutin viti ndahara mirimiri mandi. Kimbi muyivira ŋgu vata maŋamba. Sikwitaya ŋgu, vami.

Nariŋandi miku haŋiniŋ maviŋi tamamara

(Luk 6.27-28 naŋga, 6.32-36)

⁴³ Jisas sihinda ambami, Nari ŋgandara. Got Mosesiŋ ambahi, nariŋandi naŋiŋgitakiŋaŋ ambami. Nari krunavundi nariŋandi pihuyindu miŋata maviŋi tamamara. Kamata nariŋandi miku haŋiniŋ tikitikitimara, vamba ambami. ⁴⁴ Hara yi nariŋ niŋavin, Kru miku tamandara haŋiniŋ miŋata maviŋi tamamara. Kamata Got naŋga kuyundavaritira, kru nariŋ ŋamba vana andindu haŋiniŋ Got avindamam. ⁴⁵ Kamatirimandira handa nariŋandi Nava nuŋandi pihuyi kiyi hamandu ŋiŋi kiyimandira. Nu ina nuŋandi andihahi kru ŋamba ŋiniŋ naŋga aviniŋiriŋim naŋga yahandi. Naŋga andihahi kuku kru tititaya kiyihiyi, naŋga titi maŋgiyihiyi ŋiniŋiriŋim naŋga miŋgandi. ⁴⁶ Kru gavaman ndamarim timbahiris miŋamiŋa haŋiniŋ, kru nuriŋ miŋata maviŋi tamandu haŋiniŋ ndaya maviŋi tamandu. Harim nari, nuri andindu maña kru nariŋ miŋata maviŋi tamandu haŋiniŋ ndaya miŋata maviŋi tamirimandira ha, nariŋ Got muhim maŋgurimandi. ⁴⁷ Kru Gotiŋ maŋgandu haŋiniŋ nuriŋandi niŋusi niŋuraŋ ndaya avingivi ŋgundu. Harim nari, nuri andindu maña maŋandimara. Kru muŋiniŋ ndahara avingivi ŋgumara. Kamata nuriŋ tarativirata avi vana sikwi

5:33 Kis 20.7 naŋga, Wkp 19.12 naŋga, Nam 30.2 naŋga, Lo 23.21   5:34 Ais 66.1 naŋga, Mt 23.22 naŋga, Si 7.49 naŋga, Je 5.12   5:35 Sng 48.2 naŋga, Ais 66.1   5:37 Kl 4.6 naŋga, Je 5.12   5:38 Kis 21.24 naŋga, Wkp 24.20 naŋga, Lo 19.21   5:39 Wkp 19.18 naŋga, Ais 50.6 naŋga, Lu 6.29 naŋga, Jo 18.22-23 naŋga, Ro 12.17-19 naŋga, 1 Ko 6.7 naŋga, 1 Pi 3.9   5:40 1 Ko 6.7   5:42 Lo 15.8-10 naŋga, Lu 6.30 naŋga, 6.35   5:43 Lo 23.6 naŋga, Sng 41.10   5:44 Kis 23.4-5 naŋga, Lu 23.34 naŋga, Si 7.60 naŋga, Ro 12.14 naŋga, 12.20 naŋga, 1 Ko 4.12-13 naŋga, 1 Pi 2.23   5:45 Jop 25.3 naŋga, Ef 5.1

andirimandira. ⁴⁸ Narijandi Nava nujandi pihuyi avinzikwi kindi. Harim narindahara nu maña avinzikwi kiyimara, vami.

6

Jisas kru mujiniñ nguramarama vanarim ambavarami

¹ Jisas sihinda nimavami, Taminga nanja kindamara. Narijandi avi vana ha krunavundindu tamingangjimbañi anditira mangamu. Kandihamatirimandira ha narijandi Nava nujandi pihuyi kiyi hamandu muhimimuhim mamimandira. ² Kru muvira krunavundiñ kuyusihiritirij arijandi ñimbi tihuyahirimandiyu vata andindu. Kamata kru mumingganjimbihu Got nanja kuyundavaravara taviyi nanja kindimbatiyi kaur timihiruta kasiramata undi. Kamatihahi kru kuyusihirandu hañiniñ sihindi undu. Kamata kru kandihajiniñ krunavundi muhimimuhim maniman hañiniñ timbahiris ngundu. Harim nuri andindu maña nari manjandimara. Nariñ yi kandi ambin, kru kandihajiniñindu ñimbi krunavundi tihuyahirimandiyu. Hara Got mandihuyahirimandi. ³ Krunavundi muhimimuhim maniman hañiniñ timbahiris nguta, kru mujiniñ manjamba. ⁴ Kamataharim sihisihimbira andirimandira hañandihin sipiruta kiyimandi. Kamatira, Nava muhimimuhim sipirusipiru him ngandi hama, nu taya nariñ muhimimuhim ngurimandi, vami.

Jisas Got nanja kuyundavaravara vanarim ambami

(Luk 11.2-4)

⁵ Jisas sihinda ambami, Kru muvira krunavundiñ kuyusihiritirij arijandi ñimbi tihuyahirimandiyu vata andindu. Kamata Got nanja kuyundavaravara taviyi nanja kindi hingiriñi tanguramandu. Kamata krunavundi ngimandiyu vata Got nanja kuyundavaravara kuyu pingirivijiririm piritamandu. Harim nuri andindu maña nari manjandimara. Nariñ yi kandi ambin, kru kandihajiniñindu ñimbi krunavundi tihuyahirimandiyu. Hara Got mandihuyahirimandi. ⁶ Nandi Nava nu sipirusipiru upiyi kindi. Harim nu nanja kuyundavarim nandi karilahariha upiyi indihuta kindinariha yihita nu nanja kuyundavara. Kamatina ndahara nandi kuyu ha indarita naj muhimimuhim ngurimandi. ⁷ Krunavundi muvundumuvundu njiniñ, Got arijandi kuyu indarimandi vata Got nanja kuyundavarata kuyu pingirindu. Harim narijandi Nava Got nanja kuyundavarim, krunavundi muvundumuvundu kuyundavarata kuyu pingirindu maña kuyu mambingirimara. ⁸ Narijandi Nava Gotij muhimirim nda ambirim kwisi mikatikumbirahara ndahara ngandi. Kamataharim nuri andindu maña manjandimara. ⁹ Indarimara, nimavama kuyundavaramara, Arijandi yavandak nandi pihuyi kina, nandi ñimbi avinzikwisikwi. ¹⁰ Krunavundi tihu nanja muyivindahara nandi tiwiyi kiyimu. Nandi pihuyi kindu hañiniñ na piritamandana vana taya mijahandandu. Krunavundi piri niñi ndahara na piritamandana vana taya mijahandamu. ¹¹ Kamata musi hivirim ariñ ñaña ngu. ¹² Ariñ kru mujiniñ ñamba vana andihu nuriñ kunjgi kuyivandariñ maña, ara nanj ñamba vana andindariñ hañandihinindu kunjgi kuyiva. ¹³ Na mitina ariñ Satan ñamba vana anditirim mijamngitima. Ara ñamba vana andirimitirij ariñ nguramina ñamba vana manjandim, vamba ambamara, vami. ¹⁴⁻¹⁵ Kamavata nuriñ ambami, Krunavundi mujiniñ ñamba vana anditu nuriñ kunjgi manguyivirimandira ha, narijandi Nava nujandi pihuyi kiyi hama ndahara nariñ kunjgi manguyivirimandi. Hara krunavundiñ kunjgi kuyivirimandira ha, narijandi Nava nujandi pihuyi kiyi hama ndahara nariñ kunjgi kuyivirimandi, vami.

Jisas ñaña itihañaña vanarim ambami

¹⁶ Jisas sihinda ambami, Kru muvira krunavundiñ kuyusihiritirij arijandi ñimbi tihuyahirimandiyu vata andindu. Kamata krunavundirim niñiniñ ñaña itihañata kindayu virimandiyu vata kru kandihajiniñ kipumika ñambayi tihirandu. Hara nari ñaña itihañata ngata kru niñiniñ andindu maña kipumika ñambayi mandiharamara. Nariñ yi kandi ambin, kru kandihajiniñindu ñimbi krunavundi tihuyahirimandiyu.

5:48 Wkp 11.44 nanja, 19.2 nanja, Lo 18.13 nanja, Lu 6.36 nanja, Kl 1.28 nanja, 1 Pi 1.15-16 6:1 Mt 6.5 nanja, 6.16 nanja, 23.5 6:3 Mt 25.37-40 6:4 Mt 6.6 nanja, 6.18 6:5 Mt 23.5 nanja, Mk 11.25 nanja, Lu 18.10-14 6:6 2 Kin 4.33 nanja, Mt 6.4 nanja, 6.18 6:7 1 Kin 18.26-29 nanja, Ais 1.15 6:8 Mt 6.32 6:9 Lu 11.2-4 6:10 Sng 103.19-21 nanja, Mt 7.21 nanja, 26.39 nanja, 26.42 nanja, Lu 11.2 nanja, 22.42 nanja, Si 21.14 6:12 Mt 6.14-15 nanja, 18.21-35 6:13 Mt 26.41 nanja, Lu 22.40 nanja, 22.46 nanja, Jo 17.15 nanja, 1 Ko 10.13 nanja, 2 Te 3.3 nanja, 2 Ti 4.18 nanja, Je 1.13 nanja, 2 Pi 2.9 6:14-15 Mt 18.35 nanja, Mk 11.25-26 nanja, Ef 4.32 nanja, Kl 3.13 nanja, Je 2.13 6:16 Ais 58.5-9

Hara Got mandihuyahirimandi. ¹⁷ Hara nari ñaña itihañata ngata, nariñandi kipumika ha ñimburimara. Kamata kwirandiyi tanggusiharahu kinza avi yivurahandi him mikuvu tanggusiharata ñaña manjitihañata kindimañandimara. ¹⁸ Kandiamatira krunavundi nariñambirim niñiniñ ñaña manjitihañayu, vamba ambirimandiyu. Hara ñaña itihañandara ha, nariñandi Nava ngandi. Nu miñgiyamiñgiya muhimimuhim sipiruta kiyihiyi him ngandi. Kamatira Nava nariñ muhimimuhim kimbi ngurimandi, vami.

*Avihimingim yivutihiruramarama vana
(Luk 12.33-34)*

¹⁹ Jisas sihinda ambami, Nariñandi muhimimuhim avihimingim miñamiña piri niñi mayivumingumara. Piri niñi akavativati tavihandu. Kamatihu ñangwi yivuta muhimimuhim ñambatindu. Kru kipa nanğa hañiniñ ndahara tapa yivuvirihuta kipa miñandu. ²⁰ Hara nariñandi muhimimuhim avivi hañiniñ Gotindu pihuyi yivumingumara. Gotindu pihuyi akavativati mandavihandi. Kamatihu ñangwi mayivundi. Kru kipa nanğa hañiniñ ndahara tapa yivuvirihuta kipa mamñandu. ²¹ Nariñandi muhimimuhim avivi kiyimandi upi hañi, nariñandi indarimit handahara upi kandihani ndaya kiyimandi, vami.

*Tamiñga niñandihin kwirandimbatindu siña
(Luk 11.34-36)*

²² Jisas sihinda ambami, Tamiñga niñandihin kwirandimbat niñandihinindu siña, tamiñga nandi avindaya kiyimandi ha nandi kwirandi hambu ndahara sihananğa siñanzañinzañ ndirimandi. ²³ Hara tamiñga nandi ha ñambatirimandi ha, nandi kwirandi ha sihananğa kivimiñgwiñirimandi. Kamataharim siña nandi kwirandi hambu hambu kiyimandi ha kivimiñgwiñi, kivimiñgwi kandihana arutirimandi, vami.

Miñgiya miñgandaya arikimbatindu tiwiyi manjgiyih
(Luk 16.13)

²⁴ Jisas sihinda ambami, Simbirakara miñgiya miñgandaya, aru miku arikimbatindu tiwiyi manjgiyih. Muhamañ miñata mavifi tamata, muhamañ kutivu mandamahi. Nanğa arikimbatindu kuyu manjindarihi. Kamataharim nari Gotindu tiwiyi, nanğa timbahirisindu tiwiyi manjgiyihara, vami.

*Jisas muhimimuhimirim indarihithititi vanarim ambami
(Luk 12.22-31)*

²⁵ Jisas sihinda nimavami, Kamataharim yi nariñ ambin, nariñandi kwirandi ha ñaña nanğa mikwirin tarativirandi. Harim indarihithita mum ñata, mum kuvirimindañ. Kamata mikwiri pañundu kwirandi yivupihavimindañ vamba manjindarimara. ²⁶ Nari kava niñiniñ ngamara. Nuri ñaña mangurindu. Nanğa nuri ñaña kayivata taviyi mandamandu. Hara nariñandi Nava nuñandi pihuyi kindi hama nguhili ñandu. Harim nari kavañ tarativirandara. ²⁷ Kru kira hañindu muvat miñga piri niñi sihinda muhirivi simbiru avinzirisirivi kiyihiyi vanarim indarimitandi. Hara nuñandi indarimit kandihana anditi arumari hirivi kiyih vaha. Maniñga nzikwisikwi. ²⁸ Kamataharim mumirim mikwiririm indarihithitindara. Sumi niñiniñ ngamara, nuri simbiru katatika mamñandu. Nanğa nuri mikwiri manzivirindu. ²⁹ Hara yi nariñ ambin, kuha aru miku Solomon mikwiri avivi tamandi. Hara sumi niñiniñ Solomonindu mikwiri avivi kandihaniñ tarativirandu. ³⁰ Musi tipanzimasima niñiniñ kuyu. Hara amu kru tavihavarata ahumira aruyi kavariñandiyu. Tipa kanimata niñiniñ Got nuriñ kanzi miñayahuramandi. Kamataharim nimata nimbu ngamara. Got nariñ ndahara kanzi miñayahuramirimandi. Nari kru indarimanğaramanğara vana sukisimbiri nanğa niñiniñ. ³¹ Kamataharim indarihithita nimavata manğambamara. Mum ñata mum kuvirimindañ. Nanğa muhimiyi kwirandi yivupihavimindañ vata manğambamara. ³² Gotin mangandu hañiniñ muhimimuhim kaniñiniñ sihananğa ngimindañ vata puhirandu. Hara nariñandi Nava nuñandi pihuyi kiyi hama, muhimimuhimirim kirivitindara hañiniñ ngandi. ³³ Hara kimangima him andirimandira ha nimata. Nari Gotindu tiwiyi taya kiyihiyirim indarimara. Kamata avi vana taya miñahandamara.

6:18 Mt 6.4-6   **6:19** 1 Ti 6.17 nanğa, Hi 13.5 nanğa, Je 5.2-3   **6:20** Mt 19.21 nanğa, Lu 12.33-34 nanğa, 18.22 nanğa, Kl 3.1-2 nanğa, 1 Ti 6.19 nanğa, 1 Pi 1.4   **6:21** Lu 12.34   **6:22** Lu 11.34-36   **6:24** Lu 16.13 nanğa, Ga 1.10 nanğa, 1 Ti 6.17 nanğa, Je 4.4 nanğa, 1 Jo 2.15   **6:25** Sng 55.22 nanğa, Fl 4.6 nanğa, 1 Ti 6.6-8 nanğa, Hi 13.5 nanğa, 1 Pi 5.7   **6:26** Jop 38.41 nanğa, Sng 147.9 nanğa, Mt 10.29-31 nanğa, Lu 12.6-7 nanğa, 12.24   **6:29** 1 Kin 10.4-7 nanğa, 2 Sto 9.3-6   **6:32** Mt 6.8   **6:33** 1 Kin 3.13-14 nanğa, Sng 37.4 nanğa, 37.25 nanğa, Ro 14.17

Kamatira nariŋ muhimimuhim kandihaninŋ ndahara ngurimandi. ³⁴ Kamataharim muhimimuhim vana amu yivurahirimandirim maŋindarimitamara. Pimi amundu haŋandihin amu hivindu. Pimi musindu haŋandihin musi hivindu, vami.

7

Nari muŋinŋindu vanarim maŋatŋgirumara

(Luk 6.37-38 nanga, 6.41-42)

¹ Jisas sihinda ambami, Nari kru muŋinŋindu vana ngata ngatŋgiruta ndaninŋ ŋamba ŋininŋ vata maŋambamara. Kamavitira nariŋ Got sihwimaña musa andirimandi. ² Nari kru muŋinŋ ngatŋgirundara maña, Got ndahara nariŋ ngatŋgirurimandi. Kamata nuriŋ muhimimuhim musa andara maña, nariŋ ndahara kimb andirimandi. ³ Mumindihi nasindu tamiŋga hañi ayiwirsi sukuyipuru ha ngata ambandana. Hara nandi tamiŋga hañi ahusiŋga aru haŋandihinirim maŋindarindana. ⁴ Nandi tamiŋga hañi ahusiŋga ha kitihiti, mumirim yasi nandi tamiŋga hañi ayiwirsi ha tihuyikiritini vamba ambirimana. ⁵ Na kuyusihirimbihapiha miŋga. Ati ahusiŋga nandi tamiŋgañi ha wisa miŋata kavara. Kamata tihiramaŋgarata sihinda nasindu tamiŋga hañi ayiwirisuyipuru kiyimandi haŋandihin ngamaŋgarata tihuyikira. ⁶ Muhimimuhim Gotirim yihiramandu haŋinŋ miŋgata upiriŋ maŋumara. Nariŋ aŋga kimiruramata situmandihi. Nanga nariŋandi minza avivi haŋinŋ sambarim maŋgavaramara. Kamatiranda tandayi taya taŋgumiŋgutumandihi, vami.

Kitihuta miŋimana

(Luk 11.9-13)

⁷ Jisas sihinda ambami, Got nanga kuyundavarata nuŋ kitiwitira nariŋ muhimimuhim ngurimandi. Kamata muhimimuhim puhiravuhiraramata ngimandira. Kamata tavi kindiŋari yivuyivuramitira nariŋambirim Got kindiŋari pihirimandi. ⁸ Harim kru Gotiŋ kitihundu haŋinŋ muhimimuhim miŋandu. Kamata muhimimuhimirim puhiravuhiraramandu haŋinŋ ngandu. Nanga tavi kindiŋari yivuyivuramandu haŋinŋirim Got kindiŋariha pihirindi. ⁹ Kira niñindu muvat miŋgandu ŋiŋi, niŋuvan mavatimbarim kitiwiti niŋuva nuŋ timba nguhi vaha. Maniŋganzikwi. ¹⁰ Nanga nuŋandi ŋiŋi niŋuvan asarim kitiwiti tau nguhi vaha. Maniŋganzikwi. ¹¹ Niŋuvanin nari ŋamba vana samb andara. Hara nariŋandi niŋisimiŋ avihimiŋgim ngurim mavindamandara. Kamataharim ngamara. Nariŋandi Nava nuŋandi pihuyi kiyi hama nanga kuyundavaritira, muhimimuhim avihimiŋgim ngurim kinziŋnitirimandi. ¹² Muhimimuhim vana nariŋ kru muŋinŋ andimu vata piri tamirimandira ha, sihwimaña musa kru muŋinŋ ndahara andimara. Kanimata vana niŋandihin Gotindu titatika kuyundu kuyu sapa. Nanga kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara haŋinŋindu kuyuyindu kuyu sapa, vami.

Nari kindiŋari kiŋginayi indihumara

(Luk 13.24)

¹³ Jisas sihinda ambami, Nari kwimbisiki suksimbiri hañi umara. Pihu yivarayiwara hañi uhuhundu kwimbi ha aru. Nanga pihu kandihañi uhuhu kwimbi ha pati. Harim krunavundi sambi kwimbi kandihañi undu. ¹⁴ Hara pihu sihaŋgiyihiyindu kwimbisiki haŋandihin suksimbiri sikwi. Nanga kwimbisiki kandihañi uhuhurim aviri tamahana. Kamataharim krunavundi miŋgiyavativat taya kwimbisiki kandiha ngata kandihañi undu, vami.

Kuyusihiri nanga ŋiniŋirim tamiŋga nanga kindamara

(Luk 6.43-44 nanga, 13.25-27)

¹⁵ Jisas sihinda nimavami, Kru muvira kuyusihirata ara kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara ŋiniŋ vamba ambirimandiyu. Harim tamiŋga nanga kindamara. Nuri kuyusihiranzira nariŋ kuyu avivi ambavarimandiyu. Hara nariŋandi indarimitambu miŋawinikwinitirim andirimandiyu. Kandihamata haŋinŋ upiri saŋara maña sipsip visa tariŋguramata ariñi uta sipsip mu miŋahandimindaŋ vata andindu. ¹⁶ Nuri

6:34 Kis 16.4 nanga, 16.19 nanga, Mt 6.11 **7:1** Lu 6.37 nanga, Ro 2.1 nanga, 1 Ko 4.3-5 nanga, Je 4.11-12 **7:2** Mk 4.24 **7:3** Lu 6.41-42 **7:6** Mt 10.14 **7:7** Jer 29.13-14 nanga, Mk 11.24 nanga, Lu 11.9-10 nanga, Jo 14.13-14 nanga, 15.7 nanga, 15.16 nanga, 16.23-24 nanga, Je 1.5 nanga, 1 Jo 3.22 **7:8** Snd 8.17 nanga, Jer 29.12-13 nanga, Lu 11.10 nanga, Je 1.5 nanga, 1 Jo 3.22-23 nanga, 5.14-15 **7:9** Lu 11.11 **7:11** Lu 11.13 nanga, Je 1.17 **7:12** Mt 22.39-40 nanga, Lu 6.31 nanga, Ro 13.8-10 nanga, Ga 5.14 nanga, 1 Ti 1.5 **7:13** Lu 13.24 nanga, Jo 10.7-9 nanga, Si 14.22 **7:15** Ese 22.27 nanga, Mt 24.4 nanga, 24.24 nanga, Mk 13.22 nanga, Lu 6.26 nanga, Si 20.29 nanga, 2 Pi 2.1 nanga, 1 Jo 4.1 **7:16** Mt 7.20 nanga, 12.33 nanga, Lu 6.43-44 nanga, Ga 5.19-22 nanga, Je 3.12

andirimandiyu musa ha ngata ambirimandira. Nuri kuyusihirata ara kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara njiniy vamba ambandu, vamba ambirimandira. Kru wain kiris minjirim siki punzi nanngaŋi uta maminjandu, nannga kru ahu fik kiris minjirim tipa sihivi nanngaŋi uta maminjandu. ¹⁷ Kamata maña sihanannga ahu avivi hanjinij kandi avivi tamandu. Adu ñamba hanjinij kandi ñamba tamandu. ¹⁸ Adu avi hanjinij kandi ñamba mandamandu. Adu ñamba hanjinij kandi avi mandamandu. ¹⁹ Sihanannga ahu kandi avi mandamandu hanjinij tahiravarandu. Kamata ahumirayi kavarahu tumbirundu. ²⁰ Kamataharim nuri andirimandiyu vana hambu taya ngata ambirimandira. Nuri kuyusihirata ara kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara njiniy vamba ambandu, vamba ambirimandira. ²¹ Krunavundi sambu sanjannga yan ambandu, Aru minnga, Aru minnga, vamba ambandu. Hara krunavundi kandihanjinij Gotindu tiwiyi manjgijimandiyu. Kru Yavandak nujandi pihuyi kiyi hamandu kuyu taya minjahandirimandi hama, Yavandakindu tiwiyi kiyimandi. ²² Got kuyu minjasirivirimandi hivi haŋi, krunavundi sambu yambirim nimavamba ambirimandiyu. Aru minnga nandi ñmbiyi ara Gotindu kuyu minjata ambavarandarij. Nannga nandi ñmbiyi taya ara sundi ñamba pingubarata muhimimuhim nzihisi sihirandarij, vamba ambirimandiyu. ²³ Kamavitu kandihivi haŋi nuriy yi kuyu kimbaŋi ambiriman. Yi narij manjahandandin. Nari ñamba vana andindara. Harim yi kin niŋi mikitamamara, vamba ambiriman, vami.

*Tavi arikita tihutihundu vana
(Luk 6.47-49)*

²⁴ Jisas sihinda ambami, Kru yandi kuyu indarita minjahandandi hama, kru indarimit avi nannga minnga nujandi tavi timba himbaŋi tihundi maña minnga. ²⁵ Kumba kayivata minjuta timba parapara aru ha ngandi. Kamata timba himba haŋi tavi tipi hanjinij tararamandi. Kamataharim, kuku minngata kukuwiri tanjundi, nannga wini tikatika pandi. Kamata minjanngirahi ndahara tavi kandiha mamingata yivundi. ²⁶ Hara kru yandi kuyu indarita mamjahandandi hama, kru indarimit avi maniman minnga nujandi tavi kasiyi tihundi maña minnga. ²⁷ Kamatihi wini pandi. Nannga kuku minngandi. Kamata kukuwiri tanjuta tavi ha minjanngirahi sikwitaya minngata yivundi, vami. ²⁸⁻²⁹ Jisas kandi kuyu ninjinij, tikatika kuyundu mirimba nannga hanjinij kuyu ngundu maña mangumi. Maninnga. Nuriy kru ñimbi nannga hama kuyu ngumaŋandimi. Kamatihi krunavundiŋ maviyahavarami.

8

*Jisas kru kandi lepra nannga minngan minjavindamami
(Mak 1.40-44 nannga, Luk 5.12-14)*

¹ Jisas apu ha mitata minguhi krunavundi sambu nu nannga umu.* ² Kamatihi kru kandi lepra nannga minnga Jisas kiyimiyi payimi. Kamata tanda mikwimikwinita ambami, Aru minnga. Nan piriti nda yan minjavindamina Gotindu taminngangimbaŋi ñanjrandihin, vami.* ³ Kamavahi Jisas kumandamata kru kandihaman ambami, Yi pirikini. Harim na Gotindu taminngaŋi himbaŋi ñanjrandi, vami. Kamavahi sarirwayi njandi kandi lepra ha yiwarahi kru hama ñanjrandimi.* ⁴ Kamata Jisas nuŋ karikarita ambami, Uta kru muminngan nan yivurahi vana nirim manjambavarahanda. Uta kwirandimbisa nandi ha Gotin kirañinguhu haman isihurama. Kamata Mosesindu tikatika kuyu minjahandata, Gotin kirañinguhu him ngu. Kamatina Gotin kirañinguhu hama kirañingum. Kamatina kru munjinij ngata ambirimandiyu, Kandi lepra ha yiwari, vamba ambirimandiyu, vami.

7:17 Jer 11.19   **7:18** Lu 6.43   **7:19** Mt 3.10 nannga, Lu 3.9 nannga, Jo 15.2 nannga, 15.6   **7:20** Mt 12.33
7:21 Hos 8.2 nannga, Mt 21.31 nannga, Lu 6.46 nannga, Si 19.13 nannga, Ro 2.13 nannga, Je 1.22 nannga, 1.25   **7:22**
 1 Ko 13.2   **7:23** Sng 6.8 nannga, Mt 10.33 nannga, 13.41-42 nannga, 25.12 nannga, 25.41 nannga, Lu 13.25-27 nannga,
 2 Ti 2.19   **7:24** Lu 6.47-48   **7:28-29** Mk 1.22 nannga, Lu 4.32 nannga, Jo 7.46   * **8:1** Kuyu Matyu 5.2yi
 kiyiha ngamara.   **8:2** Mt 9.18 nannga, Mk 1.40-44 nannga, Lu 5.12-14 nannga, Si 10.25   * **8:2** Juda hatindu tikatika
 kuyu ambami, Krunavundi kandi lepra nannga hanjinij Gotindu taminngangimbaŋi ñinj nannga njiniy kindu. Ara ngahi
 kandi lepra ha yiwarahi uta kirañinguhu hanjinij ngandu. Kamatihi kirañinguhu hanjinij ngahu kandi lepra ha
 sinjundihi ambandu, Krunavundi ninjinij Gotindu taminngangimbaŋi ñanjira yivurahayu, vamba ambandu, vami.
 * **8:3** Juda hatindu tikatika kuyu muha ambami, Kandi lepra nannga minngandu
 kwirandimbisayi timbusarata ndahara Gotindu taminngangimbaŋi ñinjiririmana, vami. Jisas kru kandihamandu
 kwirandi haŋi kuma tamami. Hara Jisas ñinji mandimi. Kru haman minjavindamami. Kamatihi kandi lepra ha
 yiwarahi avindimi.   **8:4** Wkp 14.1-32 nannga, Mt 9.30 nannga, Mk 5.43 nannga, 7.36 nannga, Lu 5.14 nannga, 17.14

*Sanjanzarandu arumiku mingga Jisasirim indarimanjgarami
(Luk 7.1-10)*

⁵ Jisas pihu aru Kaperneam indihuhi Romindu 100 sanjanzarandu arumiku muhama pata Jisasinj ambasihisihita nimavami, ⁶ Aru mingga, yandi simbirakara hama kandikimuhi kuma tanda kimuramata uhi kañinda aru kavuta taviyi karihata kiyi, vami. ⁷ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Uta miñavindamitin avindirimandi, vami.* ⁸ Jisas kamavahi, sanjanzarandu arumiku hama ambami, Aru mingga, yi avi minganzikwi ma, harim yandi taviyi manju. Hara, kuyu taya ambina simbirakara yandi hama avindimi. ⁹ Yi kanimavin ha nimata, yindahara kru ñimbi nanja hanjininj karatamahu nurinjandi tiwiyi kindin. Yandi sanjanzara hanjininj yandi tiwiyi kindu. Kamataharim muhamarim uhu vamba ambahin, undi. Pañi vamba ambahin, pandi. Ara yandi simbirakaraj uta kangim simbira mija vamba ambahin, uta miñandi, vami. ¹⁰ Kamavahi Jisas kuyu kandiha indarihi mavimbindirami. Kamata kru nu nanja kindamu hanjininjirim ambami, Nariñ yi kandi ambin, Israel hatindu kru muvatinj ngahin kru nimandu indarimanjgaramanjara vana maña manjindi. ¹¹ Nariñ yinda ambin, krunavundi sambi pirivisa ina yahayaha nanja ina minguminguvu mitata pata, Gotindu tiwiyi kiyimandiyu. Kamata Abraham, Aisak, Jekop nanja minzita ñirimandiyu. ¹² Hara krunavundi kuha nuñandi tiwiyi kiyihiyi hañirim kiyimandiyu vata yiharamami hanjininj, Got kavariti tapira kivimingwi humba ndambu indihuta kiyimandiyu. Pihu kivimingwi kandihañi irihariha mika satipirimandiyu, vami. ¹³ Kamata Jisas sanjanzarandu arumiku hamanj ambami, Tihunda uhu. Unana indarimitana vana ha yivuraham, vami. Kamatihi kandihirivi hañindaya sanjanzarandu aru miku hamandu simbirasara hama avindimi.

*Jisas Pita nimburi niñumindakinj miñavindamami
(Mak 1.29-31 nanja, Luk 4.38-39)*

¹⁴ Jisas Pitandu taviyi indihuta ngahi Pita nimburi niñumindaki kandikimuhi nuñandi kwirandi ha ahupimbi maña kiyihi, karihata kiyimi. ¹⁵ Kamatihi, Jisas kandihanjambindu kumañi miñasarahi sikwitaya avindimi. Kamata yahata Jisasirim ñaña siwitamami.

*Jisas krunavundi sambi miñavindamami
(Mak 1.32-34 nanja, Luk 4.40-41)*

¹⁶ Kamata ina mingurim andihitihi, krunavundi sambi sundi ñamba aringumu hanjininj timbuhavuta Jisas kiyimiyi payimu. Kamatihi, sundi ñamba hanjininj ambahi krunavundi kandihanjininj tihimitata umu. Kamata krunavundi sambi kandi nanja hanjininj miñavindamami. ¹⁷ Kanimata musa niñandihinirim, kuha Got ambahi kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara Aisaia ambami, Muhimimuhim kandi arinjandini, nuñambi miñata piñguvarimandi, vami. Kamataharim Got ambami kuyu hanjandihin Jisas andihi kandisikwisikwi yivurahami.

*Jisas nuñandi vana miñahandahanda vanarim ambami
(Luk 9.57-60)*

¹⁸ Jisas ngahi krunavundi sambi kiyimi hañi tihiruhu nuñandi simbirasaranj ambami, Nari nanja indu timukari ndambu indiwimi, vami. ¹⁹ Kamavahi tikatika kuyundu mirimba nanja muhama pata Jisasinj nimavamba ambami, Ahusiki, na mupihu mupihuyi unandahara, yi nananja urimani, vami. ²⁰ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Upiri sanjarandu upi ha pirihumbañi kindi. Nanja kava ndahara ñingji nanja njininj, Hara Krundu Ñinji hamandu karihahariha upi mangindi, vami. ²¹ Kamavahi simbirasara muhama Jisasinj ambami, Aru mingga. Mitina uta yavandakinj tunjiñi tamatin wisa, vami. ²² Kamavahi nuñ Jisas ambami, Kru kimuhimu hanjininj nurinjambira tunjiñi tamamu. Pata yi nanja kindu, vami.

*Jisas ambahi winingasa aru singundimi
(Mak 4.36-41 nanja, Luk 8.22-25)*

8:5 Jo 4.47 * **8:7** Juda hati Gotindu tamingangjimbañi ñinjintirinijima vata krunzapa muñinjindu taviyi manjundu. Kandi kuyu niñandihin Simbirasara 10.28yi kiyiha ngimandira. Hara Jisas kuyu kandihanjandihin miñata maviñi mandamami. Yi Romindu kru hamandu taviyi urimani vata umi. **8:10** Mt 15.28 **8:11** Sng 107.3 nanja, Lu 13.29 **8:12** Mt 13.42 nanja, 21.43 nanja, 22.13 nanja, 25.30 nanja, Lu 13.28 nanja, 2 Pi 2.17 nanja, Ju 1.13 **8:14** Mk 1.29-34 nanja, Lu 4.38-41 nanja, 1 Ko 9.5 **8:16** Mk 1.32 nanja, Lu 4.40-41 **8:17** Ais 53.4 nanja, 1 Pi 2.24 **8:19** Lu 9.57-58 **8:20** 2 Ko 8.9 **8:21** 1 Kin 19.20 nanja, Lu 9.59-60

²³ Kamata Jisas kupik hañi minzih, nuñandi simbirasara hañinij ndahara minzita, umu. ²⁴ Uta indu pirinjibirinj kiyihuhu, wini aru pata ihimbirahi kuku kupik hañi indihuramata miña singgirim andimi. Kamatihira Jisas akwarihata kiyimi. ²⁵ Kamatihi Jisasij miñahimiruta ambamu, Aru miñga, kwimitirinjimandih ariñ ngurama, vamu. ²⁶ Kamavahu Jisas ambami, Nari kru indarimanngaramanngara vana sukisimbiri nannga ñinij. Mumirim piñitura, vami. Kamavata yahata wini ha ambahimuhi wini ha singgundihi, kuku sakiri handara mitami. ²⁷ Kamatihi indarihithitita ambamu, Kru kanima pamata miñga. Harim wini nuñandi kuyu indarihi, kuku aviñam kiyi, vamu.

Sundi ñamba piñguvarami

(Mak 5.1-17 nannga, Luk 8.26-37)

²⁸ Jisas uta indu Galili timukari, pirivisa pihu Gadara hati nduvu yivurahami. Kamatihi kru arikimbat sundi ñamba sambi ariñgumu hañinij, kru kimuhuhu tamandu upi virañi kita pata nuñ ngamu. Arikimbat kandihaninij krunavundinj yivubarandu. Harim kwimbi kandihani manngindandu. ²⁹ Arikimbat nimavamba avanngaramu, Na Gotindu Ñinji, ariñ mumindirimana. Got ariñ pisinggarimandi hivi ha kwisi. Hara ariñ pisinggarim pana, vamu. ³⁰ Sambanzivi sambi kutañimari kiñngiñi, ñata kiyimu. ³¹ Harim sundi ñamba hañinij Jisasij añanngarata nimavamu, Ariñ piñguvarata ngata, mitina uta sambanzivi ndanjinjindu kwirandi humbañi miñguramim, vamu. ³² Kamavahu Jisas ambami, Umara, vami. Kamavahi sundi ñamba hañinij kru arikimbatinj mitata uta sambanzivi hañinijindu kwirandini indihuramamu. Kamatihi sambanzivi kandihaninij sihanannga tivaramata ñamba humba muyi miñgumu. Miñguta kuku ñata kimumbiramu. ³³ Kamatihi kru samba karatamandu hañinij ngata tivaramamu. Kamata pihu aru hañi yivurahata, krunavundinj muhimuhim yivurahamirim ambavaramu. Nannga, kru arikimbat sundi ñamba ariñgumu hañinij, Jisas sundi ñamba hañinij piñguvarahi ngamurim ndahara ambavaramu. ³⁴ Kamatihi sihanannga krunavundi pihu kandihani ngati Jisas kiyimi payimu. Pata Jisasij, añanngaranngara ariñandi pirivisa niñandihin mitata uhu vamba ambamu.

9

Jisas kru kuma tanda kimumi miñganj miñavindamami

(Mak 2.1-12 nannga, Luk 5.17-26)

¹ Kamata Jisas kupik muhañi minzita indu timukari annga indihuta, nuñandi piñuyi yivurahami.* ² Kamatihi kru mumiñga kuma tanda atinda kimumi miñganj, pinayi kavuta pata Jisas kiyimi arihañi tamahu karihata kiyimi. Kamatihi Jisas ngahi kru hañinij nuñirim indarimanngarahu ngata kandi nannga hamañ ambami, Yandi ñinji tikatikata kiñi. Ñamba vanavana andindana hañinij kuñgi kuyivin, vami. ³ Kamavahi kru tikatika kuyundu mirimba nannga muvira yahata nuriñambi masamasa kuyundavarambara Jisasirim nimavamu, Kru nima Gotindu upi miñata kuyu kanimata ni ambi, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas nuriñandi indarimit hambu ngata nimavami, Mumindihindarimit ñamba hañinij nariñandi maviñi kiyi. ⁵ Yi kru nimarim nandi ñamba vanavana hañinij kuñgi kuyivin virim avirimandamahin. Nannga yahamirata kindavara virim ndahara avirimandamahin. ⁶ Nimata nimbu indarimara. Krundu Ñinji hama piri niñi nu ñimbi nannga miñga. Kamataharim ñamba vanavanandu kuñgi kuyivahi, vami. Kamavata Jisas kru kuma tanda kimuhimu hamañ tihiratuta ngata ambami, Yahamirata nandi pina ha miñata nandi taviyi uhu, vami. ⁷ Kamavahi kru hama yahamirata nuñandi taviyi umi. ⁸ Kamatihi, kruñ Got tikatika nannga ñimbi ngumiha ngata piñitumu. Kamata krunavundi Gotindu ñimbi tihuyahamu.

Jisas Matyuj uraramami

(Mak 2.13-17 nannga, Luk 5.27-32)

⁹ Jisas uta kru mumiñganj ngami. Nuñandi ñimbi Matyu. Gavaman ndamarim timbahiris miñandu taviyi minzita kiyimi. Kamatihi Jisas nuñ ambami, Na yi nannga pañi, vami. Kamavahi Matyu yahamirata nu nannga umi. ¹⁰ Kamata muhiviyi, Jisas nannga nuñandi simbirasara hañinij, Matyundu taviyi kru gavaman ndamarim timbahiris miñamiña hañinij nannga, kru muvira ñamba vanavana andindu hañinij

8:24 Sng 4.8   **8:26** Sng 65.7 nannga, 89.9 nannga, 107.29 nannga, Mt 14.31 nannga, 16.8   **8:28** Mk 5.1-2 nannga, Lu 8.26-27   **8:29** Mk 1.24 nannga, Lu 4.34 nannga, 4.41   * **9:1** Kandihirivi hañi Jisasindu pihu ha, pihu aru Kaperneam. Matyu 4.13yi ngamara.   **9:2** Mt 8.10 nannga, Mk 2.3-5 nannga, Lu 5.18-20   **9:4** Sng 94.11 nannga, Mt 12.25 nannga, Lu 6.8 nannga, 9.47 nannga, Jo 2.25   **9:5** Mk 2.5 nannga, 2.9 nannga, Lu 5.20 nannga, 7.48   **9:6** Jo 5.8 nannga, 17.2   **9:10** Lu 15.1-2

nannga kihiri minzita ñamu.* ¹¹ Kamatihu Farisi hañiniŋ ɲgata, Jisasindu simbirasaraŋ kitihuta nimavamu, Mumindihi kru gavaman ndamarim timbahiris miŋamaŋa ndaŋiniŋ, nannga kru muvira ñamba vanavana andindu ndaŋiniŋ, siwimañamasa ndamata nariŋandi ahusiki ndama nannga kihiri ñandu, vamu.* ¹² Kamavahu Jisas indarita ambami, Kru kandi maniman hañiniŋ uki kahahaha miŋga kindiyi maŋundu. Kru kandi nannga hañiniŋ ndaya uki kahahaha miŋga kindiyi undu. ¹³ Got ambami, Nari yaŋ saŋinaŋga kirañiŋgundararim pirimandamandin. Hara muñiniŋ sihiŋgamara vata piritamamaŋgarandin, vamba ambami, vami. Kamavata Jisas sihinda ambami, Harim nari uta kuyu kaniŋandihiniŋ indarimitata ɲgamara. Yi tititaya kiyihiyi hañiniŋ uraramirim mambayimin. Yi ñamba vanavana andindu hañiniŋ uraramirim payimin, vami.

Jisas ñaña itihañaña vanarim ambavarami
(Mak 2.18-22 nannga, Luk 5.33-39)

¹⁴ Kandiŋiwimi hañi Jonindu simbirasara hañiniŋ pata Jisasiŋ kitihuta nimavamu, Mumindihi ara nannga Farisi ñaña itihañahariŋ nandi simbirasara hañiniŋ ñaña mañitihañandu, vamu. ¹⁵ Kamavahu Jisas ambami, Kru muñiŋga navundi uririm andindi. Kamata nuŋandi kru mindu hañiniŋ nannga kiyihili nuŋambirim indarihu mavindihi mañirihandu. Kiyihandata kru muñiniŋ kru kandihamaŋ timbuta muvu undu. Kamatihu nuŋandi kru mindu hañiniŋ niŋambirim indarihu mavindihi ñaña itihañandu. ¹⁶ Siwimañanda, kru muñiŋga miŋwiri kiki siŋga miŋata, kwirandi yivupihavihavi atindu sihirasihira humbañi yivuvihita manzivirindi. Kandihamata musa andita, kwirandi yivupihavihavi atindu ha ñimburindi. Kamatihi miŋwiri kiki siŋga kumba yivuvihita sivirindi hañandihin uta sukuyiputindi. Kamata miŋwiri kiki siŋga ha andihi kwirandi yivupihavihavi atindu ha sihirata kumba ha sihinda arutimaŋgarandi. ¹⁷ Kru muñiŋga wain kiki ɲandi meme visa atinduyi maŋgapirandi. Kamatihi meme visa ha pirihuhi wain ha piriyi miŋgaramandi. Kamatihi meme visa handahara ñambatindi. Kamataharim wain kiki, meme visa kihiyi kapirandi. Kamatihi arikiŋgim avindaya kindu.*

Ñiŋi miŋahimiruta muŋambiŋ miŋavindamami
(Mak 5.22-43 nannga, Luk 8.41-56)

¹⁸ Jisas Jonindu simbirasara hañiniŋ ambavarahihi, aru miku muñiŋga pata Jisasiŋdu tandanzapayi tanda miŋwimikwinita ambami, Yandi navundi ha tihura kwimi. Hara pata uta miŋasarina aŋga yahamiram, vami. ¹⁹ Kamavahi Jisas yahamirata kru kandihama nannga uhi, nuŋandi simbirasara hañiniŋ ndahara nu nannga kihiri umu. ²⁰⁻²¹ Kamatihi navundi 12 simbi sikwi ñaŋgwi yivukuvita kindi ɲambi nuŋambi ambami, Nuŋandi miŋwiri kuta niñi ñapiruvu kumandamata timbusarata ndahara avindiraman, vami. Kamavata Jisasiŋdu kutivu arihañi pata kumandamata nuŋandi miŋwiri kuta hañi timbusarami. ²² Kamatihi Jisas kimiruramata ɲgata nimavami, Yandi ñiŋi tikatikata kiñi. Na yaŋirim indarimaŋgarana harim avindi, vami. Kamavahi navundi hañambi kandihirivi hañi sikwitaya avindimi. ²³ Kamatihi Jisas uta aru miku hamandu taviyi yivurahata ɲgahi krunavundi kambirihata kiyimu. Kru hañiniŋ piki timihuruhuhu, krunavundi pirindim aru tamata kiyimu. ²⁴ Kamatihu Jisas nuriŋ ambami, Mikitamata umara. Navundiŋipu ni maŋgwimi. Saŋ karihata kiyi, vami. Kamavahi nuŋ irimindihi mu. ²⁵ Kamatihura nuriŋ pingvarahi tapirañi pindihamu. Kamata Jisas indihuta navundi ñaŋira hañambindu kuma hañi miŋahandahi yahamiram. ²⁶ Kandihamatimi hañindu vana ha pirivisa kandihañindu pihu muvumuvu panzaŋgarami.

* **9:10** Aŋgwimikiyi niŋandihin ninimbahandu taviyi sikwi ñata kiyimuvu avindamata maŋambami. Kru sambu Matyundu taviyi vaha vamba indarimitamu. Kaniŋandihin Mak 2.15yi ɲgamara. Hara kru muvira Jisasiŋdu taviyi vamba indarimitamu. **9:11** Mt 11.19 nannga, Mk 2.16 nannga, Lu 5.30 nannga, 19.7 * **9:11** Farisi tikatika kuyu sambu miŋahandandu. Kamataharim nimata indarindu. Kru tikatika kuyu kaniŋiniŋ mamiŋahandandu hañiniŋ ñamba vana andindu. Kamataharim nuri Gotindu tamiŋgaŋgimbañi ñiŋi nannga kindu. Juda hati kru Rom hati nannga kindu hañiniŋ Gotindu tamiŋgaŋgimbañi ñiŋi nannga kindu. Nannga Juda hati kru Romindu gavaman ndamarim timbahiris miŋandu hañiniŋ ndahara Gotindu tamiŋgaŋgimbañi ñiŋi nannga kindu. **9:12** Mk 2.17 nannga, Lu 5.31 **9:13** Hos 6.6 nannga, Mt 12.7 nannga, Mk 2.17 nannga, Lu 5.32 nannga, 1 Ti 1.15 **9:14** Lu 18.12 **9:15** Jo 3.29 * **9:17** Juda meme yivuta nuŋandi pisa ha miŋata sivirihu meme visa ha uta kuku tihitihi vunŋi aru maña yivurahahi wain kapirandu. Wain kiki meme visa kandihani tamata mitahu kutamari kita uta wain avindita akindindi. Kandihirivi hañi wain ha kihata meme visa atindu paña hañandihin anditi kundirahi. **9:18** Mk 5.22 nannga, Lu 8.41-42 **9:20-21** Mt 14.36 nannga, Mk 5.25 nannga, Lu 8.43 **9:24** Jo 11.11

Tamĩnga ñumi arikimbatĩj miñavindamami

²⁷ Kamata Jisas kandi pihu ha mitata umi. Kamatihi tamĩnga ñumi arikimbat Jisas uhihi sihindĩ uta nimavamu, Devit niñuñĩgi, avinda vaha ariñ sihingahana, vamu.*
²⁸ Kamavahu Jisas taviyi indĩhuhi, kru arikimbat tamĩnga ñumi hañĩniñ Jisas kiyimiyi payimu. Kamatihi nurĩj kitihuta nimavami, Yi andĩriman vana niñandĩhinĩrim nari indarĩmañgarara vaha, vami. Kamavahi arikimbat ambamu, Kandi Aru miñga, ara indarĩmañgarariñ, vamu. ²⁹ Kamavahu Jisas nurĩjandi tamĩnga hañi miñasarata ambami, Nari yambirim indarĩmañgarara, harim ambara maña nariñ yivuraham, vami. ³⁰ Kamatihi arikimbatĩdu tamĩnga ha taruvihirimi. Kamatihi Jisas arikimbatĩj tĩkatika kuyu ŋguta nimavami, Nimata musa andĩhin ŋgara nĩrim uta muñĩniñ mañambavaramara, vami. ³¹ Hara arikimbat uta krunavundi pirĩvisa kandĩhañi hatĩj Jisas avi vana andĩmi hañandĩhinĩrim ambavaramu.

Manguyundavaravara miñgañ miñavindamami

³² Kamata kru arikimbat uhuhu, krunavundi kru sundi ñamba ariñguhi mika pĩmitĩhi manguyundavarandi hamañ, Jisas kiyimiyi timbuta payimu. ³³ Kamatihi Jisas sundi ñamba ha piñguvarahi kuyundavarami. Kamatihi ŋgata krunavundi sihanañga indarĩhitĩhitĩta ambamu, Kuha Israel pirĩvisayi mayivurahandi vana yivurahi, vamu. ³⁴ Kamavahura Farisi ambamu, Nuñ sundi ñambandu aru miku hama tĩkatika ŋguhi sundi ñamba hañĩniñ piñguvarandi, vamu.

Jisas nuñandi simbirasarañ simbira ŋgumi*(Sapta 9.35—10.42)**Jisas krunavundiñ ŋgahi mavindimi*

³⁵ Jisas pihu aruru nañga pihu suksĩrambi sihanañgayi kindami. Kamata krunavundiñ Got nañga kuyundavaravara tavĩhumba nurĩjandiyi nurĩj ambara-mami. Kamatĩndi kuyu avivi Gotĩdu tiwiyi kiyihĩyĩrim ambavarami. Kamatĩndi kru muhĩmĩmuhĩm kandi nañga hañĩniñ miñavindamami. ³⁶ Kamata krunavundi sambĩ ŋgahi indarĩhu timĩndĩmĩndĩhi ñamba sikwi kita sipsip kara manĩmani hañĩniñ kindu maña kiyimu. Kamatihi nuñ mavĩnzañĩnzañĩndĩmi. ³⁷ Kamatihi Jisas nuñandi simbirasara hañĩniñ ambami, Kĩvayi ñaña sambĩ mindĩti. Hara krunavundi ñaña yivutĩhiruramarama hañĩniñ mangĩyu. ³⁸ Kamataharĩm kiva niñuva hama nañga kuyundavarata kitĩhumara. Kamatĩra simbirasarañ simbiti uta nuñandi ñaña hañĩniñ yivutĩhirumu, vami.

10*12 simbirasara hañĩniñĩndu ñĩmbi**(Mak 3.13-19 nañga, Luk 6.12-16)*

¹ Jisas nuñandi 12 simbirasara hañĩniñ ambahi payihu ambami, Yi nariñ yihĩramamin. Harĩm uta sundi ñamba hañĩniñ piñguvarata, krunavundi muhĩmĩmuhĩm kandi nañga hañĩniñ miñavindamamara. ² Simbirasara kandĩhañĩniñĩndu ñĩmbi hañĩniñ nimata, kimangĩma hama Saimon, mu ñĩmbi nuñandi Pita, muhama niñura Andru. Nañga Jems Sebedi ñaniñ nañga niñura Jon. ³ Muhama Filip, muhama Bartolomyu, muhama Tomas, muhama Matyu. Kandĩhama nu gavaman ndamarĩm timbahĩris miñamĩja miñga. Muhama Jems, Alfius ñaniñ. Muhama Tadius. ⁴ Muhama Saimon, Selot vat miñga, imbi hama Judas Iskariot. Kandĩhama Jisasĩj kru ñamba ŋĩniñĩndu kumañi tamĩrimandi. Kamati nuñ ñamba tañgurĩmandiyu.

*Jisas 12 simbirasarañ simbira ŋgumi**(Mak 6.7-13 nañga, Luk 9.1-5)*

---

^{9:27} Mt 15.22 nañga, 20.29-34 * ^{9:27} Juda hati ŋgandu, Kru Got krunavundi nuñandiñ aña miñĩmandi vata yihĩramami hama, Aru miku Devitĩndu krunzapayĩndu miñga yivurahĩmandi, vandu. Tamĩnga ñumi arikimbat Jisasĩrim nimata indarĩmañgararamu, Kru kanĩmarĩm ndĩhi Israel hati tavĩramu, vamu. Kamataharĩm arikimbat Jisasĩj ambamu, Devit niñuñĩgi, vamu. ^{9:29} Mt 8.13 ^{9:30} Mt 8.4 ^{9:32} Mt 12.22 ^{9:33} Mk 2.12 ^{9:34} Mt 10.25 nañga, 12.24 nañga, Mk 3.22 nañga, Lu 11.15 ^{9:35} Mt 4.23 nañga, Mk 1.39 nañga, Lu 4.44 ^{9:36} Nam 27.17 nañga, 1 Kin 22.17 nañga, 2 Sto 18.16 nañga, Ese 34.5 nañga, Sek 10.2 nañga, Mt 14.14 nañga, Mk 6.34 ^{9:37} Jo 4.35 ^{9:37} Lu 10.2 ^{10:1} Mt 9.35 nañga, Mk 3.13-15 nañga, 6.7 nañga, Lu 9.1

⁵ Jisas kru 12 vat kandihanjiniḡ simbita nimavami, Krunavundi muvundumuvundu kinduyi maḡumara. Samariandu pihu aruruyi ndahara maḡindiḡumara.* ⁶ Nari sipsip Israeḡ hatindu atinda yiwaramu haḡiniḡ ndaya kinduyi umara. ⁷ Uta nimavamba ambavaramara, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha ariḡindi ha, vamba ambamara. ⁸ Uta kandi naḡga haḡiniḡ miḡavindamata, kru kimumu haḡiniḡ anditira aḡga yahamaramu. Kamata kru kandi lepra naḡga haḡiniḡ anditira ḡaḡiraḡgiyimu. Kamata sundi ḡamba haḡiniḡ piḡguvaramara. Nariḡ simbira miḡamaḡarim yihiramin vana niḡandihin mut miḡata maḡiḡara. Nari saḡ miḡara. Harim nari uta krunavundiḡ ḡguramata, mut miḡamaḡarim maḡambamara. ⁹ Nariḡandi paḡaḡarayi gol, timbahiris silva, naḡga kopa kimbarita maḡumara. ¹⁰ Urim, nariḡandi paḡa, kwirandi yivupihavivi arikita, tandambisa, nanga makirutim maḡiḡamara. Kru simbira miḡandiḡ hamaḡ nuḡandi ḡaḡa ha ḡgundu. ¹¹ Pihu aru muyi vaha, mana suksimbiri muyi vaha indihuta, pihu kandihafi kru avinzikwisikwi naḡga tititaya kiyihiyi miḡgaḡ ḡgamara. Kamata kru kandihama naḡgandaya kita uta pihu kandiha mitamara. ¹² Tavi muyi indihutangata, krunavundi tavi kandihafiḡndu ḡniḡirim kuyu avivi ḡguta ambamara. Gotindu maviḡam nari naḡga kiyim, vamba ambamara. ¹³ Kamatira tavi kandihafiḡndu krunavundi nariḡirim kinzikitungata, nariḡandi kuyu avi ha anditi maviḡamiḡi kiyimandiyu. Ara nariḡirim kinzihinzi manditungata, Gotiḡ kitiwitira maviḡamiḡi kiyihiyi vana ha nuri naḡga maḡgiyimandi. ¹⁴ Kamata kru mumiḡga nariḡ tavi nuḡandiyi timbuta maḡutingata, naḡga nariḡandi kuyu maḡindaritingata, tavi vaha, mana pihu aru kandiha mitata urim nariḡandi tanda haḡi ayiwirsi kiyimandi ha yivuvaramara. Kamatira kru pihu aru kandihafiḡ ḡgati ḡgata ambiriḡandiyu, ḡamba vana andihariḡ nimata vana ni andiyu vamba ambiriḡandiyu.* ¹⁵ Yi nariḡ kandi ambin, Got krunavundiḡ ḡgatiḡguriman vata yihiramami hiviḡi haḡi, krunavundi pihu kandihafiḡ hati pimi kavirimandiyu. Kamatu Sodom naḡga Gomora hati pimi kavirimandiyu ha tarativirimandi, vami.

*Muhimimuhim pimi vanavana yivurahimandi
(Mak 13.9-13 naḡga, Luk 21.12-17)*

¹⁶ Jisas sihinda ambami, ḡgara. Yi nariḡ sipsip maḡa simbihin upiri saḡara ḡḡiḡiḡi ura. Harim tau andindi maḡa andimara. Indarimaḡgaratara muhimimuhim vana ha andimara. Naḡga kava umari andindu maḡa andimara. ḡamba vanavana anditirim maḡindarimara. ¹⁷ Kruḡ ḡgamaḡgaramara. Nariḡ kru juda hatindu kuyu miḡasiriḡandu haḡiniḡndu kumaḡi tamimandiyu. Kamata Got naḡga kuyundavara vana tavi nuriḡandiyi nariḡ piḡgirawisirimandiyu. ¹⁸ Nari yandi simbrasara ḡniḡ. Harim nariḡ gavaman ndama naḡga aru miku haḡiniḡ kiyuyi timbuta urimandiyu. Kamatu yandi kuyu avivi kru aruru haḡiniḡ naḡga krunavundi muvundumuvundu haḡiniḡ ndahara ambavaritira indarimandiyu. ¹⁹ Nariḡ kru ḡgatiḡgirutingiru hama kiyiyi timbuta urimandiyu. Kamatu ariḡ ambitungata mumvamba ambavarimandḡ, vata maḡindarihitihitimara. Kanditiwimi haḡi nariḡandi indarimit hambu, Got nuḡambi ambavarititi ambavarimandira. ²⁰ Kuyu ambavarimandira ha nariḡambi maḡambavarimandira. Nariḡandi Navandu Maviḡiḡi nariḡ indarimit ḡguti ambavarimandira. ²¹ Kru niḡuraḡ vaha mana niḡusij vaha ḡgatiḡgiruta ambiti yivutatamirimandiyu. Siwimaḡanzihini nda niḡuvanin yahata nuriḡandi ḡniḡ andirimandiyu. Nuriḡandi ḡniḡ haḡiniḡ ndahara niḡum niḡuvaḡ miku tamata, kru maḡiniḡ simbitu niḡum niḡuvaḡ yivutatamirimandiyu. ²² Nari yandi ḡniḡ. Harim nariḡambiriḡ sihanaḡga krunavundi kitiri ḡimandiyu. Hara krunavundi titatikata kituhitu imbihivi ha yivurahiti, Got nuriḡ aḡga miḡimandi. ²³ Krunavundi pihu muyindu haḡiniḡ nariḡ ḡamba vana anditungata, tivaramata pihu muyi umara. Yi nariḡ kandi ambin, simbira nariḡandi Israeḡndu pihu makamaka mamituramitiratira,

10:5 Si 13.46 * **10:5** Matyuḡndu aḡgwimikiyi kuyu kutanaḡgata kumanzipi timu tiḡgiruramata ambavarami haḡiḡndu muhanda ni. Kuyu kaniḡandihin Matyu 10.5-42yi kiyi. Jisasindu simbrasara krunavundiḡ Gotindu kuyu ambavariritu nuriḡ muhimimuhim vana yivurahirimandiriḡ ambami. **10:6** Jer 50.6 naḡga, Mt 15.24 **10:7** Mt 3.2 naḡga, 4.17 naḡga, Lu 10.9-11 **10:7** Lu 10.4-12 **10:9** Lu 10.4 **10:10** Nam 18.31 naḡga, Lu 10.7 naḡga, 1 Ko 9.14 naḡga, 1 Ti 5.18 **10:12** Lu 10.5-6 **10:14** Si 18.6 * **10:14** Kuyu siwimaḡa Mak 6.11yi naḡga Simbrasara 13.5yi ḡgimandira. **10:15** Stt 19.24-28 naḡga, Mt 11.24 naḡga, Ju 1.7 **10:16** Lu 10.3 naḡga, Jo 10.12 naḡga, Si 20.29 naḡga, Ro 16.19 naḡga, 1 Ko 14.20 naḡga, Ef 5.15 **10:17** Mt 24.9 **10:17** Mk 13.9-11 naḡga, Lu 12.11-12 naḡga, 21.12-15 **10:18** Si 25.23 naḡga, 27.24 **10:19** Jo 14.26 naḡga, 1 Ko 2.4 **10:21** Mai 7.6 naḡga, Mt 10.35 naḡga, Lu 21.16 **10:22** Mt 24.9 naḡga, 24.13 naḡga, Mk 13.13 naḡga, Lu 21.17 naḡga, Jo 15.18-21 **10:23** Mt 16.28

Krundu Ñinji hama payimandi. ²⁴ Ñinji nuñandi ahusikiñ mandarativirandi, nanğa simbirakara hama nuñandi aru miku hamañ tarativirata kimbañi mangindi. ²⁵ Ñinji nuñandi ahusiki maña yivurahimandi hama, kamatanda kiyim. Nanğa simbirasara, nuñandi aru miku hama maña kiyimandi hama, kamatanda kiyim. Tavi niñjuvarim Belsebul vamba ambandu. Harim ñinjisim tavi kandihañi kindu hañinij ñimbi ñamba sikwi ngumandiyu, vami.*

Kru Gotirimindaya piñitumu
(Luk 12.2-7)

²⁶ Jisas sihinda ambami, Nariñ kru kandihañinij ñamba vana andirimitu ndahara mambiñitumara. Muhimimuhim tariñguramata kindi hañinij mamañi yivurahimandi. Kamati kuyu tariñguramata kindi hañinij ndahara sihananğa kru indarimandiyu. ²⁷ Nariñ kuyu kiviñi ambavaradin hañinij, inahimur ambavaramara. Ara kuyu siwiña indarimandira hañinij, uta tihirutihiru upiñi kuyu kimbañi ambavaritira krunavundi indarimu. ²⁸ Kru piri niñindurim mambiñitumara. Nariñandi kwirandimbatu ha yivutatamirimandiyu, hara nariñandi maviñinji ha mayivutatamirimandiyu. Gotirimindaya piñitumara. Nu taya nariñandi kwirandi nanğa maviñinji ha piñingarata, ahutuvarandi heliñi kavariñandi. ²⁹ Nari ngandara, kava arikita sukisirambi kru tuki tamingañi mut miñandu. Hara nariñandi Nava kava suksirambi kandihañinij karatamangarandi. Harim, kava kandihañindu muvat piriñi mamiñgatayivum vitiñgata, mamiñgata yivirimandi. ³⁰ Nanğa, Got nariñandi miku mini niñinij minza minimini ngatiñgiruta mitundi. ³¹ Nari Gotindu tamingañi aruñinij nzikwi kindara, kava sukisirambiñ tarativiramangarandara. Kamataharim mambiñitumara, vami.

Ara Jisasindu ñingñindu ñinij vavarim siwimanziwima mandimi
(Luk 12.8-9)

³² Jisas sihinda ambami, Kru mumiñga krunavundiñ nimavamba ambirimandi. Yi Jisasindu ñingñindu miñga vamba ambirimandi. Kru kandihamarim, yindahara Yavandak nuñandi pihuyi kiñi hamarim, kru nima yandi vamba ambiriman. ³³ Ara kru mumiñga krunavundiñ, nimavamba ambirimandi. Yi Jisasindu ñingñindu miñga ma vamba ambirimandi. Kru kandihamarim, yindahara Yavandak nuñandi pihuyi kiñi hamarim, kru nima yandima vamba ambiriman, vami.

Krunavundi Jisasirimindaya mavi ndamamangaramu
(Luk 12.51-53 nanğa, 14.26-27)

³⁴ Jisas sihinda ambami, Nari yambirim nimata mañindarimitamara. Nu piri niñi sanğa kirahirim payimi vamba mañindarimitamara. Yi sanğa kirahirim mam-bayimin. Yi tuki kuta miñgata payimin. ³⁵ Yi sanğa piruramirim payimin. Kru ñinji hama niñjuvarim miku tamirimandi, navundi ñinji hañambi niñjumirim miku tamirimandi, nimbas niñpahiñ miku tamirimandi. ³⁶ Nuñandi kru ñinji, navundi ñinji, niñburi, niñbas, nuriñambi masamasa miku tamimandiyu. ³⁷ Kru niñjum navay mavindamata, yañ mavimandamirimandi hamarim, yandiyindu vata mañambiriman. Kru nuñandi kru ñinji nanğa navundi ñinij mavindamata, yañ mavimandamirimandi hamarim, yandiyindu vata mañambiriman. ³⁸ Nanğa kru, nuñandi ahuandi maña pimi kavuta yi nanğa mañindirimandi hamarim, yandiyindu vata mañambiriman.* ³⁹ Kru yambira muhimimuhim vana anditin avindirimandi vamba ambirimandi hama, siñgundirimandi. Ara yambirim indarita kwimirimandi hama, kimuta ndahara sihangiyimandi, vami.

Kru nguramirimandi hama muhimimuhim miñimandi
(Mak 9.41)

10:24 Lu 6.40 nanğa, Jo 13.16 nanğa, 15.20 **10:25** Mt 9.34 nanğa, Mk 3.22 nanğa, Lu 11.15 ^{*} **10:25** Belsebul ñimbi ni, Satanindu mu ñimbi. Matyu 12.22-28yi ndahara kiñi. **10:26** Mk 4.22 nanğa, Lu 8.17 **10:28** Ais 8.12-13 nanğa, Lu 12.4 nanğa, Je 4.12 nanğa, 1 Pi 3.14 **10:30** Lu 21.18 nanğa, Si 27.34 **10:31** Mt 6.26 nanğa, 12.12 **10:32** Lu 12.8 nanğa, Ro 10.9-10 nanğa, Sk 3.5 **10:33** Mk 8.38 nanğa, Lu 9.26 nanğa, 2 Ti 2.12 **10:34** Lu 12.49-53 **10:35** Mai 7.6 **10:36** Sng 41.9 nanğa, 55.13 **10:37** Lo 33.9 nanğa, Lu 14.26 **10:38** Mt 16.24 nanğa, Mk 8.34 nanğa, Lu 9.23 ^{*} **10:38** Krunavundi muvundumuvundu nanğa simbirasara sañinijinij ñamba vana andihu Rom hati ahuandiñi tangiraramarasimu. Kamata kru kwimirimandi varasimu hama, nuñambi nda ahuhirivi ha kavuta tangiraramarama upiñi urasimi. Jisas ahuandi kavuhavundu tihi kuyu nguta ambami kaniñandihin krunavundiñ pimi kavuta kimuhimurim mambiñitumara vata ambami. **10:39** Mt 16.25 nanğa, Mk 8.35 nanğa, Lu 9.24 nanğa, 17.33 nanğa, Jo 12.25

⁴⁰ Jisas sihinda ambami, Kru narijirim kinzihinzitirimandi hama, yanjirim kinzihinzitirimandi. Ara kru yanjirim kinzihinzitirimandi hama, Gotirim kinzihinzitirimandi. Got yanjimbihipayimin. ⁴¹ Hara, kru mumingga ambirimandi. Yi kru Gotindu kuyu mįjata ambavarandi mingganj nguramiriman vamba ambirimandi. Kamavata kru kandihamanj nuņandi taviyi timbuta uta karatamirimandi. Kru kandihamatirimandi hama, kru Gotindu kuyu mįjata ambavarandu haņinij mįjandu maņa muhimimuhim avivi mįjimandi. Nanja, kru mumingga ambirimandi. Yi kru tititaya kiyihiyi mingganj nguramiriman vamba ambirimandi. Kamavata kru kandihamanj nuņandi taviyi timbuta uta karatamirimandi. Kru kandihamatirimandi hama, kru tititaya kiyihiyi mingga muhimimuhim avivi mįjandi maņa, mįjimandi. ⁴² Kru mumingga ambirimandi. Yi kukumini Jisasindu simbirasara nįnggįndu nįmbi maniman muvatįj nguramiriman vamba ambirimandi. Kamavata nuņ nguramirimandi. Harim yi narij kandi ambin, kru kandihamandu avihimįnggįm ha manzįngundirimandi, mįjimandi, vami.

Jisas nin ndimbanzikwi

11

(*Sapta 11.1—16.20*)

*Jon nuņandi simbirasaraņ simbihi Jisas kiyimiyi umu
(Luk 7.18-35)*

¹ Jisas nuņandi simbirasara 12 vatįj ambaramata mituta, kandi pihu ha mitata pihu makamaka kandihanj kįndanjįnda krunavundiņ ambaramarama, nuriņ Gotindu kuyu ambavarami. ² Kamatihi Jon kru nįmba vana andihi tamandu upiyi kita, Kraismuhimimuhim simbiramįj mįjįmįndu kuyuhinzi indarimi. Kamata nuņandi simbirasaraņ ambami, Uta Jisasįj nimavamba kitihumara, ³ Jon ambi, Nanjįnda vaha Got simbihi piri niņi payimana, mana mumingganj vaha tavirimįndanj, vamba ambi, vamba ambamara, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas nuriņ kimbi nimavami, Uta Jonįj muhimimuhim vana indarira, nanja ngara niņinįj ambavaramara. ⁵ Krunavundi tamįnga nįmi haņinįj tihiraņayau. Tanda nįmba haņinįj kindavarayu. Kandi lepra nanja haņinįj nįnjira yivurahayu. Kinzihi nįmba haņinįj kuyu indariyu. Nanja kru kimuhimu haņinįj anja yahamirayu. Kamatihuhu krunavundi muhimimuhim maniman haņinįj ndahara kuyu avi indariyu.* ⁶ Nanja kru yanj ngitu nuriņandi indarimanjaramanjara vana ha mamįngata yivirimandi haņinįj, kinzihinzitįmu, vami. ⁷ Kamavahi Jonindu simbirasara haņinįj indarita umu. Uuhu Jisas krunavundiņ Jonirim ambami, Nari kru maniman upivu undara ha, wini pata kukimaka mįja nįjufiņju ndihi ngirim maņundara. ⁸ Nanja, nu kwirandi yivupihavihavi kuta avivi haņinįj tamata kiyihį ngirim maņundara. Kru kwirandi yivupihavihavi kuta avivi nįnįj tamata kindu haņinįj aru miku ndu taviyi kindu. ⁹ Hara nari undara ha, muhimimuhim kandihanjinįj ngirim maņundara. Kru Gotindu kuyu mįjata ambavaravara mumingganj ngirim undara. Nariņ yi kandi ambin, kru Gotindu kuyu mįjata ambavaravara kandihama, kru Gotindu kuyu mįjata ambavaravara sihananjanj tarativiramanjarahi. ¹⁰ Gotindu angwimikiyi Jonirim ambami, Got nįjį nuņandįj ambi, Ngana. Yi kru mumingganj simbitin kasiramata yandi kuyu ni mįjata ambavarata, nambirim kwimbi mįjasirivirimandi. Kamati na sihindį payimana, vamba ambi, vamba ambami. ¹¹ Nariņ yi kandi ambin, Jon kukuyi mįjįngiruhiru hama kru pirivisayi yivurahamu haņinįj tarativirandi. Hara kru nįmbi manimani nzikwi Gotindu tiwiyi kiyimandi hama, Jonįj tarativiramanjarimandi. ¹² Jon kukuyi mįjįngiruhiru hama Gotindu kuyu ambavarami hiriviyi nda kita, patavata tihu ndahara, kru sanggandu tikatika nanja haņinįj, Gotindu tiwiyi kiyimįndanj vata tikatikatindu. Kamatiņdi muvitamuvita sanja kurihandu. Kamata krunavundi Gotindu tiwiyi kindu haņinįj pimi aru ngundu.* ¹³ Kru Gotindu kuyu mįjata ambavaravara haņinįj, nanja tikatika kuyundu angwimiki niņandihin, Gotindu kuyu ambavarahuhu

10:40 Mk 9.37 nanja, Lu 9.48 nanja, 10.16 nanja, Jo 13.20 **10:41** 1 Kin 17.10 nanja, 2 Kin 4.8 **10:42**

Mt 18.5-6 nanja, 25.40 nanja, Mk 9.41 nanja, Hi 6.10 **11:2** Mt 14.3 **11:3** Mal 3.1 * **11:5** Kuha kru Gotindu kuyu mįjata ambavaravara Aisaia ambami. Got Israel hatįj nguramirimandi, vami. Kuyu kanijandihin, Aisaia 35.1-7yi nanja, 61.1-4yi kiyi. **11:6** Mt 13.57 nanja, 26.31 **11:7** Mt 3.5 **11:9** Lu 1.76 **11:10** Mal 3.1 nanja, Mk 1.2 nanja, Jo 3.28 **11:12** Lu 16.16 * **11:12** Grik kuyuyi kanijiniņjirim maņambamanjarami. Kru muvira nuriņandi indarimitiyi, tihu ambandu. Jisas ambami. Kru yanjirim idarimanganjandu haņinįj ambitiņ, Rom hati nanja kurihata nuriņ piņguvarimandiyu. Kamata Gotindu kwimbi mįjasirivitu muhimimuhim nuņandi tiwiyi kiyihiyi haņinįj piri niņi yivurahimandi, vamba ambami, vandu.

Jon kuhirami. ¹⁴ Harim nari kuyu kaniñandihin indarimindañ vatañgata indarimara. Gotindu angwimikiyi ambami, Elaija payimandi, vamba ambami. Kanñandihin Jonirim ambami. ¹⁵ Kru kinzihi nañga hama, kuyu niñandihin miñjatamamañgarata indarim. ¹⁶ Krunavundi tihundu niñiniñindu vana hañiniñirim ambavaririm, tih kuyu pamatavu ambiraman. Nuri ñiñi maña tihirutihuru upi yi minzita kindu. Kamata ñiñi muvirarim nimavamba ambandu, ¹⁷ Ara piki timihiruhariñ nari manduturamara. Mavimavi sihipuri yivuriñ, hara nariñ mavindihi manjirihara, vamba ambandu, vami. ¹⁸ Kamavata Jisas sihinda ambami, Jon pata kandiñgandi mañata wain mañgavirandi, nañga ambandu, Sundi ñamba nu nañga kiyi, vamba ambandu. ¹⁹ Hara Krundu Ñiñi hama pata, ñata kuvirandi. Kamatihi ambandu, Niñgamara, kru nima ñaña sambi ñata wain sambi kuvirandi. Nu kru gavaman ndamarim timbahiris miñandu, nañga kru ñamba vanavana andindu muvirandu nimbaha, vamba ambandu. Hara krunavundi Gotindu indarimit avi kaniñiniñ miñahandata simbira miñandu. Kamatihi krunavundi muvira nurinandi simbiravu taya ñgandu. Kamatihi Gotindu indarimit avi ha mamañindindi, vami.

*Krunavundi mavi mañgimiruyu hañiniñ pimi kavirimandiyyu
(Luk 10.13-15)*

²⁰ Pihu aruru muvirañi, Jisas muhimimuhim nzihi sambi sihirahira mavi mañgimirumu. Kamatihi kanditiwimi hañi krunavundi pihu aruru kandihañu hatiñ Jisas ambahimubirami. ²¹ Kamata ambami, Pihu aruru Korasin nañga Betsaida hati nari pimi aru kavirimandira. Kru mumiñga uta pihu Tair nañga Saidon muhimimuhim nzihi yi sihirahin ñgandara maña nu ndahara sihirahi. Kamati ñgata, nuri atinda ñamba vanavana andindu hañiniñirim indarimamata maviñgimiruhu. Kamata mikwiri kavita ahuyipuyi minzita kiyihu. ²² Kamataharim yi nariñ ambin, Got krunavundiñ ñgatiñguriman vata yihiramami hiviñi hañi, nari pimi kavirimandira ha, Tair nañga Saidon hati pimi kavirimandiyyu ha tarativirimandi. ²³ Kaperneam hati nari ambandara, Ariñ Got tihuyahiti nuñandi pihuyi yawimindañ, vamba ambandara, manñganziñkwi. Hara nari kimuhimu ñiniñindu upi yi miñgurimandira. Yi nari nañga kita muhimimuhim nzihi sihirahin ñgandara maña kru mumiñga uta Sodom ndahara sihiriti, Sodom kiyiñi wisa. ²⁴ Kamataharim yi nariñ ambin, Got krunavundiñ ñgatiñguriman vata yihiramami hivi hañi, nari pimi kavirimandira ha, Sodom hati pimi kavirimandiyyu ha tarativirimandi, vami.

*Nari yi kiyiman niñi pata avirikimumara
(Luk 10.21-22)*

²⁵ Kandihirivi hañu Jisas nimavami, Yava. Na ihumbisa nañga piri niñindu Aru miñga. Yi nañ kuyu avi ñgwin, na muhimimuhim kandihaniñ indarimit avi nañga mirimba nañga hañiniñirim sipiruramamana. Kamata kru nurinambi tanguhu miñguhi ñiñi maña kindu hañiniñ isihuramamana. ²⁶ Kandi yava, nambi piritamata kandihamatimana, vami. ²⁷ Kamavata Jisas sihinda ambami, Muhimimuhim Yavandak yandi kumañi tamami. Kru mumiñga ndahara Ñiñi hamañ mañgandi. Niñuva nuñambi ñgandi. Nañga, kru mumiñga Niñuvañ mañgandi. Ñiñi hama nuñambi ñgandi. Nañga kru Niñuvañ isihuramahi ñgandu hañiniñ ndaya Niñuvañ ñgandu. ²⁸ Kru simbira tikatika miñata pimi aru kavundara nari, sihananga yi kiyiman niñi pata avirikimumara. ²⁹ Nari yañ ñgandara. Yi yambi tanguhin miñguhi, maviñamiñi kindin. Kamataharim pata avirikimumara. Nari yandi vana ñgata, yandi kuyundu tiwiyi kiyimara. Ahuhirivi bulmakau arikitandu piñgwiyi piñgirimandiyyu vata tamandu maña yandi tiwiyi kiyimara. ³⁰ Ahuhirivi nariñandi piñgwiyi tamin hañandihin, kavuhavurim aviri mandamirimandira. Nañga nariñ kavuhavu him ñgundin ha pimi ma, vami.

12

*Avirikimumu Hiviyi simbirarim karikaritindu vanarim ambami
(Mak 2.23-28 nañga, Luk 6.1-5)*

11:14 Mal 4.5 nañga, Mt 17.10-13 nañga, Mk 9.11-13 **11:18** Mt 3.4 **11:19** Mt 9.10-14 nañga, Lu 7.35 **11:21** Ais 23.1-18 nañga, Ese 26.1—28.26 nañga, Jol 3.4-8 nañga, Amo 1.9-10 nañga, Jna 3.6 nañga, Sek 9.2-4 **11:23** Stt 19.24-28 nañga, Ais 14.13-15 **11:24** Mt 10.15 nañga, Lu 10.12 **11:25** 1 Ko 1.26-29 **11:27** Mt 28.18 nañga, Jo 1.18 nañga, 3.35 nañga, 10.15 nañga, 17.2 nañga, Fl 2.9 **11:28** Jer 31.25 **11:29** Jer 6.16 nañga, Sek 9.9 nañga, Jo 13.15 nañga, Fl 2.5 nañga, 1 Jo 2.6 **11:30** 1 Jo 5.3

¹ Kamata Avirikimuhimu Hivi muyi, Jisas wit kiva itiniiti ni umi. Kamata nujandi simbirasara hanjini avihatihi, wit kiris hanjini mijamija namu. ² Kamatihi Farisi hanjini ngata Jisasin nimavamu, Niinga, nimata vana nandi simbirasara ninjini andiyu nijandihin, Avirikimuhimu Hiviyi andihu avimandi, vamu.* ³ Kamavahu Jisas nurin kimbini nimavami, Kuha Devit nujandi hati nanga aviharim ngata andimi vana ha nari ngatingiruta mambaha ngandara. ⁴ Devit Gotindu taviyi indihuta, mavatimba amuti ndu tak Gotindu tamijangimbañi kiyihi, Gotin kirañinguhu hanjini tamaha mambirañi kindi. Kandihanandihin mijata nujandi hati nanga namu. Mavatimba kandiha kru sanjini mañarasimu, Gotin kirañinguhu hanjini ndaya ñarasimu. Hara Devit nanga nujandi hati namu. ⁵ Nanga, tikatika kuyundu angwimikiyi kindi hanandihin ngatingiruta mambaha ngandara. Avirikimuhimu Hiviyi ndahara Gotin kirañinguhu taviyi Gotin kirañinguhu hanjini simbira mijandu. Hara nurin kungu mangahandi. ⁶ Harim narin yi ambin, kru niñi kiyi mijga Gotin kirañinguhu tavi ha tarativiri. ⁷ Got ambami, nari yan sanjanaga kirañingundararim pirimandamandin. Hara mujinih sihingamara vata piritamangarandin, vamba ambami. Harim kuyu kanihandihindu kuyu sapa ha ngamangarandaranti, kru pimi manimani ninjinihim pimi manguhara. ⁸ Harim Krundu Niji hama nujambi Avirikimuhimu Hivi karatamandi, vami.

Jisas kru kuma kimuhimu mijgan mijavindamami

(Mak 3.1-6 nanga, Luk 6.6-11)

⁹ Jisas kandi upi hanu mitata uta pihu muyi yivurahami. Kamata Got nanga kuyundavaravara tavi nurinandi indihumi. ¹⁰ Kandihani kru mumija kiyimi, kru kandihama kumamaka timu kimuhimu mijga. Kru muvira kuyusihirata Jisasin nujandi miku ninin ndu kumangimbañi tamimandan vata kitihuta ambamu, Kru kandi nanga hanjini Avirikimuhimu Hiviyi mijavindamaharin vaha, mana mambaha mijavindamaharin, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas nurin ambami, Nariñandi kru mumija nujandi sipsip minzaminza nandi Avirikimuhimu Hiviyi kumbañi munguti pingiriti, yahahi. ¹² Hara kru sipsip maña him ma, sipsipin kru tarativiramangarandi. Harim Avirikimuhimu Hiviyi kru kandi nanga hanjini mijavindamaharin, vami. ¹³ Kamavata kru kuma kimuhimu hamañ ambami, Kuma nandi ha titi tama, vahi, kuma nujandiha titi tamahi avindita kuma tamu maña kiyimi. ¹⁴ Kandihamatih ngata, Farisi hanjini Got nanga kuyundavaravara tavi ha mitata uta tihirumu. Kamata kuyundavarata Jisasin yivutatamitirin kwimirimandi vata kindimbuhiramu.*

Jisas Gotindu simbirakara sikwi mijga

¹⁵ Farisi hanjini Jisasin mindahirahu ngami. Harim kandi pihu ha mitata umi. Uhihi krunavundi sambini kandi nanga hanjini sihindi umu. Kamatihi krunavundi kandi nanga hanjini sihanaga mijavindamami. ¹⁶ Kamata Jisas krunavundin karikarita ambami, Uta yambirim kru mujinih manambavaramara, vami. ¹⁷ Jisas kandihamatama vana andihi, Got ambahi kru Gotindu kuyu mijata ambavaravara Aisaia ambami kuyu hanandihin kandisikwisikwi yivurahami. Aisaia ambami, Got ambi, ¹⁸ Nijandihin yandi simbirakara mijga. Yi nuñ yambi yihiramamin. Yi nuñ mavindamangarandin, nanga yandi mavinimbu nujambirim kinzhinzitimgari. Yandi Maviñi nu nanga tamiman. Kamatin titi vanarimindaya krunavundi pirivisa movundumuvundu hanjini ambavarimandi. ¹⁹ Nu krunavundin ukari sanganzangandini mambihuravirimandi. Nanga kindimakamakayi tanguramata ambavarititi krunavundi majindarimandiyu. ²⁰ Kuki tikatika hanandihin nu mamijarivirimandi. Nanga umbi mandumangarimandi ha mamijawimirimandi. Nu simbira mijata anditi tititaya

12:1 Lo 23.25 nanga, Mk 2.23-28 nanga, Lu 6.1-5 **12:2** Kis 20.10 nanga, Mt 12.10 nanga, Lu 13.14 nanga, Jo 5.10 nanga, 7.23 * **12:2** Juda hatindu tikatika kuyuyi Avirikimuhimu Hiviyi simbira mijamijarim karikaritimi. Simbira mijamijarim tikatika kuyu nurin karikaritimi muha, ñaña minditijinih yivutihiruramarama simbira. Anja Mijamija, 34.21yi ngamara. Farisi ambamu, Simbirasara nandi ninjini tamahubirata tikatika kuyu kanihandihin mijata kavarayi, vamu. **12:3** Wkp 24.9 nanga, 1 Sml 21.1-6 **12:5** Nam 28.9-10 **12:6** Mt 12.41-42 nanga, Lu 11.31-32 **12:7** Hos 6.6 nanga, Mt 9.13 **12:10** Lu 14.3 **12:11** Kis 23.4-5 nanga, Lo 22.4 nanga, Lu 14.5 **12:14** Mt 26.4 nanga, 27.1 nanga, Mk 3.6 nanga, Lu 6.11 nanga, Jo 7.1 nanga, 7.19 nanga, 11.53 * **12:14** Farisi, kru kandi nanga hanjini mijavindamatama vanarim simbira maña vamba indariramarasimu. Harim Avirikimuhimu Hiviyi kru kandi nanga ninin mamijavindamatama simbira mamijarasimu. Hara Jisas kru kandi nanga hanjini Avirikimuhimu Hiviyi mijavindamarasimi. Kamatihi Farisindu mavimbu nijambirim ñambatirasimi. Harim nuñ yivutatamimandan vata kindimbuhiramu. Luk 13.14yi, nanga Jon 5.16yi kita uta 18yi ngamara. **12:15** Mk 3.7-10 **12:16** Mt 8.4 nanga, Mk 3.12 **12:18** Ais 42.1-4 nanga, Mt 3.17 nanga, 17.5

kiyihiyi vana ha ñamba vanavana hañiniñ tarativirimandi. ²¹ Kamati krunavundi pirivisa muvundumuvundu hañiniñ, nuñirim indarimanğarata ariñ nguramirimandi vata tavirimandiyyu, vamba ambi, vamba ambami, vami.

Jisas Belsebul nañga simbira miñandi vamu

(Mak 3.20-30 nañga, Luk 11.14-23 nañga, 12.10)

²² Kandihirivi hañi kru sundi ñamba aringumi miñgan Jisas kiyimiyi miñata payimu. Kru kandihama tamıñga ñumi nañga kuyu mañguyundavarandi miñga. Kamatiñ Jisas nuñ miñjavindamañi, kandihama kuyundavarata tihirañami. ²³ Kamatihi krunavundi sihananga pindirata yahata ambamu, Kru nima Devit niñuñingı vaha, vamu. ²⁴ Hara, Farisi hañiniñ kuyu kandihama indarita yahata ambamu, Kru nima, sundi ñambandu aru miku Belsebulindu tikatikayi sundi ñamba piñguvarandi, vamu.* ²⁵ Hara Jisas nuriñandi indarimit hambu ngami. Harim nuriñ nimavami, Pirivisa minzayindu niñiñ sihirata arikinzapa kita kurihata, krunavundi kandihaniñiñ ñambatihu. Pihu aru muyi hati vaha mana tavi minzayindu niñiñ tamarahata arikinzapa kita kurihata, krunavundi kandihaniñiñ tikatika mandihu. ²⁶ Kamata maña, Satan yahata Sataniñ piñguvariti tamarahata arikinzapa kita kurihata, Satanindu tikatikata nuriñ karatamatamandu mañgiyimandi. ²⁷ Harim yañ Belsebul nguramañi sundi ñamba hañiniñ piñguvarandintıngata, nariñandi hatıñ ninindaya nguramañi sundi ñamba hañiniñ piñguvarandu. Harim nari ambara kuyu hañiniñ nariñandi hatı nariñ ngatiñgurimandiyyu. ²⁸ Hara, yañ Gotindu Maviñiñi nguramañi sundi ñamba hañiniñ piñguvarandintıngata, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha pata ara nañga kiyiha, vamba indarimara. ²⁹ Kru mumıñga kru tikatika miñgandu taviyi pamata indihuta nuñandi muhimimuhim miñahi. Kamatiñim kru tikatika hamañ siki nañga simahahi wisa. Kamatanda kru kandihamandu taviyi muhimimuhim miñahi. ³⁰ Kru yañ miñdu mandamandi hama, yañ miku tamandi. Ara kru yañ nguramata krunavundiñ mayivutihuramandi hama, piñguvarahi siñunziñgu undu. ³¹ Kamataharim nariñ yi ambin, krunavundi muhimimuhim ñamba vanavana andirimandiyyu, nañga Gotiñ ambasuvirimandiyyu hañiniñ, Got kuñgi kuyivirimandi. Hara kru Gotindu Maviñiñiñ ambasuvirimandi hamandu kuñgi, Got mañguyivirimandi. ³² Kru mumıñga Krundu Niñiñ kuyu ñamba ambirimandi. Hara ñamba vana kandihaniñiñ Got kuñgi kuyivirimandi. Hara kru Gotindu Maviñiñiñ kuyu ñamba ambirimandi hamandu ñamba vana hañandihin, tihu nañga mutihu ndahara Got kuñgi mañguyivirimandi, vami.

Ahu ñamba hañandihin kandi ñamba tamandi

(Luk 6.43-45)

³³ Kamata Jisas ambami, Ahu avi hañandihin nuñandi kandi handahara avindirimandi. Ara ahu ñamba ha kandi nuñandi handahara avi mandirimandi. Kamataharim kru ndahara ñaña kandihambu nganğaramata ambandu, Ahu nda avi, nda ñamba, vamba ambandu. ³⁴ Nari kru ñamba, tau ñamba niñiñ maña. Pamata kuyu avi ambavarimandira. Kru nuñandi mavıñgukuyi muhimimuhim indarimit kindi hañiniñ ambavarandi. ³⁵ Kru avi hamandu indarimit avivi sambı nuñandi mavi hımbavu kindi. Harim avi vana taya andindi. Ara kru ñamba hamandu indarimit ñamba sambı nuñandi mavi hımbavu kindi. Harim ñamba vana taya andindi. ³⁶ Hara yi nariñ ambin, Got krunavundiñ ngatiñgurimandi hivi hañi, krunavundi muhimimuhim kuyuhuyu kuyundavarandu hañiniñirim indarimarama ngatiñgurimandi. ³⁷ Harim nandi kuyuvu taya nganğaramata Got ambirimandi, Kru na ñamba miñga, na avi miñga vamba ambirimandi, vami.

Kru muvira Jisasiñ muhim nzihi sihirasiharim kitihumu

(Mak 8.11-12 nañga, Luk 11.29-32)

³⁸ Kru tikatika kuyundu mirimba nañga hañiniñ nañga Farisi muvira Jisasiñ nimavamu, Ahusiki, muhim nzihi sihirinana ngim vata piri kirıñ, vamu. ³⁹ Kamavahu

12:22 Mt 9.32-33   **12:24** Mt 9.34 nañga, 10.25 nañga, Mk 3.22 nañga, Lu 11.15   * **12:24** Belsebul ñimbi ni Satanindu mu ñimbi.   **12:25** Mt 9.4 nañga, Jo 2.25 nañga, Sk 2.23   **12:28** Dan 2.44 nañga, 7.14 nañga, Lu 1.33 nañga, 17.20-21 nañga, Si 10.38 nañga, 1 Jo 3.8   **12:29** Ais 49.24 nañga, Lu 11.21-23 nañga, 1 Jo 4.4   **12:30** Mk 9.40 nañga, Lu 9.50 nañga, 11.23   **12:31** Mk 3.28-29 nañga, Lu 12.10 nañga, Si 7.51 nañga, 1 Ti 1.13 nañga, Hi 6.4-6 nañga, 10.26 nañga, 1 Jo 5.16   **12:32** Mt 11.19 nañga, Lu 12.10 nañga, Jo 7.12 nañga, 7.52 nañga, 1 Ti 1.13   **12:33** Mt 7.16-20 nañga, Lu 6.44   **12:34** Mt 3.7 nañga, 15.18 nañga, 23.22 nañga, Lu 3.7 nañga, 6.45   **12:38** Mt 16.1 nañga, Mk 8.11 nañga, Lu 11.16 nañga, Jo 6.30 nañga, 1 Ko 1.22   **12:39** Mt 16.4 nañga, Mk 8.12 nañga, Lu 11.29-32

Jisas nurin kimbî ambami, Nîmati hiriviyindu krunavundi ñamba ninin. Harim Gotin ndaya maviñi mandamandu. Imutamut muhimimuhim nzihi ngimindaŋ vata añanjarandu hara manġimandiyu, maninġa. Muhim nzihi sihirahi ngimaña ha, kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara Jona sihirami handaya ngimandiyu. ⁴⁰ Jona asa arundu maviŋgumbañi arikikwiri hivi kiyimi. Siwimañanda Krundu Ninji hama ndahara arikikwiri hivi sava humbañi kiyimandi. ^{*} ⁴¹ Krunavundin Got ngatinguriman vata yihiramami hiviyi, Ninive hati krunavundi sihananġa Gotindu tamingañi ñamba vana andindurim tanġuramirimandiyu. Kamata narinġandi tiwimiyi krunavundi ñamba vanavana andindurim kuyu kimbañi ambavarimandiyu. Ninive hati Jona ambavarahi nġanġa maviŋgimirumu. Hara kru muminġa nari ninġiñi kiyi miŋga, Jonan tarativiri. ⁴² Krunavundin Got ngatingurimandi tiwimiyi, Navundi aru miku Sebandu hanġambi ndahara Gotindu tamingañi tanġuramirimandi. Kamata krunavundi tihundu nininġinġinġin ñamba vanavanarim kuyu kimbañi ambavarimandi. Navundi aru miku kandihanġambi, pirivisa niñindu mandambuyi kindi. Hara Solomon indarimit avivi nuġandi ambavariti indaritin vata payimi. Hara kru muminġa niñi kiyi miŋga Solomonin tarativiramangari, vami.

Sundi ñamba anġa payimi
(Luk 11.24-26)

⁴³ Jisas sihinda ambami, Sundi ñamba kru muminġan mitata urimandi. Kamata kuku maniman upivu avirikimuhimu upi puhirata kindirimandi. Hara avirikimuhimu upi manġimandi. ⁴⁴ Kamata ambirimandi, Yi tavi kiyimin hañi anġa uta kiyiman, vamba ambirimandi. Kamavata uta kiyimi tavi ha nġiti ikirañata kanzi miŋayahuramintu sanġiyimandi. ⁴⁵ Kamati uta sundi ñamba kuma timu, tamu arikinzipi tinġiruramata vat ñamba vanandu supirisupiri hanġinġin timbuta pata indihata tavi kandihañi kiyimandiyu. Kru kandihama kuha ñamba kiyimi, hara tihu ñambatimanġarimandi. Krunavundi tihundu nininġinġinġin siwimañanzihhi yivurahimandi, vami.

Nininin Jisas ninġum nanġa ninġuranava
(Mak 3.31-35 nanġa, Luk 8.19-21)

⁴⁶ Jisas krunavundin kuyu nġuhili ninġum nanġa ninġuratakiña pata Jisas nanġa kuyundavarimindaŋ vata tapirañi kiyimu. ⁴⁷ Kuyundavarahihi, kru muminġa pata ambami, Namaka nanġa naratakiña nananġa kuyundavarimindaŋ vata pata tapiravu nda kuyu, vami. ^{*} ⁴⁸ Kamavahi Jisas nuġ ambami, Yamaka nanġa yaratakiña kandihanġinġin ninin, vami. ⁴⁹ Kamavata nuġandi simbirasarai isihuramata ambami, Nġamara, ninġinġin ndihhi yandi yamaka nanġa yaratakiña. ⁵⁰ Krunavundi Yavandak nuġandi pihuyi kindi hamandi vana taya miŋahandahandarim pirikindu hanġinġin ndaya, yandi yamaka, yarimandakiña nanġa yaratakiña, vami.

13

Wit kiris ndu tihhi kuyu
(Mak 4.1-9 nanġa, Luk 8.4-8)

¹ Kandihivi hañindaya Jisas tavihumba hambu mitata tapirañi pindihata uta indu aru hañindu tiviyi minzita kiyimi. ² Kamatihi krunavundi sambu nu kiyimi hañi payihu, kupik hañi yahuta minziti. Kamatihi krunavundi sihananġa indu tihhi hambu tanġuvatamu. ³ Kamatihi Jisas nurin tihhi kuyu sambu ambavarata, nimavami, Indarimara. Kru muminġa wit kiris kivayi sisiviriman vata umi. ^{*} ⁴ Kamata kiva hañi sisivata uhihi muvira kindimbatiyi miŋgaramahu kava pata ñamu. ⁵ Muvira piri timba nanġa virañi miŋgaramamu. Piri kandihanġu simbiyi simbiyi kiri hambu timba nanġa. Kamataharim wit kiris kandihanġinġin piri kandihanġu miŋgaramata sariwayi timiravaramu. ⁶ Hara kundur ha kavarahi pirihumbañi mamġigumi. Harim ina

^{*} **12:40** Jona 1.17yi nġamara. Kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara Jonandu anġwimikiyi Jona uta pihu aru Ninive hati krunavundin Gotindu kuyu ambavarahi, nuġandi kuyu indarita maviŋgimirumim ambavarami. Jona 3.5yi nġamara. **12:41** Jna 3.5 **12:42** 1 Kin 10.1-10 nanġa, 2 Sto 9.1-12 nanġa, Mt 12.6 **12:43** Jop 1.7 nanġa, Lu 11.24 nanġa, 1 Pi 5.8 **12:45** Hi 6.4 nanġa, 2 Pi 2.20-22 **12:46** Mt 13.55 nanġa, Mk 3.31 nanġa, Jo 2.12 nanġa, Si 1.14 ^{*} **12:47** Kru mirimba nanġa muvira ambandu. Kuyu Matyu 12.47yi kiyi niġandihin Matyu nuġambi mayihimbivirami. Kru muminġa kuyu Mak 3.32yi nanġa Luk 8.20yi kiyi hanġinġinġin nġata, kuyu siwimañara kiyim vata, kuyu Matyu 12.47yi kiyi niġandihin sihindivura yihimbivirami, vandu. **12:50** Jo 15.14 nanġa, Ro 8.29 nanġa, Ga 5.6 nanġa, 6.15 nanġa, Kl 3.11 nanġa, Hi 2.11 **13:2** Lu 5.1-3 ^{*} **13:3** Matyundu anġwimikiyi kuyu kutanġuta kumanzipi timu tinġiruramata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kaniġandihin 13.3yi kita uta 52yi tihhi kuyu sambu Gotindu tiwiyi kiyihiyirim ambami.

kirahimuhu sahata kimumbiramu. ⁷ Ara wit kiris muvira siki punzimbonzi ñingĩñi mĩngaramamu. Kamatihu siki punzi nanja hañiniñ timirata wit hañiniñ tariñgumu. ⁸ Hara wit kiris muvira piri aviñi mĩngaramata timirata kandi tamamu. Muvira 100, muvira 60, muvira 30 tindi tamamu. ⁹ Kru kinzihi nanja hama, kuyu niñandihin miñatamamañgarata indarim, vami.

Jisas tihĩ kuyuyi taya ambavarami
(Mak 4.10-12 nanja, Luk 8.9-10)

¹⁰ Kiyihandata Jisasindu simbirasara pata nuñ nimavamba kitihumu, Mumindihi krunavundiñ tihĩ kuyuyi taya ambavarandana, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas ambami, Nariñ Got anditi muhimimuhim nuñandi tiwiñi kiyihiyi hañindu kuyu sapa sipiruta kindi ha ngimandira. Hara krunavundi mangimandiyu. ¹² Kru mumingandu kandiamata him muhimimuhim kiyimandi hañi nuñ Got sihinda muvira ngurimandi. Kamati nuñandi muhimimuhim sambĩ kiyimandi. Hara kru mumingandu muhimimuhim mangiyimandi ha, muhimimuhim miñahandata kiyimandiyipu ha Got piñguvarata mitirimandi. ¹³ Kanimata sapayirim nuriñ tihĩ kuyu ngundin. Nuriñandi tamingangiris ha tihirañandi, hara muhim mangimandiyu. Miñatamandu hara, kuyu mu mañindarimandiyu, kamatu nuriñandi mirimba vu mandaruvihirimandi. ¹⁴⁻¹⁵ Krunavundi kanimata niñiniñirim ndihĩ Gotindu kuyu miñata ambavaravara Aisaia ambami, Got ambi, Kuyu sambĩ ñimbiri indarimandira. Hara kuyu sapavu mangimandira. Muhiminda ngimindañ vata sambĩ ñimbiri tihiraramimandira, hara mangiyimandira. Krunavundi kandañiniñindu mavi humba hambu tikatikatimi. Kamatihu nuriñandi kinzihi hañiniñ kuyu avi indaritarim yakwirivarandu. Nuriñandi tamingangirisi ha miñayihindu. Kamataharim nuriñandi tamingha ha muhim mangimandi. Kamati nuriñandi kinzihi ha muhim kuyu mañindariti, nuriñandi mavi humbavu kuyu sapa ha mangimandi. Kandiamata vana mañandita, maviñgimiruta yi kinzihi patu nuriñ miñavindamahin, vamba ambi, vamba ambami. Aisaia ambami kuyu ha kandisikwisikwi yivurahi. ¹⁶ Nari kuyu indarindara, nanja muhimimuhim ngandara. Harim nari kinzihintimara. ¹⁷ Yi nariñ kandi ambin, kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara nanja kru tititaya kiyihiyi hañiniñ sambĩ muhimimuhim tihu ngara niñiniñ ngimindañ vata piritamamañgaramu, hara mangamu. Nanja kuyu indarindara niñiniñ indarimindañ vata piritamamañgaramu, hara mañindarimu, vami.

Wit kirisindu tihĩ kuyundu kuyu sapa
(Mak 4.13-20 nanja, Luk 8.11-15)

¹⁸ Jisas sihinda ambami, Kru mumingha kivayi wit kiris kavaramu tihĩ kuyu hañindu kuyu sapa ambitiñ indarimara. ¹⁹ Wit kiris kwimbiyi mĩngaramamu maña handa, kru Gotindu tiwiñi kiyihiyindu kuyu avivi indarindi. Hara nuñandi sapavu mangandi. Kamatihu Satan nu kindiyi pata sariwayiñandi kuyu Got nuñandi maviñgukuyi kurindi hañiniñ piñguvarandi. ²⁰⁻²¹ Ara wit kiris piri simbiyi simbiyi kirivu timba nanja virañi mĩngaramata sariwayiñandi timiravarami maña handa, kru Gotindu kuyu avivi sariwayiñandi indarita kinzihintindi. Hara nuñandi indarimañgaramañgara vana ha wit kiris kundur maniman maña, harim nuñandi indarimañgamañgara vana ha pakanda kindi. Gotindu kuyu avivi indarita kinzihintindi. Hara kru nuñandi indarimañgaramañgara vana hañandihinirim pimi nguhu, nuñandi indarimañgaramañgara vana ha miñgata yivundi. ²² Ara wit kiris muvira siki punzimbonzi ñingĩñi mĩngaramamu maña handa, kru Gotindu kuyu avivi indarindu. Hara piri niñindu himirim timutimutindi, nanja timbahiris sambĩ miñatihiruramararim indarindi. Kamatihu kandi vana hañiniñ Gotindu kuyu hañiniñ yivutarĩnguhi kandimandamandi. ²³ Hara wit kiris piri aviñi mĩngaramamu maña handa, kru Gotindu kuyu avivi indarita sapavu ngamañgarandi. Kamata 30 kiris, 60 kiris, 100 kiris tindi kandi tamandi, vami.

Tipa ñamba kivayi timiravaramindu tihĩ kuyu

²⁴ Jisas nuriñ tihĩ kuyu muñandihin nimavamba ambami, Gotindu tiwiñi kiyihiyiha kru mumingha nuñandi kivayi wit kiris avi hañiniñ kavarami maña. ²⁵ Hara krunavundi karĩhahuhu kru hamandu miku miñga pata tipa ñambandu kiris wit avi ñiñgi hañi kavarama umi. ²⁶ Kamatihu kiyihandata wit hañiniñ aruta kandi tamirim andihĩ ngahura tipa ñamba hañiniñ ndahara kandi tamirim kiyimi. ²⁷ Kamatihu simbirasara

hañiniñ uta kiva niñuva hamañ nimavamba ambamu, Aru miñga, ara wit kiris taya vaha nandi kiva niñi kavaramana vamba indarindariñ. Hara mumindihi tipa ñamba nda nañga timiri, vamba ambamu. ²⁸ Kamavahu nuriñ ambami, Miku hiru muminga kandi musa ha andisimi, vamba ambami. Kamavahi ambamu, Nginañgata uta tipa ñamba ha kumbiravarim, vamba ambamu. ²⁹ Kamavahura nuriñ ambami, Kitiñgitiñgawisa. Tipa ñamba hañiniñ kumbiravarambara wit avi hañiniñ nanga kumbiravaritiramandihi. ³⁰ Kamata mandita mitira arikita kihirihiri arutimu. Kamatu tahiratahira tiwimi kru simbira miñimandiyu hañiniñirim ambiriman, Tipa ñamba hañiniñ wisa tahirandahira kiti kahañgaha ahuyi kirahirarim tamamara. Kamata wit avi hañiniñ yivutihiruramata huyimandavi yandiñi tamamamara, vamba ambami, vami.

Mastet kirisindu tihî kuyu
(Mak 4.30-32 nañga, Luk 13.18-19)

³¹ Jisas nuriñ tihî kuyu muñandihin nimavamba ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha sahi mastetindu kiris maña. Kru muminga mastet kiris ha miñata nuñandi kivayi sisivami. ³² Mastetindu kiris ha sahi muvirandu maña ma. Sukihiris sirambi, hara timirata arutindi ha sahi muviran tarativirata ahu maña arutindi. Kamatihi kava pata nuñandi maka hañi ñingî tihundu, vami.

Yisindu tihî kuyu
(Luk 13.20-21)

³³ Jisas nuriñ sihinda tihî kuyu muñandi nimavamba ambami. Gotindu tiwiyi kiyihiyiha yis maña. Navundi muñambi wit sambî miñata yis nañga tarayiwara tamahi kihata siñgi ha nañga kihirihiritindi, vami.

Jisas tihî kuyuyi taya ambavarami
(Mak 4.33-34)

³⁴ Jisas sihanañga kuyu krunavundiñ ambavarami niñiniñ, tihî kuyuyi taya ambavarami. Miñamamañi ndamata mañambavarami. ³⁵ Kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara mumingandu mikatimbayi Got nimavamba ambami, Muhimimuhim piri niñi yivurahami hirivi hañinda kita patavata tihundu takuk niñi, muhimimuhim sipiruta kindi ha yi tihî kuyuyi taya ambavariman, vamba ambami. Kamavami kuyu ha Jisas andihî kandisikwisikwi yivurahami.

Tipa ñambandu tihî kuyundu kuyu sapa

³⁶ Jisas krunavundiñ mitata tavi humbañi indihuhi nuñandi simbirasara hañiniñ nu kiyimiyi pata nimavamba kitihumu, Tipa ñamba kivayi yaharamami hañindu kuyu sapa ha ambina ngahariñ vaha, vamu. ³⁷ Kamavahu Jisas nuriñ ambami, Kru wit kiris avi kavarami hama Krundu Ñiñi. ³⁸ Ara kiva ha piri niñandihin. Ara wit kiris avi hañiniñ krunavundi Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañiniñ. Ara tipa ñamba hañiniñ, kañiniñ krunavundi Satanindu. ³⁹ Kru miku miñga tipa ñamba kavarami hama Satan. Ara wit tahiratahira tiwimi hañandihin piri niñandihindu imbihivi. Ara simbirasara wit tahiratahira hañiniñ Gotindu kutikara. ⁴⁰ Kru tipa ñamba kumbirata kiramumu maña ha, piri niñindu imbihiviyi andirimandiyu. ⁴¹ Krundu Ñiñi hama nuñandi kutikara hañiniñ simbiti payimandiyu. Kamati muhimimuhim andihî krunavundindu indarimañgaramañgara vana ñambatandi hañiniñ nañga, kru sihanañga ñamba vana andindu hañiniñ, pingubarimandiyu. ⁴² Kamata kavarihu ahumira aruyi urimandiyu. Ahutunçi kandihani irihariha miika satipirimandiyu. ⁴³ Kanditiwimi hañi krunavundi tititaya kiyihiyi hañiniñ, nuriñandi Niñuvandu tiwiyi kiyihiyi hañi ina timirata siñandindi maña siñandirimandiyu. Kru kinzihi nañga hama, kuyu niñandihin miñatamamañgarata indarim, vami.

Timbahiris tupi piriñhumbañi sipiruta kindindu tihî kuyu

⁴⁴ Jisas sihinda ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha timbahiris tupi kiva itihî piri kayivata sipirumu maña ñandi. Kamatihi kru muminga ngata sihinda sipirumi. Kamata kinziñzita uta nuñandi muhimimuhim ambahi mut miñahu timbahiris ha miñata uta kiva kandiha mut miñami, vami.

Wiriri avinziñki ñandindu tihî kuyu

⁴⁵ Jisas sihinda tihî kuyu muḡandi ambata nimavami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha, kru timbahirisindu ariku miḡga wiriri avirim puhirata kindimañandimi. ⁴⁶ Kamata wiriri muḡandi ḡgahi avinzikwisikwi tihî, uta ambahi muhimimuhim muḡandiha mut miḡaha timbahiris ha miḡata uta wiriri avinzikwi kandiha mut miḡami, vami.

Kamahayindu tihî kuyu

⁴⁷ Jisas sihinda tihî kuyu muḡandi ambata nimavami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha kama-hayi indu muiyî kavarahu miḡguhi muhimimuhim asa miḡandu maña. ⁴⁸ Kamahayi ha yavurihi piḡgirita pata tiḡgivu tamamû. Kamata minizita itihata asa avivi haḡiniḡ maki isi muiyî tamata, asa ñamba haḡiniḡ kahuvaramu. ⁴⁹ Piri niñindu imbihiviyi ndahara siwimañanda andirimandiyu. Gotindu kutikara pata, kru ñamba ḡniḡ kru tititaya kiyihiyi ḡḡi hañi kiyimandiyu haḡiniḡ miḡimandiyu. ⁵⁰ Kamata kavariḡu ahumira aruyi urimandiyu. Kamata ahutuḡi aruyi kavariḡu irihariha miḡa satipirimandiyu, vami. ⁵¹ Kamavata Jisas simbirasara haḡiniḡ kitihuta nimavami, Kuyu sihananḡa kaniḡiniḡindu kuyu sapa ḡgandara vaha, vami. Kamavahi ambamu, ḡgandariḡ, vamu. ⁵² Kamavahu nuriḡ ambami, Tikatika kuyundu mirimba nanḡa haḡiniḡ tikatika kuyu ḡgandu. Kamataharim Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kuyu sapa handahara ḡgandu. Nuri tavi aru muḡandihiniḡdu niḡuva maña. Tavihumba hañindu muhambu indihuta muhimimuhim muḡandi avivi kuhandu nanḡa kihî yavurita kindi haḡiniḡ, sihananḡa miḡaramahi tapirañi pindihami, vami.

Nasaret hati Jisasinḡ kutivu tamamû

(Mak 6.1-6 nanḡa, Luk 4.16-30)

⁵³⁻⁵⁴ Jisas tihî kuyu kaniḡiniḡ ambavarata mituta piḡu kandiha mitata muḡandi piḡuyi umi. Uta Got nanḡa kuyundavaravara tavi nuriḡandiyi indihuta, krunavundiḡ Gotindu kuyu ambavarami. Kamatihi krunavundi sihananḡa muḡandi kuyu ha indariḡu mavi yahavarahi nimavamu, Kru kanima indarimit avi nanḡa muhim nzihi sihirandi vana niḡandihin paḡundu miḡami. ⁵⁵ Ara ḡgandariḡ, kru niḡa niḡuva tavi tihutiḡu miḡga. Niḡum Maria, niḡuranava, Jems, Josep, Saimon nanḡa Judas. ⁵⁶ Nanḡa niḡurimaḡgati sihananḡa kihiri kirinḡ. Kru kanima tikatika nanḡa indarimit avi niḡandihin paḡundu miḡata kandi vana niḡiniḡ andi, vamu. ⁵⁷ Kamavata muḡirim kipuhiputimu. Kamatihura Jisas nuriḡ nimavami, Kru Gotindu kuyu miḡata ambavaravara miḡga mupihu mupihu nu ñimbi nanḡa miḡga kindi. Hara muḡandi piḡu timbanzikwiḡi nanḡa muḡandi taviyi nu ñimbi maniman miḡga kindi, vami. ⁵⁸ Kamataharim niḡambirim maḡindarimaḡgarahu, piḡu kandihañi muhimimuhim nzihi kandiḡandi nzikwi manzihirami.

14

Herot Jisasirim Jon kukuyi miḡanḡiruhiru hama vaha vami

(Mak 6.14-29 nanḡa, Luk 3.19-20 nanḡa, 9.7-9)

¹ Kandihirivi hañi Herot pirivisa Galilindu gavamandu aru miku kiyimi. Kamata Jisas muhimimuhim nzihisihî andimi vana ha indarimi. ² Jisasindu kuyuhinzi Herot indarita muḡandi simbirasara haḡiniḡ nimavami, Kru kandihami Jon kukuyi miḡanḡiruhiru hama ndimbanzikwi. Nu savayi kita anḡa yahamirami. Harim muhimimuhim nzihi sihirasihirandu tikatika muḡandi kiyi, vami. ³⁻⁴ Kuha Herodiasinḡ Herot urami, nu niḡura Filip niḡmburi. Kamatihi Jon Herotinḡ nimavami, Navundi kaḡambiḡ urahana avimandi, vami. Kamavahi Joninḡ Herot miḡahandata siki takiri maña tikatika himiñi kahañata ñamba vana andihu tamandu upiyi tamamû. ⁵ Kamata Herot Joninḡ yivutatamiriman vata andimi. Hara krunavundi Jonirim kru Gotindu kuyu miḡata ambavaravara miḡga vamba indarimitandu. Harim krunavundirim piḡitumi. ⁶ Kamata muhiviyi kru muvira pata Herot nanḡa niḡum nuḡ kavumi hivi haḡandihininim indaramata ñamu. Kamatihi kandiḡivi hañi Herodiasindu navundi ḡniḡ haḡambi pata nuri kiyimu itihafi tuturamami. Kamatihi Herot tuturamami haḡandihininim mavindamangarami. ⁷ Kamata Herot tikatika kuyu kahañata nimavami, Kandisikwisikwi, yanḡ muhimirim nda kitiwiḡa ḡguriman, vami. ⁸ Kamavahi Herodias, navundi ḡniḡ haḡambi niḡum,

13:46 Snd 2.4 nanḡa, 3.14-15 nanḡa, 8.10 nanḡa, 8.19   **13:47** Mt 22.9-10   **13:49** Mt 13.42 nanḡa, 25.32 nanḡa, Lu 13.28   **13:53-54** Mt 2.23 nanḡa, 7.28 nanḡa, Mk 6.1 nanḡa, Lu 4.16 nanḡa, 4.22 nanḡa, Jo 7.15   **13:55** Jo 6.42   **13:57** Mt 11.6 nanḡa, Mk 6.3-4 nanḡa, Lu 4.24 nanḡa, Jo 4.44   **13:58** Mk 6.5-6   * **14:1** Herot kanima, mu ñimbi muḡandi Antipas, pirivisa Galili karatamandi. Herot kandihami niḡuvandu ñimbi Herot. Niḡuva Herot Aru miku kiyimi hiriviyi, Maria Jisasinḡ kavumi. Matyu 2yi ḡgimandira.   **14:3-4** Wkp 18.16 nanḡa, 20.21 nanḡa, Mt 11.2 nanḡa, 21.26 nanḡa, Lu 3.19-20 nanḡa, 20.6

nujandi navundiŋ ambami. Kamatihi nujandi navundi haŋambi Herotiŋ ambami, Jon kukuyi miŋaŋguruhuru hamandu mikumungŋi ha maki muyi tamata kavuta pata yaŋ ŋgu, vami. ⁹ Kamavahi aru miku hama kuyu kandiha indarihi nujandi mavimbu pimitimi. Hara tikatika kuyu kahaŋami haŋandihinirim indarimi. Harim kihiri minzita ŋamu haŋiniŋindu taminggaŋgimbaŋi sihumi ŋgavitinima vata, saŋganzaŋaŋ ambahi navundi ŋiŋi haŋambi ambami maŋa andimu. ¹⁰ Kru mumingaŋ simbihi kru ŋamba vana andihu tamandu upiyi umi. Uta saŋganzara muhaman ambahi Joniŋ piŋgwi pitimi. ¹¹ Kamata maki muyi miku ha tamata miŋata uta navundi ŋiŋi haŋambiŋ ŋgumi. Kamatihi niŋum kiyimiyi miŋata umi. ¹² Kamatihi Joniŋdu simbirasara haŋiniŋ pata Joniŋdu pati ha kavuta uta, sava humbaŋi tamamamu. Kamata uta Jisasin ambavaramu.

Jisas 5,000 kruŋ ŋaŋa ŋgumi

(Mak 6.31-44 naŋga, Luk 9.10-17 naŋga, Jon 6.1-13)

¹³ Jisas Joniŋ yivutatamata kuyu indarimi, harim kandi pihu ha mitata nujandi simbirasara haŋiniŋ naŋga kupik miŋata kru maniman upivu umu. Kamatihura krunavundi sambu Jisas uyi vava kuyu indarita, pihu aru haŋiniŋ mitata, nuŋ puhirata piriŋi umu. ¹⁴ Uta yivurahata ŋgahi krunavundi sambu kiyimu. Kamatihi ŋgahi mavindihi, nuriŋandi krunavundi kandi naŋga haŋiniŋ miŋavindamami. ¹⁵ Kamata kivititihi simbirasara haŋiniŋ pata Jisasin nimavamu, Niŋu kru maniman upivu, naŋga ina miŋguta kivitirim andi. Harim avinda krunavundiŋ simbina pihu makamaka uhuhu nuriŋambirim ŋaŋa mut miŋamu, vamu. ¹⁶ Kamavahu Jisas nujandi simbirasaraŋ ambami, Mumirim urimandiŋu. Nariŋambinda ŋaŋa ŋgutira ŋamu, vami. ¹⁷ Kamavahi nuŋ ambamu, Ariŋandi ŋaŋa niŋi sambu maŋgiŋi. Mavatimba arikita arikita kwiri naŋga asa arikita taya kiyi, vamu. ¹⁸ Kamavahu ambami, Ara mavatimba naŋga asa kandiha yi kini niŋi miŋata payimara, vami. ¹⁹ Kamatihi Jisas krunavundiŋ ambahi tiŋa haŋi minzimu. Kamatihi mavatimba arikita arikita kwiri naŋga asa arikita haŋiniŋ miŋata, kimba nimbu kuta yahuta Gotiŋ kuyu avivi ŋgumi. Kamata miŋasiharamata nujandi simbirasaraŋ ŋguhi krunavundiŋ tiŋgirumu. ²⁰ Kamatihi sihananŋa ŋahu kipitimi. Kamata mitamu haŋiniŋ kiyiŋi, yivutihiruramata tiwatiwa kuma timutamu, tanda arikinzipi tiŋgiruramatayi kundamu. ²¹ Kru ŋamu haŋiniŋ 5,000 vat krundaya. Hara navundi naŋga ŋiŋisimiŋ mayihitiŋgirumu.

Jisas indu himbaŋi kindavarami

(Mak 6.45-52 naŋga, Jon 6.16-21)

²² Jisas nujambi kita krunavundiŋ simbitin urimandiŋu vata andimi. Harim nujandi simbirasara haŋiniŋ kupik haŋi yahuta kasiramata indu timukari hambu indihumu vata ambami. ²³ Kamata krunavundiŋ simbihi uhuhu nu nujambi apuvu Aru nima naŋga kuyundavaririm yahumi. Kamata ina miŋgumi hiriviyi nu nujambi apu hambu kiyimi. ²⁴ Kupik ha tivi hambu mitata uhi kutandimi. Kamatihi wini kupik ŋapiru hambu pata kuku ha naŋga kupik ha tarayikiraŋi minza haŋu ndaya kiyimi. ²⁵ Kamata kwisi pihirita siŋandihi Jisas kuku himba haŋi taŋguramata uta nujandi simbirasara haŋiniŋ kiyimuyi yivurahami. ²⁶ Kamatihi nuŋ ŋgahu indu himba haŋi payiŋi piŋjituta nanangarata ambamu, Ni sundi ŋamba nujandi, vamu. Kamavata piŋjituta pati avangaramu. ²⁷ Kamatihura sariwayiŋandi Jisas nuriŋ nimavami, Tikatikatika kiyimara. Nimbu yitih piŋimandumara, vami. ²⁸ Kamavahi Pita yahata nuŋ kimbi nimavami, Aru miŋga, na tiŋgata, ambina yindahara kuku himbaniŋi na kina haŋi taŋguramata utini, vami. ²⁹ Kamavahi Jisas ambami, Ara paŋi, vami. Kamavahi Pita kupik ha mitata kuku himba haŋi taŋgutangaŋguramata Jisas kiyimiyi umi. ³⁰ Hara ŋgahi wini ha tikatika sikwitih piŋjitumi. Kamata kuku haŋi tiŋita miŋguhandomi. Harim yahata kuyu kimbaŋi nimavami, Aru miŋga, yaŋ ŋgurama, vami. ³¹ Kamavahi sariwayiŋandi Jisas kumandamata Pitaŋ miŋahandata nimavami, Yaŋirim indarimaŋgaramaŋgara vana nandi ha sukisimbiri. Mumindihi nandi indarimit arikita kiyi, vami. ³² Kamavata arikimbat kupik haŋi yahuhu wini ha tiŋimitami. ³³ Kamatihi kru kupik himba haŋi kiyimu haŋiniŋ Jisasindu ŋimbi tiŋuyahata nimavamu, Kandisikwisikwi na Gotindu Niŋi, vamu.

14:10 Mt 17.12 naŋga, Mk 6.27 naŋga, Lu 9.9   **14:14** Mt 9.36 naŋga, Mk 6.34   * **14:17** Mavatimba Juda hati musa miŋandu haŋiniŋ aru sikwi ma. Mavatimba ariŋandi skon vandu haŋgim maŋa. Mavatimba kumanzipi tiŋgiruramata haŋiniŋ arikimbat taya ŋahu.   **14:19** Mt 15.35-39 naŋga, Mk 8.6-10   **14:20** 2 Kin 4.44 naŋga, Mk 6.42-43 naŋga, Lu 9.17 naŋga, Jo 6.11-13   **14:23** Lu 6.12 naŋga, 9.28   **14:26** Lu 24.37   **14:29** Jo 21.7
14:31 Mt 8.26   **14:33** Sng 2.7 naŋga, Mk 4.39 naŋga, Lu 4.41 naŋga, Jo 6.69 naŋga, Ro 1.4

*Kandi nanjga hañjiniñ Genesaret miñjavindamami
(Mak 6.53-56)*

³⁴ Jisas nanjga nuñandi simbirasara indu timukari hambu indihuta, pihu Genesaret ariñi yivurahamu. ³⁵ Kamatiñu kru kandihañu hati Jisasin ñgata, nuñ ñgandu, harim sihananjga pihu kandihañu ariñi kindu hañjiniñrim kuyu tamahu umi. Kamatiñu krunavundi sihananjga kandi nanjga hañjiniñ timbuta nu kiyimiñi payimu. ³⁶ Kamata Jisasirim, mitina krunavundi kandi nanjga niñjiniñ nandi mikwiri ñapiru hañi miñjasarata avindimu vata añangaramu. Kamata krunavundi sihananjga kandihamatimu hañjiniñ, avindimu.

15

*Gotindu tikatika kuyu aññgitakiñandu kuyu tarativirahi
(Mak 7.1-13)*

¹ Kandihirivi hañu Farisi nanjga tikatika kuyundu mirimba nanjga hañjiniñ Jerusalem mitata Jisas kiyimiñi umu. Kamata nuñ nimavamba kitihumu, ² Mumindihi nandi simbirasara niñjiniñ ariñandi aññgitakiñandu tikatika kuyu ariñ ngumu niñjiniñ miñjata kavrandu. Nirim, kuma ñimburitara mañandu, vamu.* ³ Kamavahu Jisas nuriñ kimbiniñ nimavami, Mumindihi nariñandi vana taya miñjahandata, Gotindu tikatika kuyu miñjata kavrandara. ⁴ Got ambami, Naminavandu tiwiñi taya kita nuriñandi kuyu taya miñjahanda. Nanjga, kru niñjum niñjuvañ mikatihirimandi hama kwimirimandi, vamba ambami. ⁵ Hara nari nimavamba ambandara, Kru mumingga niñjum niñjuvañ ñguramaramandu timbahiris hañandihin ndaya kiti, yahata niñjum niñjuvañ ambirimandi. Yi timbahiris ni Gotin ñgurim yihiramin ndaya kiyi, vamba ambirimandi. ⁶ Kru kandihama niñjum niñjuvandu tiwiñi mangiyimandi. Hara nari ambandara, Kru niñjum niñjuvañ timbahiris manguta avi vana andirimandi, vamba ambandara. Kandihamata vanayi nari Gotindu kuyu hañandihin tanguhara miñgundi. Kamata nariñandi naññgitakiñandu vana taya tihuyahandara. ⁷ Nari kuyushirimbihapiha ñjiniñ. Gotindu kuyu miñjata ambavaravara Aisaia nariñandi vanarim ambami, Got ambi, ⁸ Krunavundi yandi ñimbi nuriñandi mikatimbayi tihuyahandu. Hara nuriñandi maviñguku nanjga indarimit hañjiniñ yambirim kutañi ñzikwi kindi. ⁹ Krundu tikatika kuyu ambavarata, Niñandihin Gotindu kuyu, vamba ambandu. Harim yandi ñimbi sañ nanjga tihuyahandu, vamba ambi, vamba ambami, vami.

*Gotindu tamiñgañi ñiñjindindirim ambami
(Mak 7.14-23)*

¹⁰ Jisas krunavundiñ uraramahi payihu nimavamba ambami, Kuyu ni ambitin indarimañgarata mirimbañi tamamara. ¹¹ Muhimimuhim miha humbañi indihundi hañjiniñ andihini Gotindu tamiñgañi kru ñiñi mandindi. Muhimimuhim kuyu mikatimba ni ambavarandi hañandihin andihini, Gotindu tamiñgañi kru ñiñjindindi, vami. ¹² Kamavahi kiyihandata Jisasindu simbirasara hañjiniñ pata nuñ nimavamu, Farisi ndañjiniñ kuyu kandini indarihu nuriñandi mavi ndambu avimandiha ñganada, vamu. ¹³ Kamavahu Jisas nuriñ nimavami, Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hama kiva nanjga miñga. Harim muhimimuhim nu mangurimi hañjiniñ kundur hañjiniñ nanjga kumbiravarimandi. ¹⁴ Kañjiniñrim kandi vata mañambamara. Nuri tamiñga ñumi ñjiniñ maña. Tamiñga ñumi miñga yahata tamiñga ñumi muhaman kwimbi isihuramiriman vata arikimbat kumbañi miñguhu, vami. ¹⁵ Kamavahi Pita Jisasin kitihuta nimavami, Krunavundiñ muhimimuhim andihini Gotindu tamiñgañi ñiñjindindu vamba tihi kuyu ambavarana hañindu kuyu sapa ariñ ambavarina indariharin vaha, vami. ¹⁶ Kamavahi Jisas ambami, Narindahara kwiniñwinitira wisa vaha tihi. ¹⁷ Nari ñgandara. Muhimimuhim miha humbañi indihundi ha mavi humbañi miñgundi. Kamatiñi mavi niñandihin sihusihu taviñi pingubarahi undi. ¹⁸ Hara kuyu miha niñandihin ambavarandi hañandihin maviñguku nimbundu yivurahandi. Kandi vana

14:36 Mt 9.20-21 nanjga, Mk 5.27-28 nanjga, Lu 8.44 **15:2** Mk 7.5 nanjga, Lu 11.38 * **15:2** Simbirasara hañjiniñindu kuma hañjiniñ ñiñjindimbanzikwi mandihira ñamu. Niñi nanjga himinda Gotindu tamiñgañi miñjata, nuriñambi ñiñi nangandituma vata Juda hati piñitundu. Kamataharim kuyu tikatika mu, kuma ñimburita Gotindu tamiñgañi sihinda ñañiranditara ñañandu ñandi kindi. **15:4** Kis 20.12 nanjga, 21.17 nanjga, Wkp 20.9 nanjga, Lo 5.16 **15:8** Ese 33.31 **15:8** Ais 29.13 **15:9** Kl 2.18-22 nanjga, Ta 1.14 **15:11** Mt 12.34 nanjga, Si 10.15 nanjga, Ro 14.14 nanjga, 14.17 nanjga, 1 Ti 4.4 nanjga, Ta 1.15 **15:13** Jo 15.2 nanjga, 1 Ko 3.7 **15:14** Ais 9.16 nanjga, Mal 2.8 nanjga, Mt 23.16 nanjga, Lu 6.39 nanjga, Ro 2.19 **15:18** Mt 12.34 nanjga, Je 3.6

hañandihin andihi Gotindu tamingañi kru ñinjindindi. ¹⁹ Yi krundu mavingukuyindu muhimimuhim ñamba vana nimata nininiñ yivurahandirim ambin. Indarimit ñamba. Kruñ yivutatamahi kimuhimu vana. Navundi kru maniman nanğa kru navundi maniman miñavingiriviniñ vana. Navundi kru nanğa hañiniñ, nanğa kru navundi nanğa hañiniñ pisinggarahara vana. Kipa miñamiña vana. Ngatinggirutingiru tiwimiñi kuyusihiñguyu ambavaravara vana, nanğa muñiniñ ñamba tangutanga vana. ²⁰ Kandi vana nininiñ andihi, Gotindu tamingañi kru ñinjindindi. Hara kru kuma ñimburiñati ñandi hañandihin andihi Gotindu tamingañi kru ñinji mandindi, vami.

Kenanindu navundi Jisasirim indarimanğarami
(Mak 7.24-30)

²¹ Jisas pihu Genesaret mitata, pihu aru Tair nanğa Saidonindu vu umi. ²² Kamatihi Kenanindu krunzapayindu navundi uta kandambu kindi ñambi pata kuyu kimbañi Jisasiniñ nimavami, Aru miñğa, na Devit Niñuñiñgi yan sihinga. Yandi navundi ñinji niñambiniñ sundi ñamba aringuta pisinggarandi, vami. ²³ Kamavahira Jisas nuñ kuyu kimbi mu ndahara manğambami. Kamatihira navundi hañambi tuvirata sihindi payihi Jisasindu simbirasara hañiniñ pata Jisasiniñ nimavamu, Navundi niñambi sihindi nimbu avanğarata sirindamata payitihi simbina anğa umi, vamu. ²⁴ Kamavahu Jisas ambami, Got yan simbihi Israel hatin ndaya, sipsip siğgundindu maña hañiniñ nguramirim payimin, vami. ²⁵ Kamavahira navundi hañambi pata Jisas kiyimi hañi tandamikwimikwita, nanğwındarata piriñimbu tihirata nimavami, Aru miñğa, yan ngurama, vami. ²⁶ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Niñindu ñaña ni miñata upiririm kaviritiriniñ utima, vami.* ²⁷ Kamavahira navundi hañambi nimavami, Aru miñğa, kandi ambana. Hara ñinji hañiniñ ñahu, ñaña miñi niñuvandu pina tiwivu miñğaramandi hañiniñ upiri ñandu, vami. ²⁸ Jisas kuyu kandiha indarita navundi hañambirim nimavami, Navundi na, nandi indarimanğaramanğara vana ha aru sikwi. Harim indarimitana him ha yivuraham, vami. Kamavahi navundi hañambindu ñinji hañambi kandiñirivi hañi sikwitaya avindimi.

Jisas kandi nanğa hañiniñ sambiniñ miñavindamami

²⁹ Jisas pihu kandiha mitata indu Galili kuku tiyivindiñi ndaya umi. Kamata apuvu yahuta minzimi. ³⁰ Kamatihi krunavundi sambiniñ nu kiyimiñi payimu. Kamata tanda ñamba, tamingğa ñumi, punzi kimikimi, manğuyundavaravara hañiniñ, nanğa muhimimuhim kandi nanğa hañiniñ sambiniñ timbuta pata nuñandi tandanzapa hañi tamamı. Kamatihi nuriniñ miñavindamahi, avindimu. ³¹ Kamatihi krunavundi ngahu manğuyundavarandu hañiniñ kuyundavarahu, punzi kimikimi hañiniñ avindihi, tanda ñamba hañiniñ kindavarahu, tamingğa ñumi hañiniñ tihirañamu. Kamatihi indarihitiña Israelindu Gotindu ñimbi tihuyahamu.

Jisas 4,000 kruñ ñaña ngumi
(Mak 8.1-10)

³² Jisas nuñandi simbirasarañ uraramahi payihu nimavami, Krunavundi niñiniñirim yan mavindi. Ara nanğa ariki hivi sikwi kiyihu kwiri hivi niñi ñaña nurinandi manğiyi. Harim aviharim kitu simbitin utu avi mandirimandi. Taminganzihisiñitinda kwimbiniñ miñğata yivituma, vami. ³³ Kamavahi nuñandi simbirasara hañiniñ Jisasiniñ nimavamu, Nimbirañi kru manğiyi. Harim ara mavatimba sambiniñ pañundu miñata krunzivi kaniñiniñ ngutiriniñ ñirimandiyu, vamu. ³⁴ Kamavahu Jisas nuriniñ kitiñhuta nimavami, Nariñandi mavatimba pamata kiyi, vami. Kamavahi ambamu, Ariñandi mavatimba kuma timu, tamu arikinziñi tiñgiruramata kiyi, nanğa asa sambiniñ sikwi manğiyi, vamu. ³⁵ Kamavahu Jisas krunavundiñ ambahi piriñi kambaminzimu. ³⁶ Kamatihi mavatimba kuma timu, tamu arikinziñi tiñgiruramata hañiniñ nanğa asa hañiniñ miñami. Kamata Gotiniñ kuyu avivi nguta miñasiñhiraramata nuñandi simbirasarañ ngumi. Kamatihi nuñandi simbirasara hañiniñ krunavundiñ ngumu. ³⁷ Kamatihi sihananğa ñahu kipitimi. Kamata ñata mitamu hañiniñ yivutihiruramata, tiwatiwa aruru kuma timu, tamu arikinziñi tiñgiruramatayiniñ kundamu. ³⁸ Kru minzita ñamu hañiniñ kruñ ndaya

15:19 Stt 8.21 nanğa, Snd 6.14 nanğa, Jer 17.9 nanğa, Mt 12.34 nanğa, Mk 7.21 **15:24** Mt 10.5-6 nanğa, Si

3.25-26 nanğa, Ro 15.8 * **15:26** Jisas navundi hañambiniñ tanğutiniñ miñğum vata manğandimi. Maniñğa. Hara kuyu avi ni Israel hati kiyuyi wisa umi, kamati sihindivura muñiniñ indarimu vata piri tamami. Kamataharim Jisas tihiniñ kuyu kaniñandihin gumi. Niñisirambi hañiniñ Israel hati maña, upiri hañiniñ krunzapa muñiniñ maña. Hara Jisas navundi hañambindu indarimanğaramanğara vana ha ngata nuñ nguramami. **15:28** Mt 8.10 nanğa, 8.13

15:31 Mk 7.37 **15:32** Mt 14.14

yihitinggiruhu 4,000 ndimi. Hara navundi nannga ñinji sirambin mayihitinggirumu.
³⁹ Kamata Jisas krunavundin simbihi uhu, kupik minjata Magadanindu vu umi.

16

Jisasiñ muhim nzihisi sibirina ngim vamu

(Mak 8.11-13 nannga, Luk 12.54-56)

¹ Farisi nannga Sadyusi Jisasirim anditi ngim vata pata nuñ ambamu, Na Gotindu simbira minjandanatingata muhim nzihisi sibirina nandi kuma munzi ngim, vamu. ² Kamavahura nurin kimbini mavami, Kiviti ambandara, Ihumbisa nimbu ñangwindi. Harim avingivi kiyimandi, vamba ambandara. ³ Kivisihu ambandara, Kukumuwava ndanguta ihumbisa nimbu kitiriti. Harim musu kuku nannga wini payimandi, vamba ambandara. Kambu kandi, ihumbisa nimbu muhimimuhim nzihisi yivurahandi hanjinin ngamangarandara. Hara muhimimuhim nzihisi tihungirivi yivurahandi ninjinin mangamangarandara. ⁴ Krunavundi tihundu ninjinin ñamba ninin nzikwi, harim Gotin ndaya maviñi mandamandu. Kamatindi imutamut muhim nzihisi ngimindan vata tuvirandu, hara muhim nzihisi muyipu ndahara mangimandiyu. Muhim nzihisi mingiyamangiya, Gotindu kru kuyu minjata ambavaravara Jonandu handaya ngimandiyu, vami. Kamavata Jisas nurin mitata umi.

Farisi nannga Sadyusindu yisindu tihisi kuyu

(Mak 8.14-21)

⁵ Jisas nannga nuñandi simbirasara hanjinin uta indu timukari yivurahamu. Hara nuñandi simbirasara hanjinin kwinkwini mavatimba minjata manjumu. ⁶ Kamatihu Jisas nurin ambami, Nari Farisi nannga Sadyusindu yisirim taminga nannga kindamara, vami. ⁷ Kamavahi nuñandi simbirasara hanjinin nurinambi masamasa kuyudavata ambamu, Mavatimba mambaha maminjata payiharin yisirim ambi, vamu. ⁸ Kamavahu indarita Jisas nurin ambami, Kru indarimangaramangara vana suksimbiri nannga nari. Mumindihi nari arinandi mavatimba mangiyi, vamba ambara. ⁹ Nari indarimitata mambaha ngara. Mavatimba kumanzipi timu tingiruramata 5,000 kru ñahu, pamata tiwatiwayi kundamara. ¹⁰ Nannga nari mavatimba kuma timu, tamu arikinzipi tingiruramata 4,000 kru ñamu. Kamatihu tiwatiwa aruru pamatayi kundamara. ¹¹ Nari mumindihi indarimitata mangara. Narin yi mavatimbarim indarimitata kuyu mangwin. Yi ambin, nari Farisi nannga Sadyusindu yisirim taminga nannga kindamara vata ambin, vami. ¹² Kuyu kandiha indarita ambamu, Yis mavatimba nannga kirandu hanjandihinirim manambavari. Farisi nannga Sadyusindu kuyurim taminga nannga kindamara vata ambi, vamu.

Pita Jisasiñ ambami na nuhaya vami

(Mak 8.27-30 nannga, Luk 9.18-21)

¹³ Jisas pihu aru Sisariafilipai vurim umi. Uta kanditiwimi hañi nuñandi simbirasaran kitihuta ambami, Krunavundi ninirim Krundu Ñinji, vamba ambandu, vami. ¹⁴ Kamavahi ambamu, Muvira nambirim Jon kukuyi minjanguhiru hama vandu. Muvira nambirim Elaija vandu, muvira nambirim Jeremia vandu, mana kuhandu kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara hanjininindu muvat minga vaha, vamba ambandu, vamu. ¹⁵ Kamavahu Jisas nurin kitihuta ambami, Hara narinambi, yambirim nin ndaya vamba ambandara, vami. ¹⁶ Kamavahi Saimon Pita kimbini mavamba ambami, Na Got krunavundin anga minjandi vata yihiramami hama. Na Got sihangiyihiyi hamandu Ñinji, vami. ¹⁷ Kamavahi Jisas kimbini ambami, Saimon, Jon ñanin, na kinzhinziti. Kandi kuyu ninjandihin nanj piri niñindu kru maminga manambaramami. Yandi Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hama nanj kuyu kandini ambarami. ¹⁸ Kamataharim nanj ambiriman, Na Pita. Yi krunavundi sihananja yanjirim indarimangarandu hanjinin timba himba kandihañi tamiman. Kamatin kimuhimundu tikatika, krunavundi yanjirim indarimangarandu hanjinin tanjuti mamingumandiyu.* ¹⁹ Yi nanj Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kindinari pihirivihiri siki hanjinin nguriman. Kamatin muhimimuhim vana piri niñi kahañirimananja Got ndahara nuñandi pihuyi kahañirimandi. Ara muhimimuhim vana piri niñi kuyivirimananja Got ndahara

16:1 Mt 12.38 nannga, Lu 11.16 nannga, 1 Ko 1.22   **16:4** Mt 12.39 nannga, Lu 11.29   **16:6** Lu 12.1   **16:9** Mt 14.17-21   **16:10** Mt 15.34-38   **16:14** Mt 14.1-2 nannga, Mk 6.14-15 nannga, Lu 9.7-8   **16:16** Jo 6.68-69 nannga, Hi 1.2 nannga, 1.5 nannga, 1 Jo 4.15   **16:17** Mt 17.5 nannga, 1 Ko 2.10 nannga, Ga 1.15-16 nannga, Ef 2.8   **16:18** Jo 1.42 nannga, Ef 2.20 nannga, Sk 21.14   * **16:18** Grik kuyuyi, ñimbi Pita ninjandihin, timba, vava kuyu maña ñandi. **16:19** Mt 18.18 nannga, Jo 20.23

nuḡandi pihuyi kuyivirimandi, vami. ²⁰ Kamavata Jisas nuḡandi simbirasara haḡiniḡ karikarita ambami, Nari krunavundiḡ niḡavamba maḡambamara, Jisas krunavundiḡ aḡḡa miḡimandi vata Got yihiramami, vamba maḡambamara, vami.

Jisas ambami andindin maña andimara vami

(*Sapta 16.21—20.34*)

Jisas kimuta aḡḡa yahamiraman vami

(*Mak 8.31—9.1 naḡḡa, Luk 9.22-27*)

²¹ Kandihivi hañinda kita Jisas nuḡandi simbirasaraḡ ambami, Yi Jerusalem utini, yaḡ Israelindu aru miku haḡiniḡ, naḡḡa Gotiḡ kirañiḡguhundu aru miku haḡiniḡ, naḡḡa tikatika kuyundu mirimba naḡḡa haḡiniḡindu kumañi tamimandiyu. Kamatu kañinda sambi kavitiḡ, yaḡ yivutatamitu kwimiriman. Hara arikiḡgivi kita kwiri hañi aḡḡa yahamiraman, vami. ²² Kamavahi Pita kandihamata kuyu indarita Jisasḡ timbuta tivḡ hambu uta nuḡ ambahimuta ambami, Aru miḡḡa, maninganzikwi. Naḡḡa kandi vana ha mayivurahirimandi, vami. ²³ Kamavahi Jisas kimiruramata Pitaḡ ambami, Satan yandi kutinimbu uhu. Na yandi kwimbi kivihirim andina. Na Gotindu indarimit miḡata maḡandina. Na krundu indarimit miḡata andinandihḡ, vami. ²⁴ Kamavata Jisas nuḡandi simbirasara haḡiniḡ ambami, Kru mumingga yi naḡḡa payiman vataḡḡata, nuḡambi taḡḡuti miḡḡum. Kamata yi pimi kaviraman maña nu ndahara kavum. ²⁵ Kru mumingga kandihamata vana maḡandita nuḡandi kwirandi haḡandihirimindaya timutimutirimandi hama siḡḡundirimandi. Hara kru mumingga yambirim indariramata kwimirimandi hama siḡḡangiyimandi. ²⁶ Kru mumingga piri niñindu muhimimuhim miḡimandi. Hara nuḡambi siḡḡunditi muhimimuhim kandihaniḡ sihananḡa nuḡ maḡḡuramirimandiyu. Naḡḡa nuḡandi kwirandi haḡandihin muhimimuhim kandihaniḡ mut mamimimandi. ²⁷ Krundu Niḡi miḡḡa nuḡandi kutikara haḡiniḡ naḡḡa niḡuvandu siña aruyi payimandi. Kamata kandihivi hañi krunavundi sihananḡa muhimimuhim vana andindu haḡiniḡ ḡḡaharamarama nurin muhimimuhim ḡḡurimandi. Avi vana andindu haḡiniḡ avi him ḡḡurimandi. Namba vana andindu haḡiniḡ namba him ḡḡurimandi. ²⁸ Yi nariḡ kandi ambin, kru taḡḡuramata kuyu niñindu muvira maḡwimitutu, Krundu Niḡi miḡḡaḡ ḡḡitu aru miku miḡḡa maña payimandi, vami.

17

Jisasindu kwirandi muvita yivurahami

(*Mak 9.2-13 naḡḡa, Luk 9.28-36*)

¹ Arikikwiri arikikwiri hivi uhi, Pita, Jems, naḡḡa niḡura Joniḡ Jisas timbuta apu kimbantikatikayi yahuta nuriḡambi kiyimu. ² Kamata tihiraramata kiyihuhu Jisasindu kwirandi ha tivirata muvita yivurahi, nuḡandi kipumika ha ina timirimañandimi. Kamatihi nuḡandi miḡwiri haḡiniḡ suñindita siña maña yivurahami. ³ Kamatihi Jisasindu simbirasara haḡiniḡ ḡḡahu Moses naḡḡa Elaiḡa yivurahata Jisas naḡḡa kuyundavaramu. ⁴ Kamatihi Pita kandihamata ḡḡata Jisasḡ ambami, Aru miḡḡa, niñi kitiḡ avindihi. Aria vina nda savanzava arikikwiri tararamahin. Mu nambirim, mu Mosesirim, naḡḡa mu Elaiḡarim, vami. ⁵ Pita kuyundavarahiḡ kanzisiri ihumukiri mu, siñanzikwisikwi ḡandi nuriḡ kaviramami. Kamatihi ihumukiri humba kandihaniḡ kuyu samur muḡandihin ambami, Niḡi niḡandihin yandi, niḡambirim mavindamamaḡḡarata, niḡambirim kinzihiḡzitiḡ. Kamataharim nuḡandi kuyu indarimara, vami. ⁶ Kamavahi simbirasara arikikwirivat kuyu kandihā indarihu nuriḡ piḡitihi, tandamikwimikwita kipumika piri vu tamahu miḡḡumi. ⁷ Kamatihi Jisas arihaniḡ pata nuriḡ miḡahandatanda ambami, Piḡimanduta yahamiramara, vami. ⁸ Kamavahi tihirata yahuta kru arikimbatḡ maḡḡamu. Jisasḡ ndaya ḡḡamu. ⁹ Kamata apu ha mitata miḡḡumiḡḡu Jisas nuriḡ tikatika kuyu ḡḡuta ambami, ḡḡara vana niḡandihin kru mumingḡaḡ maḡambavarahandamara, ututa Krundu Niḡi hama sava humbañi kita aḡḡa yahamiram, vami. ¹⁰ Kamavahi nuḡandi simbirasara haḡiniḡ Jisasḡ kitihuta ambamu, Mumindihi tikatika kuyundu mirimba naḡḡa haḡiniḡ ambandu,

16:20 Mt 17.9 naḡḡa, Mk 9.9   **16:24** Mt 10.38 naḡḡa, Lu 14.27 naḡḡa, Si 14.22 naḡḡa, 2 Ti 3.12   **16:25** Mt 10.39 naḡḡa, Lu 17.33 naḡḡa, Jo 12.25   **16:26** Sng 49.7-8 naḡḡa, Mt 4.8-9   **16:27** Sng 62.12 naḡḡa, Snd 24.12 naḡḡa, Sek 14.5 naḡḡa, Mt 25.31 naḡḡa, 26.64 naḡḡa, Mk 8.38 naḡḡa, Lu 9.26 naḡḡa, Ro 2.6 naḡḡa, 1 Pi 1.17 naḡḡa, Sk 22.12   **16:28** Mk 9.1 naḡḡa, Lu 9.27   **17:1** 2 Pi 1.17-18   **17:5** Stt 22.2 naḡḡa, Lo 18.15 naḡḡa, Sng 2.7 naḡḡa, Ais 42.1 naḡḡa, Mt 3.17 naḡḡa, 12.18 naḡḡa, Mk 1.11 naḡḡa, Lu 3.22   **17:9** Mt 8.4 naḡḡa, 9.30 naḡḡa, 12.16 naḡḡa, 16.20   **17:10** Mal 4.5

Elaija wisa payimandi, vamba ambandu, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas kimbi ambami, Ambandu kuyu hanandihin kandi. Elaija wisa pata muhimimuhim minasirivirirandi. ¹² Hara yi narinj ambin, Elaija payihira kru nuj magngamngarandu. Kamataharim nurijandi indarimitiyi Elaijan namba vana andindu. Harim siwimaña vanayi Krundu Nijni hamanj namba tanjurimandiyu, vami. ¹³ Jisas kamavahi nujandi simbirasara hanjinij ambamu, Jon kukuyi minjanjiruhiru hamarim ambi, vamu.

*Jisas nijni mujandi sundi namba pinguvarami
(Mak 9.14-29 nanja, Luk 9.37-42)*

¹⁴ Jisas nanja nujandi simbirasara arikikwirivat uta krunavundi sambu kiyimu hañi yivurahamu. Kamatihu kru muminga pata Jisas kiyimi arihañi tandamikwimikwita ambami, ¹⁵ Aru minga, nijni yandi nijandihin kwiniwinithi nujandi kwirandi ni nambatindi. Kamata sambu nimbiri ahutunjiyi mingundi, nanja kukuyi ndahara mingundi. Harim nijni yandi ni sihinja. ¹⁶ Nandi simbirasara nijinij kiyuyi minjata payihin andihura avimandi, vami. ¹⁷ Kamavahi Jisas kimbi ambami, Krunavundi tihundu nari, narijandi indarimanngaramangara ha tikitikama. Nanja narijandi indarimit nanga andindara vana hanjinij avima. Pamata nimbiri nari nanja kinjinij narijandi pimi kaviriman. Nijni kandiha niñi minjata pañi, vami. ¹⁸ Kamatihu Jisas sundi namba hanandihin ambahimuhi sarwayijandi sundi namba ha nijni hanandihin tihimitahi sikwi avindimi. ¹⁹ Kamata muñimbiri nujandi simbirasara hanjinij Jisasij nujambi kiyihili pata nimavamba kitihumu, Pamatihu ara sundi namba kandihanandihin pinguvaramindanj vata andiharij maningandimi, vamu. ²⁰⁻²¹ Kamavahu nurij ambami, Narijandi indarimanngaramangara vana ha suksimbiri sikwi, harim mambinguvarahara. Narij yi kandi ambin, narijandi indarimanngaramangara vana ha sahi mastet kiris maña kitindahara sundi namba ha pinguvarahara. Hara narijandi indarimanngaramangara vana ha sahi mastetindu kiris ndahara mandarativirandi. Harim sundi namba mambinguvarahara. Nari apu nijandihiririm yahamirata ndambu uhu vitira, uhi. Narijandi indarimanngaramangara vana kiti muhimimuhim vana andihara, vami.*

*Jisas kimuta yahamiraman vamba sihinda muñimbiri ambami
(Mak 9.30-32 nanja, Luk 9.43-45)*

²²⁻²³ Jisas nanja nujandi simbirasara hanjinij pirivisa Galili tihiruta nurij nimavamba ambami, Krundu Nijni minganj krundu kumanjgimbañi tamata, nuj yivutatamirimandiyu. Kamatu arikingivi kita kwiri hañi anja yahamirimandi, vami. Kamavahi nujandi simbirasara hanjinij kuyu kandiha indarihu nurijandi maviha pimitimanngarami.

Kirañinguhu taviyirim timbahiris ngumi

²⁴ Kamata Jisas nanja nujandi simbirasara hanjinij uta pihu aru Kaperneam yivurahata kiyimu. Kamatihu Gotij kirañinguhu tavi hañindurim vata kru timbahiris minjandu hanjinij payimu. Pata Pitaj nimavamba kitihumu, Narijandi ahusiki ndama Gotij kirañinguhu tavi nijandihin minasirivasirivarim timbahiris nguhi vaha, vamu. ²⁵ Kamavahu Pita ambami, Ara, nguhi, vamba ambami. Kamavata Pita taviyi indihuta mangyundavarahili Jisas nuj nimavamba kitihumi, Saimon na pamata indarina. Piri niñindu aru miku hanjinij muhimimuhim simbirayindu timbahiris minjandu. Kandihanjinij timbahiris ninindu taya minjandu. Nurijandi krunzapandu minjandu, mana munjinijindu taya minjandu, vami. ²⁶ Kamavahi Pita yahata ambami, Kru munjinijindu taya minjandu, vami. Kamavahi Jisas ambami, Kamataharim nurijandi krunzapandu timbahiris maminijandu. ²⁷ Hara kamatirin arinj ambituma. Kamataharim uta indu ndañi atinji kavara. Kamata asa kimanjgima pingirimana hanandihin nujandi mika ha minjavata timbahiris mujandihin ngina kiyimandi. Timbahiris kandiha minjata nananja arinjambirim tama, vami.

17:12 Mt 11.14   **17:13** Lu 1.17   **17:17** Lo 32.5 nanja, 32.20 nanja, Jo 14.9   **17:19** Mt 10.1   **17:20-21** Mt 21.21 nanja, Mk 11.23 nanja, Lu 17.6 nanja, 1 Ko 12.9 nanja, 13.2   * **17:20-21** Kru indarimit avi nanja muvira ambandu. Kuyu mu ndahara kaniñi kiyi. Jisas ambami, Got nanja kuyundavaravara vana nanja itihanaña vana andimara. Kandihamata vana andita sundi namba kandihamata ha pinguvarahara. Mu kwimbi mangiyi, vamba ambami, vandu.   **17:22-23** Mt 16.21   **17:24** Kis 30.13 nanja, 38.26

18

Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañindu nindaya aru ñimbi nanja mingga
(Mak 9.33-37 nanja, Luk 9.46-48)

¹ Kandihirivi hañi Jisasindu simbirasara hañinij pata Jisasinj nimavamba kitihumu, Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañi, kru ninindaya ñimbi aru nanja mingga kiyimandi, vamu. ² Kamavahu Jisas ñinji muñandi uraramahi payihi nuri kiyimu pirinj hañi tanğuramaramamata ³ ambami, Yi narij kandi ambin, nari mavi mangimiruta ñinjisirambi kindu maña mangiyimandirana, Gotindu tiwiyi mangiyimandira.* ⁴ Kru mumingga nuñambi tanğuti mingga tiwiyi ñinji nima maña yivurahimandi hamanda, Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañi ñimbi aru sikwi nanja mingga kiyimandi. ⁵ Ara kru mumingga yanjirim indariramata ñinji sukijipu nimatarim kinzihinzitirimandi hama, yanjirim kinzihinzitirimandi, vami.

Ñamba vanavana andihi indarimangaramangara vana ñambatindi
(Mak 9.42-48 nanja, Luk 17.1-2)

⁶ Kamata Jisas sihinda ambami, Kru mumingga anditi ñinji mu yambirim indarimangarandi nhandi ñamba vanayi mingga yiviti, kandihamañ avinda timba mungji aru miñata nuñandi pingwi hañi simahata kavari tu añañinguku tungñi mingga kimum. ⁷ Kandi, kru piri niñindu, krunavundi muviranj pinggirivinjiramahuhu ñamba vana andindu. Krunavundi ñamba vana andindu hañinij pimi kavirimandiyu. Hara kru pinggirivinjiriramu hañinij pimi aru kavirimandiyu. ⁸ Nandi kuma vaha mana tanda vaha pinggirivinjirirami ñamba vana anditangata pitita kavarina umi. Kamata avinda kuma timu nanja tanda tamu nanğandaya kita sihangiyimana. Nandi kuma arikita nanja tanda arikita kitunda nanj Got ahu mangimuhimu tuta sihangindi hañi kavari unamandihi. ⁹ Nandi tamingga timu pinggirivinjirirami ñamba vana anditangata, tamingga kandiha kumbirata kavarina umi. Kamata tamingga timu nangandaya kitanda sihangiyimana. Nandi tamingga arikita kitunda nanj Got ahutuvarandi heliyi kavari unamandihi. ¹⁰⁻¹¹ Nari indarimara. Ñinji sukisirambi niñindu munirim nda, ñimbi maniman sanj vitirama. Narij yinda ambin, Gotindu pihuyi, ñinji kaniñinijindu kutikara hañinij, Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hama nanja sihangindu, vami.*

Sipsip yiwaramindu tihi kuyu
(Luk 15.3-7)

¹² Jisas sihinda ambami, Nari pamata indarira. Kru mumingandu sipsip 100 kiti, mingga yataya yivariti puhirahi vaha mana mambaha puhirahi. Maningga, 99 sipsip hañinij mititi apuvi kituhitu, uta sipsip mingga yataya yivarahi hañandihin puhirahi. ¹³ Yi narij kandi ambin, sipsip hañandihin anga miñata kinzihinzitihini. 99 sipsip manzingundihu hañinijirim kinzihinzitimangarahi. Hara sipsip mingga yataya siğgundimi hañandihin anga miñata, kinzihinzitimangarahi. ¹⁴ Kamata maña nariñandi Nava nuñandi pihuyi kiyi hama, ñinji suksirambi kaniñindu muñandihin yivaritima vata yakwirivarandi, vami.

Krunavundi ñamba vana andihu miñasirivasiriva vana

¹⁵ Jisas sihinda ambami, Krunavundi yandi ñingñindu muvat nanj ñamba vana anditi, uta nuj iğa. Kamata arikimbat taya kiyimandira hiriviyi ñamba vana nuñandi hañinijirim miñasirivanziriva ambavara. Kamatina nandi kuyu indaritingata nuj anga miñimana. ¹⁶ Ara nandi kuyu mañindaritingata, sihinda uta mingga yatavatin vaha mana arikimbatin vaha timbuta uhu. Kamatina nandi kuyu ha arikimbat vaha mana arikikwirivat vaha tikatikatiramandiyu. ¹⁷ Kamatina nuriñandi kuyu mañindaritingata, uta krunavundi Jisasirim indarimangarandu ñinij amba. Kamatina krunavundi

18:1 Lu 22.24   **18:3** Mt 19.14 nanja, Mk 10.15 nanja, Lu 18.17   * **18:3** Matyundu angwimikiyi kuyu kutangata kumanzipi timu tinğuramata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kaniñandihin 18.3yi kita uta 35yi kiyi. Kru Jisas nanja kindandu hañinij muhimimuhim vana nuriñambi masamasa andimu vata ambavarami.   **18:4** Mt 20.27 nanja, 23.11   **18:5** Mt 10.40-42 nanja, Lu 9.48 nanja, 10.16 nanja, Jo 13.20   **18:6** Mt 17.27 nanja, Lu 17.1-2 nanja, 1 Ko 8.12   **18:7** Lu 17.1 nanja, 1 Ti 4.1   **18:8** Mt 5.30 nanja, Mk 9.43   **18:9** Mt 5.29 nanja, Mk 9.47   **18:10-11** Stt 48.16 nanja, Sng 34.7 nanja, Lu 19.10 nanja, Jo 3.17 nanja, 12.47 nanja, Hi 1.14
* **18:10-11** Kru indarimit avi nanja muvira ambandu. Kuyu mu ndahara kaniñi kiyi. Jisas ambami, Krunandu Ñinji hama krunavundi ñamba vana andita siğgundimu hañinij anga miñirim payimi, vamba ambami, vandu.   **18:15** Wkp 19.17 nanja, Lu 17.3 nanja, Ga 6.1 nanja, Je 5.19-20 nanja, 1 Pi 4.8   **18:16** Lo 19.15 nanja, Jo 8.17 nanja, 2 Ko 13.1 nanja, 1 Ti 5.19   **18:17** Ro 16.17 nanja, 1 Ko 5.9 nanja, 5.13 nanja, 6.1-6 nanja, 2 Te 3.6 nanja, 3.14

Jisasirim indarimanjarandu hanjiniṅ ndu kuyu ndahara manjandaritingata, nuṅ Gotiṅ mangaha miṅga, nanṅa kru gavaman ndamarim timbahiris miṅjamiṅa miṅgaṅ ṅgimaṅandi. ¹⁸ Yi nariṅ kandi ambin, muhimimuhim vana piri niṅi kahaṅirimandiraṅa, Got ndahara nuṅandi pihuyi kahaṅirimandi. Ara muhimimuhim vana piri niṅi kuyivirimandiraṅa, Got ndahara nuṅandi pihuyi kuyivirimandi. ¹⁹ Nariṅ yi sihinda ambin, piri niṅi nari arikimbat muhimirim nda mavi minzayi tamata, yandi Yavandak nuṅandi pihuyi kiyi hama nanṅa kuyundavaritira nariṅirim ṅgurimandi. ²⁰ Arikimbat vaha mana arikikwirivat vaha pata yandi ṅimbiyi tiwirimandiyu ha, yi yambi nuriṅandi ṅiṅgiṅi kiyiman, vami.

Kuṅgi ndu tihi kuyu

²¹ Kandihivi haṅi Pita Jisas kiyimiyi pata nimavamba kitihumi, Aru miṅga, krunavundi nandi ṅiṅgiṅindu muvat yaṅ ṅamba vana anditi kuṅgi kuyivahin, sihinda muṅmbiri anditi kuṅgi kuyivahin, kamatataya ututa kuma timu, tamu arikinzipi ṅiṅgiruramata ṅimbiri sikwi kuṅgi kuyivata, ambihaiṅi vaha vahin. Mana pamata ṅimbiri sikwi nuṅandi ṅamba vana ha kuṅgi kuyivahin, vami.

²² Kamavahi Jisas nuṅ ambami, Yi nanṅ ambin, nanṅ kru ṅamba vana kuma timu, tamu arikinzipi ṅiṅgiruramata ṅimbiri anditi nuṅandi kuṅgi kuyiva. Nanṅ ṅamba vana andititi ndahara imutamut nuṅandi ṅamba vanandu kuṅgi kuyiva. ²³ Indarimara, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha aru miku maṅa, simbirasara nuṅandi timbahiris miṅjama hanjandihin nu nanṅa kuyu miṅjasirivasirivarim piri kindi. ²⁴ Kamata timbahiris miṅjasirivasiriva simbira miṅjahi simbirasara muhamanṅ nu kiyimiyi timbuta payimu. Kandihama timbahiris 10 milion miṅjami. ²⁵ Hara timbahiris miṅjami haṅindu kimbṅ ṅguhu ṅandi mangiyimi. Kamataharim aru miku hama ambami, Kru kanimanṅ, nimburiṅ, nanṅa ṅiṅjisimṅ nanṅa nuṅandi muhimimuhim sihananṅa ṅgutira kru muṅiniṅ mut miṅjama. Kamatu simbirasara sanjiniṅ yivurahitu, timbahiris ha miṅjata yaṅ ṅumara, vamba ambami. ²⁶ Kamavahi simbirasara sanṅ hama aru miku hamandu tandanzapa haṅi tanda mikwimikwinita nimavami, Yaṅ siṅgata tavirahanda. Timbahiris nandi miṅjamin hanjandihin sihananṅa kimbṅ ṅguriman huṅindihi, vamba ambami. ²⁷ Kamavahi simbirasara sanṅ hamandu aru miku hamaṅ mavindihi nuṅ kuṅgi kuyivami. Kamata timbahiris miṅjami hanjandihinirim ndahara kindam, vamba ambami. ²⁸ Kamatihi simbirasara sanṅ hama tapiraṅi indihuta simbira kihiri miṅandu miṅga nuṅandi 10 timbahiris taya miṅjami miṅgaṅ ṅgami. Kamata sikwitaya nuṅ piṅgwi nikiniki miṅjavandata ambami, Yandi timbahiris miṅjamana ha tihunzanṅinṅ ṅgu, vamba ambami. ²⁹ Kamatihi simbira kihiri miṅandu hama nuṅandi tandanzapa haṅi tanda mikwimikwinita ambami, Nandi timbahiris miṅjamin ha ṅguriman huṅindihi yaṅ siṅgata tavirahanda, vamba ambami. ³⁰ Hara simbirasara sanṅ hama yakwirivarami. Uta simbira kihiri miṅandu hamaṅ kru ṅamba vana andihu tamandu upiyi tamami. Kamatihi kandihaiṅi kiṅiṅgiṅi timbahiris miṅjami ha miṅjasirivami. ³¹ Kandihamata musa andihu kru simbira kihiri miṅandu hanjiniṅ ṅguhu nuriṅandi mavambu avi mandimi. Kamatihi uta nuriṅandi aru miku hamaṅ muhimimuhim vana simbirasara sanṅ hama andimi hanjiniṅirim ambavaramu. ³² Kamatihi aru hama simbirasara sanṅ hamaṅ uraramahi payihi ambami, Na simbirasara sanṅ ṅamba miṅga. Na yambirim mavimavi kuyu ambahana timbahiris yandi miṅjamana hanjandihinirim kindam vata, nanṅ kuṅgi kuyivasin. ³³ Yi nanṅ sihisihitisin. Hara mumindihi simbira kihiri miṅandara ndamaṅ sihisihimandisina, vamba ambami. ³⁴ Kamavata nuṅandi aru miku hama simbirasara sanṅ hamarim kitiri kita ambami, Kru kaṅinda ṅguhu hanjiniṅindu kumangimbaṅi tamaman. Kamatin kandihaiṅi kiṅiṅgiṅi timbahiris miṅjami hanjiniṅ sihananṅa anṅa ṅgurimandi, vamba ambami. ³⁵ Siwimaṅa ṅandi, muṅiniṅindu ṅamba vana kuṅgi manṅuyivirimandira ha, Yavandak nuṅandi pihuyi kiyi hama nariṅandi kuṅgi ndahara manṅuyivirimandi, vami.

19

Navundi nanṅa kru miṅjasihiraramama vanarim Jisas ambavarami (Mak 10.1-12 nanṅa, Luk 16.18)

¹ Jisas kuyu kaniniṅiniṅ ambavarata mituta, piriṅvisa Galili mitata piriṅvisa Judiarim kuku Jordan ndambukari indihumi. ² Kamatihi krunavundi sambṅ nu nanṅa umu.

18:18 Mt 16.19 nanṅa, Jo 20.23   **18:19** Mt 28.20 nanṅa, Mk 11.24 nanṅa, Jo 14.23 nanṅa, 15.7 nanṅa, 1 Jo 3.22 nanṅa, 5.14   **18:21** Lu 17.3-4   **18:22** Stt 4.24 nanṅa, Mt 6.14 nanṅa, Mk 11.25 nanṅa, Kl 3.13   **18:25** 2 Kin 4.1 nanṅa, Neh 5.8   **18:34** Mt 5.25-26   **18:35** Mt 6.12-15 nanṅa, Mk 11.25-26 nanṅa, Ef 4.32 nanṅa, Kl 3.13 nanṅa, Je 2.13

Kamatihu kandihambu kandi nannga hañinij miñavindamami. ³ Kamatihi Farisi, Jisas anditi ngim vata payimu. Harim Jisasij nimavamba kitihumu, Na pamata indarina. Kru muminga nimburiñ sañinanga pingvarahi. Kru kandihama arinandi tikatika kuyu miñahandandi vaha, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas kimbi nimavami, Nari Gotindu angwimikiyi kuyu kindi hañandihin ngatangiñgiruta mambaha ngandara. Kuyu kandihama nimavamba ambami, Kuha Got muhimimuhim tamata krunavundij musa miñami. Kamata andihi kru nannga navundi yivurahamu, vamba ambami. ⁵ Kamavata sihinda Got ambami, Harim kru hama yahata niñum niñuvan mitata nimburi nannga kihiri kindu. Kamata arikimbat kwirandimbat miñgiyataya yivurahandu, vamba ambami. ⁶ Got ambami, harim arikimbat kitingiti mangindu. Kwirandimbat miñgiyataya maña kindu. Harim Got kahañami him hañandihin kru mandaviham, vami.

⁷ Kamavahi Farisi hañinij Jisasij ambamu, Kamatahara mumindihi Moses arin tikatika kuyu nguta ambami, Kru angwimikiyi yihimbivirata navundij nguta pingvariti umi, vamba ambami, vamu. ⁸ Kamavahu Jisas nuriñ ambami, Nari tamahumbiri niñin, harim Moses ngatara andihi navundi pingvarandara. Hara kimangimafi kamata vana mangiyimi. ⁹ Nariñ yi ambin, kru muminga, nimburi kru mamiañgiritira sañinanga pingvarahi. Kamata navundi mu urahi. Kru kandihama nuñambi navundi miñaviñgiriñgiri vana andihi, vami. ¹⁰ Kamavahi nuñandi simbirasara hañinij kuyu kandihama indarita Jisasij nimavamba ambamu, Kru kandihamata vana miñahandiriman vatangata, kindamindihi navundi manjuram, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas ambami, Kru sihananga kuyu kaniñandihin mamiañandu. Got kru minzativatij ndaya tikatika nguhi navundi manjurandu. ¹² Nari indarimara. Kru muvitamuvita niñin kita navundi manjurandu. Muvirañ niñumingati kavuhu nuriñandi kwirandi ha ñambatimi. Muvirañ kru kwirandimbisa tavihamu harim niñi mangavuhu. Muvira Gotindu tiwiyi kiyihiyindu simbirarim indarimamata nuriñambi tikatika kuyu simahata navundi manjurandu. Harim kru kuyu kaniñandihin miñiman virimandi hama miñam, vami.

*Jisas niñi hañinij mitira yi kiniyi payimu vami
(Mak 10.13-16 nannga, Luk 18.15-17)*

¹³ Kandihivi hañi krunavundi niñi sukisirambi hañinij timbuta Jisas kiyimiyi payimu. Nuñandi kuma ha nuriñandi kwirandi hañi tamata, Got nannga kuyundavariñ, nuriñ nguramam vata andimu. Kamatihura nuñandi simbirasara hañinij krunavundi kandihaniñ ambahimumu. ¹⁴ Kamatihi Jisas nuñandi simbirasara hañinij ambami, Mitira niñi hañinij yi kini niñi payimu, nuriñ karikari mandimara. Krunavundi Gotindu tiwiyi kiyimindan vatangata, niñi niñinij maña kiyimu, vami. ¹⁵ Kamavata kuma nuñandiha niñi hañinijindu miku hañi tamami. Kamata kiyihandata kandi upi haru mitata umi.

*Kru ñañira ariku miñga Jisas nannga kuyundavarami
(Mak 10.17-31 nannga, Luk 18.18-30)*

¹⁶ Kamatihi kru muminga Jisas kiyimiyi pata ambami, Ahusiki, yi avi vana pamata nandi andita sihangiyiman, vami. ¹⁷ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Mumindihi na yan avi vanarim kitihuna. Minzaminza Got taya avi. Hara sihangiyiman vatangata, Gotindu tikatika kuyu taya miñahandamangara, vami. ¹⁸ Kamavahi kru kandihama Jisasij nimavamba kitihumi, Tikatika kuyu pamatarim ambana, vami. Kamavahi Jisas ambami, Tikatika kuyu kandihaniñinindu kuyu nimata kindi. Krunavundij mayivutatama. Kru na, navundi mamiañgiri, nannga navundi na, kru mamiañgiri. Kipa mamiañ, kru muñinij kuyusihirata sañinanga mangatiguru. ¹⁹ Namianavandu tiwiyi kiñingani nuriñandi kuyu miñahanda. Kamata nambi nandi kwirandirim mavindamandana maña, sihananga kruñ ndahara miñata maviñi tama, vami. ²⁰ Kamavahi kru ñañira hama ambami, Yi sihananga tikatika kuyu kaniñinij miñahandandin. Hara yi pamata himiriminzikwi kirivitin, vami. ²¹ Kamavahi Jisas ambami, Avinzikwi miñga kiyiman vatangata, uta nandi muhimimuhim sihananga nguna mut miñamu. Kamatu timbahiris ha miñatuta muhimimuhim maniman sañ hañinij ngu. Kamatirimana handa Gotindu pihuyindu avihimingim miñimana. Kamata yi nannga pañi, vami.

19:3 Mt 16.1   **19:4** Stt 1.27 nannga, 5.2 nannga, Mal 2.15   **19:5** Stt 2.24 nannga, 1 Ko 6.16 nannga, 7.2 nannga, Ef 5.21 nannga, 5.31   **19:7** Lo 24.1-4 nannga, Mt 5.31   **19:9** Mt 5.32 nannga, Mk 10.11 nannga, Lu 16.18 nannga, 1 Ko 7.10-11   **19:10** 1 Ko 7.1-2 nannga, 7.7-9 nannga, 7.17   **19:12** 1 Ko 7.32-34 nannga, 9.5   **19:14** Mt 18.2-3   **19:16** Mk 10.17 nannga, Lu 10.25 nannga, 18.18   **19:17** Wkp 18.5 nannga, Lu 10.28   **19:18** Kis 20.13-16 nannga, Lo 5.17-20   **19:19** Kis 20.12 nannga, Wkp 19.18 nannga, Lo 5.16 nannga, Ro 13.9 nannga, Ga 5.14 nannga, Je 2.8   **19:21** Mt 6.20 nannga, Lu 12.33 nannga, Si 2.45 nannga, 4.34-37 nannga, 1 Ti 6.18-19

22 Kru ñanjira hama muhimimuhim sambu sikwi nanja mingga. Harim kuyu kandiha indarishi nuñandi mavimbu pimitihi umi. 23 Kamatihi Jisas nuñandi simbirasara hanjiniñ ambami, Yi nariñ kandi ambin, kru timbahirisindu ariku mingga Gotindu tiwiyi kiyiman vata aviri tamirimandi. 24 Yi nariñ sihinda ambin, kamel mikwiri sivirisiviri siki humbañi indiwirim, kru timbahirisindu ariku hanjiniñ Gotindu tiwiyi kiyihiyirim aviritamandu maña aviri mandamahi, vami. 25 Nuñandi simbirasara hanjiniñ kuyu kanjandihin indarihu maviyahavarami. Kamata ambamu, Ara nindaya sihangiyimandi, vamu. 26 Kamavahu Jisas nurinñ tihirata ambami, Kru manjandihu. Hara Got muhimimuhim vana andihi, vami. 27 Kamavahi Pita kimbi ambami, Ngana, ara ariñandi muhimimuhim mitata nananga kindandariñ. Harim ara mum minjimindañ, vami. 28 Kamavahi Jisas ambami, Yi nariñ kandi ambin, muhimimuhim khi yivurahimandi hiviyi, Krundu Niñi mingga aru ñimbi nangandita aru miku ndu minzimnzi maka nuñandi hañi minzirimandi. Kamati yi nanja kihiri kindandara narindahara, aru miku ndu minzimnzi maka kumananji timutamu, tanda timundu arikinzipi tingiruramatayi minzirimandira. Kamata Israel hatindu krunzapa kumanzipi timutamu, tanda timundu arikinzipi taya tingiruramata hanjiniñ karatamirimandira. 29 Nanja krunavundi sihananga yambirim indarita, nurinandi tavi, ninusinavañ, ninuranavañ, ninurimañgatiñ, ñinjisimñ, ninumininjuvañ, nanja nurinandi kiva mitamu hanjiniñ sihinda muhimimuhim 100 minjimandiyu. Kamata sihangiyimandiyu. 30 Hara kru kasirambu uyu hanjiniñ sihindivu sikwi payimandiyu. Kamatu kru sihindivu payu hanjiniñ kasirambu urimandiyu, vami.

20

Simbirasara wain kivayi simbira minjama njiniñdu tih kuyu

1 Jisas sihinda ambami, Yi kuyu ni kru kasiram vu kiyimandiyu njiniñirim ambin. Gotindu tiwiyi kiyihiyiha kru pirivisa ninjuva mingga maña. Kivisihi nda kruñ timbuhavuta patin yandi wain kiva niñi simbira minjama vata umi. 2 Kamata nuri nanja kuyu simahata ambami, Simbira minjitira musu hivindu timbahiris kumba nanjananga kiris nariñ nguriman, vamba ambami. Kamata simbihi uta wain kiva nuñandi hañi simbira minjama. 3 Kamata kiyihandata 9 kilok virañi aru hama sihinda umi. Kamata tihirutihuru upi hañi ngahi kru muvira sañ tanjuvatata kiyimu. 4 Kamatihi ambami, Narindahara uta wain kivayi simbira minjama. Kamatiha simbira minjimandiravu ngaharamata nariñ timbahiris titiyi nguriman, vami. 5 Kamavahi umu. Kamata ina miriyi kiyihihii, nanja ina mingurim sangindangumi hiriviyi aru hama sihinda anja uta siwimaña musa nda andimi. 6 Kamata kivititi 5 kilok tirimindihi sihinda uta kru muvirañ ngahi tihirutihuru upi hañi tanguvatata kiyihu ambami, Nari mumindihi musu havi nari niñindaya sañ tanguvatata kiyihara kivititi, vamba ambami. 7 Kamavahi ambamu, Ariñ kru mumingga simbira manjuyi, vamba ambamu. Kamavahu ambami, Narindahara uta yandi wain kivayi simbira minjama, vamba ambami. 8 Kamata kivitititihii, nuñandi simbira minjahuhu karatamandi hamañ ambami, Simbirasara hanjiniñ uraramina patu timbahiris ngu. Sihindivu pata simbira minjaya hanjiniñ wisa nguta, kasiramiyi pata minjaya hanjiniñ ngu, vamba ambami. 9 Kamavahi kru kivititi 5 kilok pata simbira minjama hanjiniñ kumba nanjananga kiris minjama. 10 Kamatihi kru simbira nuringwisa minjama hanjiniñ pata timbahiris sambu vaha minjimindañ vamba indarimu. Hara nurindahara kumba nanjananga kiris minjama. 11-12 Kamata timbahiris minjama hambu ngata kiva ninjuva hama nanja kuyu mingumu. Kamata ambamu, Kru ndanjiniñ sihindivu pata mingiya hirivi taya simbira minjaya ndanjiniñ timbahiris ariñ nguna maña nurinñ nguna. Ara kivisunñ nda kita simbira tikatika minjahariñ ariñ ina kirahimuhii pata kivitititi, vamba ambamu. 13 Kamavahu kiva ninjuva hama kuyu kandiha indarita simbirasara muhamañ ambami, Yambiha, yi nanñ ñamba vana manandin. Nananga, timbahiris kumba nanja kirisirim kuyu simahariñ. 14 Nandi timbahiris ni minjata uhu. Yi yambi piritamata nanñ timbahiris ngwin maña, sihindivu sikwi payi ndamañ ndahara timbahiris siwimañanda ngwin. 15 Niñandihin yandi simbira. Harim yandi indarimitiyi timbahiris yandi ni mambaha tingiruhin. Yi nurinñ avi musa andihin yambirim mumirim kitiri kina, vamba ambami. 16 Kamata Jisas

19:23 Mt 13.22 nanja, Mk 10.24 nanja, 1 Ti 6.9-10   19:26 Stt 18.14 nanja, Jop 42.2 nanja, Jer 32.17 nanja, Sek 8.6 nanja, Lu 18.27   19:27 Mk 10.28 nanja, Lu 5.11 nanja, 18.28   19:28 Mt 20.21 nanja, 25.31 nanja, Lu 22.30 nanja, 1 Ko 6.2-3 nanja, Sk 2.26 nanja, 3.21   19:29 Mk 10.29-30 nanja, Lu 18.29-30 nanja, Hi 10.34
19:30 Mt 20.16 nanja, Mk 10.31 nanja, Lu 13.30   20:1 Mt 21.33   20:8 Wkp 19.13 nanja, Lo 24.15   20:16 Mt 19.30 nanja, Mk 10.31 nanja, Lu 13.30

ambami. Kamata maña, kru sihindivu sikwi kindu hañiniñ kasirambu patu, kasirambu kindu hañiniñ sihindivu sikwi kiyimandiyu, vami.

*Kwiriñimbiri kimuta anga yahamiriman vami
(Mak 10.32-34 nanğa, Luk 18.31-33)*

¹⁷ Jisas Jerusalemirim umi. Kamata nuñandi 12 simbirasara hañiniñ timbuta muvu umi. Kamata uhuhu kwibi hiniñgin nuriñ ambami, ¹⁸ Nari indarimara. Musi ara Jerusalem yawimindañ. Kamatiriñ Krundu Niñiñ Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ nanğa tikatika kuyundu mirimba nanğa hañiniñindu kumañgimbañi tamimandiyu. Kamata nuñ ngatñingiruta yivutatamatamarim kuyu kahañirimandiyu. ¹⁹ Kamata krunzapa muñiniñindu kumañgimbañi tamimandiyu. Kamatu nuñ kandihañiniñ ambasuvata piñgirawisita, ahuandiñi yiwuwirimimbimandiyu. Kamatu arikingivi kita kwiri hañi anga yahamirimandi, vami.

*Jems nanğa Jon aru miku yivurahimindañ vata andimu
(Mak 10.35-45)*

²⁰ Kiyihandata, Sebedindu niñisim arikimbat, nanğa niñum Jisas kiyimi payimu. Kamata niñum tanda mikwimikwinita Jisasin ambami, Nan muhimirim kitiwiriman, vami. ²¹ Kamatihi Jisas nuñ nimavamba kithumi, Na muhimirim pirikina, vami. Kamavahi navundi hañambi Jisasin ambami, Na aru miku yivurahata, yandi niñi arikimbatin ambana, mu nima nandi kuma kandi sambavu minziti, mu nima nandi kuma kakayi sambavu minzim, vata pirikini, vami. ²² Kamavahi Jisas kuyu kandihanda indarita ambami, Kitihura vana niñandihindu sapa ha mañgamañgarandara. Nari arikimbat, kuku kuvirahuvira vunçi yi kuviriman hañi nari kuvirimandira vaha, vami. Kamavahi arikimbat nuñ ambamu, Ara andiharin, vamu. ²³ Kamavahu Jisas arikimbatin ambami, Nari yandi kuku kuvirahuvira vunçi hañi kuvirimandira. Hara yiharamahi ninimbaha taya kandi sambavu minziti, ninimbaha taya kakayi sambavu minzimni simbira niñandihin yandima. Minzimni maka kandihañiniñ krundu, yandi Yavandak siwitamami niñin, vami. ²⁴ Kamatihi Jisasindu 10 simbirasara hañiniñ niñusi niñura kandihamatimu kuyu ha indarita, arikimbatirim kipuhiputimu. ²⁵ Kamata Jisas nuñandi simbirasara hañiniñ uraramahi payihu ambami, Nari ngandarara. Aru miku muyindu hañiniñ nuriñandi krunzaparim ariñandi kuyu taya indarimu vata tikatikatangarandu. Nanğa nuriñandi kru aru hañiniñ, krunavundi nuriñandi kuyu sihananğa miñahandamu vata, tuvirandu. ²⁶ Hara kandihamata vana ha nari nanğa mañgiyim. Nariñandi niñgiñindu kru muvat aru miñga kiyiman virimandi hama, nariñandi simbirakara miñga kiyim. ²⁷ Kru mikuyi kiyiman virimandi hama, nariñandi simbirakara sañ miñga kiyim. ²⁸ Kamata maña Krundu Niñi hama krunavundi niñambirim simbira miñamu vata mambayimi. Simbira miñata nuñandi kwirandi ha nuñambi nguta kimuta krunavundi sambu mut miñitini vata payimi, vami.

*Jisas kru arikimbat tamınga ñumi niñin miñavindamami
(Mak 10.46-52 nanğa, Luk 18.35-43)*

²⁹ Jisas nanğa nuñandi simbirasara hañiniñ piñu aru Jeriko mitata umu. Kamatihi krunavundi sambu sikwi nuri nanğa umu. ³⁰ Kamatihi kru arikimbat kwimbi tivi hañi minzita kiyimu. Arikimbat kandihañiniñ tamınga ñumi niñin. Harim Jisas payi vahu indarita kuyu kimbañi pativat ambamu, Aru miñga na Devit Niñuñinggi. Na ariñ siñingga, vamu. ³¹ Kamavahu krunavundi indarita arikimbatin ambahimuta ambamu, Mika nariñandiha satimimara, vamu. Kamavahura arikimbat sihinda sihinda kuyu kimbañi ambamu, Aru miñga na Devit Niñuñinggi, na ariñ siñingga, vamu. ³² Kamavahu Jisas tañguramata arikimbatin ambami, Yi nariñ pamatiriman, vami. ³³ Kamavahi arikimbat kimbi ambamu, Aru miñga, ariñandi tamınga niñiniñ miñavihiri, vamu. ³⁴ Kamavahu Jisasin arikimbatirim mavindimi. Kamata kumandamata arikimbatindu tamınga hañi timbusarahi, sariwayi nandin tamınga nuriñandi hañiniñ avindihi tihirañamu. Kamatihi arikimbat Jisas nanğa umu.

Jisas Jerusalem yivurahata krunavundiñ kuyu ngumi

21

(Sapta 21—25)

20:18 Mt 16.21 nanğa, 17.22-23   **20:21** Mt 19.28 nanğa, Lu 22.30   **20:22** Mt 26.39 nanğa, 26.42 nanğa, Mk 14.36 nanğa, Jo 18.11   **20:23** Mt 25.34 nanğa, Si 12.2 nanğa, Ro 8.17 nanğa, 2 Ko 1.7 nanğa, Sk 1.9   **20:25** Lu 22.25-26   **20:26** Mk 10.43-44 nanğa, Lu 9.48   **20:26** Mt 23.11 nanğa, Mk 9.35 nanğa, Lu 22.26   **20:28** Lu 22.27 nanğa, Jo 13.14 nanğa, Fl 2.7 nanğa, 1 Ti 2.6 nanğa, Ta 2.14 nanğa, 1 Pi 1.19   **20:30** Mt 9.27 nanğa, 15.22

Jisas Jerusalem aru miku indiwimañandimi

(Mak 11.1-11 nannga, Luk 19.28-40 nannga, Jon 12.12-19)

¹⁻² Jisas nannga nuñandi simbirasara hañinij Jerusalem yivurahirimindihu arifiñdimi. Kamata Apu Oliv tamayi yahuta pihu Betfage yivurahamu. Kamata Jisas simbirasara arikimbatij simbata nimavami, Pihu kututa ngarij ndaifi umara. Uta sikwitaya ngitira donki mu siki timburamitu kiyimandi, ñinji nuñandi handahara nu nannga kihiri kiyimandi. Siki ha kuyivata arikita yi kiyiman niñi timbuta payimara. ³ Kamatira kru mumingga nariñirim kuyu mu ambitingata ambamara, Donki arikita niñinij, Aru hama simbira nannga, vamba ambamara. Kamavitira sikwitaya simbiti arikita payimandiyu, vami. ⁴ Kanimata vana yivurahami niñandihinirim kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara miñga kuyu nimata ambami ha kandisikwisikwi yivurahami. Nimavamba ambami, ⁵ Saion hati krunavundirim kuyu niñandihin ambavaramara, Niñgamara. Nariñandi aru miku nima payi. Nu kru ñimbi maniman hama payimañandi. Kamata donki himba muniñi minzi. Nu donki miwiri niñi minzita payi, vami.

⁶ Kamata simbirasara arikimbat uta Jisas ambami maña andimu. ⁷ Kamata donki niñum nannga ñinji ha timbuta payimu. Kamata arikimbat nuriñandi mikwiri kuta hañinij donkindu kuti hañi yivutihumu. Kamatihu Jisas kimba hañi minzimi. ⁸ Kamatihu krunavundi sambu nuriñandi mikwiri kuta hañinij siharanzihara kindimbat hañi yivutihumu. Kamatihu muvira ahumakamaka miki nannga hañinij tahirandahira kindimbatiji tamamu. ⁹ Kamatindi krunavundi Jisasindu kasiram ndambu umu ndañinij nannga sihindi payimu niñinij, sihanannga nimavamba tanjguvihumu, Devit Niñuñingirim kinzihanzitim. Kru Aru nimandu ñimbiyi payimi nanjan, Got nuñ avindamam. Got kimbayindu sikwi nimarim kinzihanzitim, vamu.

¹⁰ Jisas Jerusalem indihuhu, pihu aru hañindu krunavundi sihanannga ngata pindirata nimavamba kitihumu, Kru kanima ninindimbanzikwi, vamu. ¹¹ Kamavahu krunavundi nu nannga umu hañinij ambamu, Nu Jisas, kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara miñga. Pihu Nasaret, pirivisa Galilindu miñga payi, vamu.

Timbahiris simbira miñahu pinguvarami

(Mak 11.15-19 nannga, Luk 19.45-48 nannga, Jon 2.13-22)

¹² Jisas Gotij kirañinguhu tavi hañindu upiyi indihumi. Kamata kru kandihanu timbahiris simbira miñamu hañinij sihanannga pinguvarami. Kamata kru timbahiris tivirandu hañinijindu pina hañinij, nannga kava tamahuhu mut miñandu hañinijindu minziminzi maka hañinij miñasingivarami.* ¹³ Kamata nuriñ ambami, Gotindu anjgwmikiyi nimavamba ambami, Yandi tavi niñandihin yi nangandaya kuyundavara tavi kiyimandi, vamba ambami. Hara nari andihara kru kurihahuriha nannga kipa nannga hañinijindu sipirusipiru upi maña kiyi, vami. ¹⁴ Kamata Jisas Gotij kirañinguhu tavi hañindu upiyi kiyimi. Kamatihu tamingga ñumi nannga tanda ñamba hañinij nu kiyimiyi payihu nuriñ miñavindamami. ¹⁵⁻¹⁶ Hara Gotij kirañinguhundu aru miku hañinij nannga tikatika kuyundu mirimba nannga hañinij, Jisas muhimimuhim avinzikwi sihirami hañinij ngamu. Nannga niñisirambi Gotij kirañinguhu tavi hañindu upiyi kita nimavamba tanjguvihumu, Nari Devit Niñuñingirim kinzihanzitimara, vahu indarimu. Harim nuriñ kitiritihi, Jisasij nimavamba kitihumu, Na niñisirambi niñinij kuyu ambayu ni indarina, vamu. Kamavahu Jisas kimbambami, Ara yi indarin. Hara nari kuyu ni Gotindu anjgwmikiyi ngatijgiruta mambaha ngandara. Devit Gotij ambami, Niñi sukisirambi nandi ñimbi tihuyahandu, vamba ambami, vami. ¹⁷ Kamata Jisas nuriñ mitata pihu aru hañindu tapirañi pindihami. Kamata anga pata kandihivi hañi Betani kiyimi.

Jisas ambahi ahu fik ha kwiriñandimi

(Mak 11.12-14 nannga, 11.20-24)

¹⁸ Kamata kivisuñ nda Jisas sihinda pihu aru hañi anga uhi, nuñ avihatimi. ¹⁹ Kamata kindi tavi hañi ngahi ahu fik muñandihin kiyihi arihañi umi. Hara ngahira kandihani kandi manjiyimi. Miki hañinij ndaya kiyihu ahu fik hañandihinirim ambami, Na sihinda kandi mandamirimana, maninganzikwi, vami. Kamavaha sarawayandi ahu fik hañandihin kwiriñandimi. ²⁰ Kamatihu nuñandi simbirasara hañinij kandihana ngata

21:3 Mt 26.18   **21:5** Ais 62.11 nannga, Sek 9.9 nannga, Jo 12.15   **21:8** 2 Kin 9.13   **21:9** Sng 118.25-26 nannga, Mt 23.39   **21:11** Mt 21.46   * **21:12** Kava nannga muhimimuhim, kru mut miñandu hañinij, kandihanij Gotij kirañinguhu upiyindu. Kru muvira muhimimuhim kirañinguhu upiyi kindi hañinij mut miñirim, timbahiris kirañinguhu nduyi taya mut miñandu. Rom nannga Grikindu timbahirisiyi mut mamijandu.   **21:13** Ais 56.7 nannga, Jer 7.11 nannga, Mk 11.17 nannga, Lu 19.46   **21:14** 2 Sml 5.8 nannga, Ais 35.5-6   **21:15-16** Sng 8.2   **21:19** Lu 13.6

pindiramu. Kamata nimavamba kitihumu, Pamatih ahu fik niñandihin sariwayinandi kwirifandi, vamu. ²¹ Kamavahu Jisas kimbi ambami, Nariñ yi kandi ambin, nari indarimanjarata, nariñandi indarimit arikita manjiti, yi ahu fik niñandihin andin maña narindahara siwimaña musa andihara. Nanja kandi vana nindaya manandihara. Apu ndañandihin nimavamba ambitera, Na yahamirata kumbitihuta añakinguku ndañi miñgu vamba ambitera, ambahara maña andihi. ²² Ara indarimanjarata Got nanga kuyundavarimandira ha, muhimimuhim miñjirim ambirimandira ha, nari miñjemandira, vami.

*Jisasij nin ndimbanzikwi aru ñimbi ngumi vamba kitihumu
(Mak 11.27-33 nanga, Luk 20.1-8)*

²³ Jisas Gotiñ kirañinguhu tavi hañindu upiyi indihuta krunavundiñ ambaramami. Kamatihi Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ nanja Israel hatindu aru miku hañiniñ payimu. Kamata Jisasij nimavamba kitihumu, Na ñimbi kaniñandihin pañundu miñata kanimata vana ni andina. Nanja nindimbanzikwi ñimbi nguta ambahi kanimata simbira miñana, vamu. ²⁴ Kamavahu Jisas kimbi ambami, Yindahara nariñ muhimirim kitiwiriman. Kamatin kimbi yan kandi ambitera ngatanda, yi nariñ yan ninimbaha taya ñimbi nguhi simbira miñandinirim ambitin indarimandira. ²⁵ Jon krunavundiñ kukuyi miñanjirundi vana ha pañindu miñami. Kandiha Gotindu pihuyindu vana vaha, mana krundu vana taya vaha, vami. Kamavahi nuriñambi masamasa ambamu, Ara Gotindu pihuyindu vana vitiriñ ariñ nimavamba kitiwirimandi, Ara mumindihi nuñambirim manjarimanjarandara, vamba ambirimandi. ²⁶ Hara kaniñandihin krundu vana vatanjata krunavundirim piñitivimi. Krunavundi Jonirim kru Gotindu kuyu miñata ambavarara miñga vamba ambandundihi, vamu. ²⁷ Kamavata Jisasij ambamu, Ara manjandariñ, vamu. Kamavahu Jisas nuriñ ambami, Yindahara ninimbaha taya yan ñimbi nguhi simbira kaniñandihin miñandinirim nariñ manjambiminda, vami.

Kru mumingandu ñiñi arikimatindu tih kuyu

²⁸ Kamata Jisas sihinda Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ nanja Israel hatindu aru miku hañiniñ ambami, Nari pamata indarimitara. Kru mumingga kru ñiñi nuñandi arikita. Nuñandi ñiñi niwisa hamarim uta ambami, Yandi ñiñi, musi uta wain kiva ndañi simbira miña, vamba ambami. ²⁹ Kamavahi ñaniñ ambami, Yan yakwiriti, vamba ambami. Hara kiyihi nuñandi indarimit hambu tivirahi umi. ³⁰ Kamata niñuva uta ñiñi muhamarim siwimaña kuyu nda ambahi ñiñi hama ambami, Yava urimani, vamba ambami. Hara manjumi, vami. ³¹ Jisas kamavata ambami, Ñiñi arikimbat hañindu ninindaya niñuva ambami maña andimi, vami. Kamavahi ambamu, Kima hama, vamu. Kamavahu Jisas nuriñ ambami, Nariñ yi kandi ambin, kru gavaman ndamarim timbahiris miñamiña hañiniñ, nanja navundi kru miñavingirivinjiri hañiniñ wisa Gotindu tiwiyi kiyimandiyu. ³² Jon nari kiyimarañi yivurahata nariñ tititi vana taya isihuramami, hara nuñirim manjarimanjaramara. Kru gavaman ndamarim timbahiris miñamiña hañiniñ, nanja navundi kru miñavingirivinjiri hañiniñ niñambirim indarimanjaramu. Kandihamata vana andihu ngamara, hara nariñandi indarimit hambu tivirahi niñambirim manjarimanjaramara, vami.

*Kru ñamba niñiñ wain kiva karatamandu hañiniñindu tih kuyu
(Mak 12.1-12 nanga, Luk 20.9-19)*

³³ Jisas aru miku hañiniñ sihinda ambami, Sihinda tih kuyu muñandihin indarimara. Kru mumingga wain kiva miñami. Kamata tapa hañandihin timbayi tama tanjirata arindihuyivimi. Kamata kiva tanji hambu wain kiris tanjivusivusirim kumba kayivata musa miñata, kru kita kiva ha karatamatamarim tavi kuta ñandi tihumi. Kamata kru muvira simbira miñimandiyu vata kiva ha nuriñandi kumañi tamami. Kamata pihu mu kutañi umi.* ³⁴ Kamata wain hañiniñ kandi tamirim andimi. Kamatihi nuñandi simbirasara sanj muvirañ uta kiva simbira miñamiña hañiniñ kiyuyi nuñandi wain mindi miñamu vata simbihi umu. ³⁵ Kamatihi kru kiva hañi simbira miñandu hañiniñ simbirasara sanj hañiniñ miñata, muhaman yivuta, muhaman yivutatamahu kimuhi, muhaman timba kavaramu. ³⁶ Kamatihi kiyihandata kiva niñuva hama sihinda

21:21 Mt 17.20 nanga, Lu 17.6 nanga, Jo 14.12 nanga, 1 Ko 13.2 nanga, Je 1.6 **21:22** Mt 7.7-11 nanga, 18.19 nanga, Mk 11.24 nanga, Lu 11.9 nanga, Jo 14.13-14 nanga, Je 5.16 nanga, 1 Jo 3.22 **21:23** Jo 2.18 **21:26** Mt 14.5 nanga, 21.46 nanga, Mk 6.20 nanga, Lu 20.6 **21:28** Lu 15.11 **21:32** Lu 3.12 nanga, 7.29-30 **21:33** Mt 25.14 * **21:33** Wain kivandu tih kuyu niñandihin, Jisas Aisaia 5.1-2yi ngami. Got krunavundi Israeliñ andimirim tih kuyu. Tih kuyundu sapa ha nimata. Kiva niñuva hama Got. Wain kiva ha krunavundi Israel hati. **21:35** Mt 22.6

nujandi simbirasara saŋ muviraŋ simbihi nuri kiyimuyi umu. Kimanjimañi simbimi haŋiniŋ tarativirata sambimari simbimi. Kamatihi kivayi simbira miŋamu haŋiniŋ simbirasara saŋ kandihaniŋiŋ ndahara siwimaña musa nda andimu. ³⁷ Kamatihu kita kiva niŋuva hama nujandi niŋi timbanzikwiŋ simbihi nuri kiyimuyi umi. Niŋuva ambami, Yandi niŋi ni mandu kuyu indarimandiyu, vamba ambami. ³⁸ Hara kru kiva hañi simbira miŋandu haŋiniŋ ngahu ñaniŋ payihi nurinjambe masamasa kuyundavarata ambamu, Kru niŋa niŋuvandu muhimimuhim nu miŋimandi. Harim nuŋ yivutatamata, niŋuvandu kiva ni ara miŋim, vamba ambamu. ³⁹ Kamavata kru hamaŋ miŋahandata pingirita uta kiva tapa kut hambu kavarahu indihuhi yivutatamahu kimumi. ⁴⁰ Harim muyivi kiva niŋuva hama pata kru nujandi kiva hañi simbira miŋandu haŋiniŋ pamata musa andarimandi, vami. ⁴¹ Kamavahi nuŋ ambamu, Kru ñamba kandihaniŋiŋ piŋingarimandi. Kamata wain kiva ha miŋata kru muŋiniŋ nguti karatamirimandiyu. Kamata ñaña miŋamiŋa tiwimiŋi yivutihiruramata nuŋ ngumandiyu, vamu. ⁴² Kamavahu Jisas nuriŋ niŋavamba kitihumi, Nari Gotindu angwimikiŋiŋ kuyu mandambu niŋu ngatigiruta mambaha ngamara. Kuyu kandiha ambami, Timba tavi tihutihu haŋiniŋ ñamba vata tivimbu tamamu. Timba kandiha tihu tavi tapa miŋahandahandandu timba avi nandi kiyi. Aru hama nuŋambi kandihim ha andihi yivurahahi ara ngahariŋ avindimbanzikwi kiyi, vamba ambami. ⁴³ Kamataharim nariŋ yi ambin, kuha nari Gotindu tiwiyi kiyimara. Hara nariŋ Got tihimitata krunavundi muŋiniŋ miŋimandi. Kamati nuŋandi tiwiyi kita, nuŋandi kuyu taya miŋahandirimandiyu. ⁴⁴ Kamata kru timba himba kandihañi miŋgata yivirimandi hama punzi haŋiniŋ yivurivumbirimandi. Hara timba kandiha kru ngimba muyi miŋgata yivirimandi ha, timba ha kru kandihamaŋ yiviti miŋindirimandi, vami.*

⁴⁵ Kamavahi Gotiŋ kirañinguhundu aru miku haŋiniŋ nanŋa Farisi tih kuyu kandiha indarita ambamu, Ni ariŋambirimanzikwi ambi, vamu. ⁴⁶ Harim Jisasiŋ miŋahandimindaŋ nzikwi vata andimu. Hara krunavundi Jisasiŋ kru Gotindu kuyu miŋata ambavarara miŋga vamba indarimitandu. Harim krunavundirim piŋitumu.

22

*Kru nanŋa navundiŋ miŋavisihuramata ñahuraviravindu tih kuyu
(Luk 14.16-24)*

¹ Jisas sihinda aru miku haŋiniŋ tih kuyu mu nguta niŋavami, ² Gotindu tiwiyi kiyihiyiha aru miku mumiŋgandu maña. Kru niŋi nujandi hama navundi uririmindihi, aru miku hama ñahuravimi. ³ Kamata timu kandihañi payimandiyu vata kruŋ ambami. Kamata ñaña hivi hañi nujandi simbirasara saŋ haŋiniŋ uta kru kandihaniŋiŋ timbuta payimara vata simbihi umu. Kamatihi uta ambahu payivayirim yakwirivarata mam-bayimu. ⁴ Kamatihu sihinda nujandi simbirasara saŋ muviraŋinziŋkwi simbiŋa ambami, Uta kru ambasimin haŋiniŋ niŋavamba ambamara. Ngamara, nu nujandi bulmakau kru muvira nanŋa sihim muvira kwirandi nanŋa haŋiniŋ ndahara yivutatamata ñaña nujandiha siwitami. Kamataharim pata ñamara, vamba ambamara, vamba ambami. ⁵ Kamavahi aru miku hamandu simbirasara saŋ haŋiniŋ uta kru haŋiniŋ ambami maña ambavaramu. Kamatihura nurinandi kuyu maŋindarita ŋingunziŋgu umu. Muhama nujandi kivayi umi. Muhama nujandi timbahiris simbira miŋirim umi. ⁶ Hara muvira, aru miku hamandu simbirasara saŋ haŋiniŋ miŋahandata sihuminguyu nguta yivutatamahu kimumbiramu. ⁷ Kamatihu aru miku hamaŋ kitiritihi nujandi saŋganzara haŋiniŋ simbihi umu. Uta kru nujandi simbirasara saŋ yivutatamamu haŋiniŋ sihananŋa yivuvarahu kimuta mitumu. Kamata nurinandi pihi aru ha kiramu. ⁸ Kamata aru miku hama nujandi simbirasara saŋ haŋiniŋiŋiŋ ambami, Kru nanŋa navundiŋ miŋavisihuramata ñahuraviravindu ñaña siwi kiyi. Hara kru uraramasimin haŋiniŋ aviŋiniŋ ma, harim pata mañirimandiyu. ⁹ Kamataharim kwimbihingirifiŋ uhuho kru sihananŋa ngimandira haŋiniŋ, uraramitira timu niŋi payimu, vamba ambami. ¹⁰ Kamavahi nujandi simbirasara saŋ kandihaniŋiŋ kwimbi sihananŋayi ŋingunziŋgu uhuho krunavundi ngamu haŋiniŋ yivutihiruramamu, krunavundi ñamba niŋiŋ nanŋa aviŋiniŋ. Kamatihi pata ñirim minzihi tavi ha yavurimi. ¹¹ Kamata krunavundi minzita kiyihuhu, aru miku hama nuriŋ ngirim indihumi. Kamata ngahira

21:38 Mt 27.18   21:39 Hi 13.12   21:42 Sng 118.22-23 nanŋa, Ais 28.16 nanŋa, Mk 12.10 nanŋa, Si 4.11 nanŋa, Ro 9.33 nanŋa, Ef 2.20 nanŋa, 1 Pi 2.6-8   21:44 Ais 8.14-15 nanŋa, 60.12 nanŋa, Dan 2.44-45 nanŋa, Sek 12.3 nanŋa, 1 Pi 2.8

* 21:44 Kru indarimita avi nanŋa muvira ambandu. Kuyu Matyu 21.44yi kandi niŋandihin Matyu mayihimbivirami. Sihindivu kru mumiŋga yihimbivirami, vandu. Luk 20.18yi ngamara. 21:46 Mt 21.11 nanŋa, 21.26 nanŋa, Lu 7.16 nanŋa, Jo 7.40   22:4 Mt 21.36   22:6 Mt 21.35   22:11 2 Ko 5.3 nanŋa, Sk 3.4 nanŋa, 19.8

kru mundama mikwiri avi kru nanga navundiŋ miŋavisihuramata ŋahuravindu kiviŋi tamandu ŋandi mandamami. ¹² Kamatihi aru miku hama kitihumi, Yambaŋa, na mumindihi mikwiri avinjanđihin mandamimat pindihana, vamba ambami. Kamavahira kru hamandu kuyu maŋgiyimi. ¹³ Kamata aru miku hama simbirasara saŋ haŋiniŋirim nimavamba ambami, Nuŋandi kuma tanda ni simahata kavariŋira tapira kivimiŋgwi humba ndambu indihuta kiyim. Pihu kivimiŋgwi kandihaŋi irihariha miŋa satipirimandiyu, vamba ambami, vami. ¹⁴ Kamavata Jisas ambami, Indarimara, Got krunavundi sambi uraramandi. Hara minzavativatiŋ ndaya pindihavindiŋarim yihiramandi, vami.

*Timbahiris Sisariŋ ŋguhu vaha mana mambaha ŋguhu
(Mak 12.13-17 nanga, Luk 20.20-26)*

¹⁵ Kamata Farisi uta Jisasin kindimbuhirata ŋgatiŋgurimindaŋ vata kuyu ŋamu. Jisasin kuyushiritiriŋ kuyu aka vu ambiti, nuŋandi kuyu kandihaŋi nuŋ ŋgatiŋgurimindaŋ vata indarimamu. ¹⁶ Kamata nuriŋandi simbirasara haŋiniŋ nanga Herotinduyindu kru muviran simbiŋu, Jisas kiyimiyi uta nuŋ ambamu, Ahusiki, ara naŋ ŋgandariŋ, na kandidataya ambavava miŋga. Kamata krunavundiŋ kuyu kandidataya Gotindu vana ambavarandana. Na kru muminggarim ndahara mambiŋitundana. Na kruŋ kuyu siwimaŋa ndaya ambaramandana, ŋimbi nanga ŋiniŋ nanga ŋimbi maniman ŋiniŋ. ¹⁷ Kamataharim ariŋ ambina ŋgim. Na pamata indarina, Sisariŋ timbahiris ŋguhariŋ vaha, mana mambaha ŋguhariŋ, vamu. ¹⁸ Kamavahura Jisas nuriŋandi indarimit ŋamba ha atinda ŋgami, harim ambami, Kru kuyusiŋhimbihapiha nari, yaŋ mumindihi kuyusiŋhirim andira. ¹⁹ Yaŋ timbahiris tamandara muha isihuramitira ŋgitiŋ, vami. Kamavahi timbahiris miŋgiya kiris taya nu kiyimiyi miŋgata payimu. ²⁰ Kamatihi Jisas nuriŋ nimavamba kitihumi, ŋimbi nanga kipumika ni ninindu, vami. ²¹ Kamavahi ambamu, Sisariŋ, vamu. Kamavahu ambami, Sisariŋ him Sisariŋ ŋgumara, Gotindu him Gotiŋ ŋgumara, vami. ²² Kamavahi kuyu kandiha indarita pindirata, nuŋ mitata umu.

*Jisasin Sadyusi kru kimuta aŋga yahamiramirarim kitihumu
(Mak 12.18-27 nanga, Luk 20.27-40)*

²³ Kandihiŋi haŋindaya Sadyusi Jisas kiyimiyi payimu. Kandihaŋiniŋ ambarasimu, Kru kimundu haŋiniŋ aŋga mayahamirimandiyu, varasimu. Harim Jisasin nimavamba kitihumu, ²⁴ Ahusiki, Moses ambami, Kru mumingga ŋiŋi maŋgavimat kwimiŋgata, nimburiŋ niŋjura urata ŋiŋi kaviti, niŋjusindu krunzapa ha manziŋgundimi, vamba ambami. ²⁵ Kuha ariŋandi ŋiŋgiŋi kru minza susukiŋindu taya kuma timu, tamu arikinziŋi tiŋgiruramata vat kirasimu. Kamata Kima hama navundi urata kita kimumi, hara ŋiŋi maŋgavumi. Harim niŋjura Yaŋgiŋv hama navundi kandihaŋambiŋ urami. ²⁶ Kamatihi niŋjura Yaŋgiŋv hama ndahara ŋiŋi maŋgavimat kimumi. Kamatihi Kari hama ndahara siwimaŋanda ŋiŋi maŋgavimat kimumi. Kamatataya uta imbi, Imbima hama ndahara kimumi. ²⁷ Sihananga kimuta mituhu, kita imbi navundi haŋambi kimumi. ²⁸ Harim na amba. Kru kimuhimu haŋiniŋ aŋga yahamirimandiyu tiwimiyi navundi haŋambi nin nimburi sikwi niŋjusi niŋjura kuma timu, tamu arikinziŋi tiŋgiruramata haŋindu nimburi kiyimandi. ŋgandana, nuri sihananga nuŋ uramu, vamu. ²⁹ Kamavahu Jisas nuriŋ kimbimbi ambami, Nari Gotindu aŋgwimikiŋi kuyu kindi haŋandiŋin mambaha ŋgandara. Nanga nari Gotindu tikatika ndahara maŋgandara. Kamataharim nari kuyu kirivu ambara. ³⁰ Gotindu kutikara nuŋandi pihuyi kindu haŋiniŋ navundi maŋurandu. Siwimaŋa ŋandi, krunavundi kimuhimu haŋiniŋ aŋga yahamirimandiyu hiviŋi, kru haŋiniŋ navundi maŋurimandiyu. Kamatu navundi kru mayawirimandiyu. ³¹ Hara kru kimuta aŋga yahamirimandiyu vava vana niŋandiŋinirim nariŋ kitawiraman. Nari Gotindu aŋgwimikiŋi kuyu kindi haŋandiŋin ŋgatiŋgiruta mambaha ŋgandara. ³² Got ambami, Yi Got. Yandi ŋimbi Abraham, Aisak, nanga Jekop tihuyahandu, vamba ambami, vami. Kamavata sihinda ambami, Krunavundi kimuta sava humbaŋi kindu haŋiniŋ Gotindu ŋimbi mandihuyahandu. Hara krunavundi sihaŋgiŋdu haŋiniŋ Gotindu ŋimbi tihuyahandu. Abraham, Aisak, Jekop ndahara sihaŋgiŋdu, vami. ³³ Kamavahi krunavundi nuŋandi kuyu kandiha indarihu maviyahavarami.

22:13 Mt 8.12 nanga, 25.30 nanga, Lu 13.28   **22:14** 2 Pi 1.10 nanga, Sk 17.14   **22:15** Mk 3.6   **22:16** Mk 3.6
nanga, 8.15 nanga, 12.13   **22:21** Ro 13.7   **22:23** Si 23.8   **22:24** Lo 25.5   **22:29** Jo 20.9   **22:30** 1 Jo 3.2
22:32 Kis 3.6 nanga, Mt 8.11 nanga, Mk 12.26 nanga, Lu 20.37 nanga, Si 7.32   **22:33** Mt 7.28

*Gotindu tikatika kuyu kimangimanzikwi
(Mak 12.28-31 nannga, Luk 10.25-28)*

³⁴ Kamata Farisi Jisas Sadyusij kuyu hĩndi miŋayihĩ vava kuyu indarĩmu. Kamataharĩm nu kiyimiyĩ payĩmu. ³⁵ Kandi ŋĩngĩ haŋĩ tikatika kuyu miŋasĩrivasĩriva mumĩnga ndahara kiyimĩ. Harĩm kandihama Jisasĩrĩm ambĩti ŋgĩtin vata nimavamba kitihumi, ³⁶ Ahusiki, tikatika kuyu pamata kuyu sikwi kimangimanzikwi, tikatika kuyu muviranj sihanannga tarativirahi, vami. ³⁷ Kamavahi Jisas nuŋ ambami, Nari Gotĩj miŋata maviŋĩ tamamara, arĩjandi Aru nĩmanj. Nari nuŋ nariŋandi maviŋguku nannga, nariŋandi maviŋĩnjĩ nannga, nariŋandi indarĩmit nannga miŋata maviŋĩ tamamamara. ³⁸ Tikatika kuyu kaniŋandihĩn aru, nannga kimangimanzikwi. ³⁹ Nannga tikatika kuyu siwimaŋĩ muha niŋandihĩn. Nambi nandi kwĩrandĩrĩm mavindamandana maŋĩ, sihanannga kruŋ ndahara miŋata maviŋĩ tama. ⁴⁰ Kuyu arikita kaniŋiniŋ kuyu muvirandu kuyu sapa. Gotindu tikatika kuyu sihananngandu kuyu sapa. Nannga kru Gotindu kuyu miŋata ambavarara haŋiniŋ kuyu yĩhimbivĩramundu kuyu sapa, vami.

*Jisas Farisĩj kru Got yĩhĩramami hamarĩm kitihumi
(Mak 12.35-37 nannga, Luk 20.41-44)*

⁴¹ Farisi tihĩruta kiyihuhu Jisas nuriŋ nimavamba kitihumi, ⁴² Nari kru Got krunavundi nuŋandĩj annga miŋimandi vata yĩhĩramami hamarĩm nari pamata indarĩra. Nu ninĩndu ŋĩnjĩ, vami. Kamavahi nuŋ nimavamba ambamu, Nu Devit niŋuŋĩngĩ, vamu. ⁴³ Kamavahu Jisas nuriŋ nimavamba kitihumi, Hara mumĩndihĩ Gotindu Maviŋĩnjĩ nuŋ indarĩmit ŋguhi, Devit kru kandihamarĩm ambami, Yandi Aru miŋga vami. Kamavata Devit nimavamba ambami, ⁴⁴ Aru hama yandi Aru hamaŋ ambami, Na yandi kuma kandi samba nimbu minzirĩmana. Kamatĩna nandi miku haŋiniŋ tamĩtin nandi tiwiyĩ kiyimandiyu, vamba ambami. ⁴⁵ Nari ŋgamara. Devit nuŋambi kru kandihamarĩm ambami, Na yandi Aru miŋga vamba ambami. Hara pamatarĩm kru kandihama Devit niŋuŋĩngĩ, vami. ⁴⁶ Kamavahi muvat ndahara Jisasĩj kuyu kimbi maŋambami. Kamata kandihivĩ haŋĩ kita, Jisasĩj muhĩm vanarĩm kitihuhitĩhurĩm piŋitumu.

23

*Farisi nannga tikatika kuyundu mirimba nannga ŋiniŋ ndu vana
(Mak 12.38-39 nannga, Luk 11.43 nannga, 11.46 nannga, 20.45-46)*

¹ Mutiwimiyĩ Jisas krunavundiŋ nannga nuŋandi simbirasaraŋ kuyu ŋgumi. ² Kamata ambami, Moses tikatika kuyu ambavarami maŋĩ, nariŋ tikatika kuyundu mirimba nannga haŋiniŋ nannga Farisi haŋiniŋ tikatika kuyu ambavarandu. ³ Kamataharĩm muhĩmũmũm kuyu nariŋ ŋgumandiyu haŋiniŋ indarĩta miŋahandamara. Hara muhĩmũmũm vana andĩndu haŋiniŋ mamĩjahandamara. Muhĩmũmũm kuyu samba ambavarandu, hara ambandu kuyu ha mamĩjahandandau. ⁴ Krundu tivĩngĩŋĩ pĩmĩ tupi ŋandi simahata kavuramimaŋandihu kru kavuŋgavu aviritamandu. Hara nuriŋambi pĩmĩ musimbĩrĩ ndahara kruŋ ŋguramata kavuhavurĩm kuma maŋgundu. ⁵ Muhĩmũmũm vana andĩndu haŋiniŋĩrĩm, kru ŋgimandiyu vata andĩndu. Got nannga kuyundavaravararĩm tavi aru mirĩmbaŋĩ simahandu. Kamata mikwĩrĩ nuriŋandi kuta haŋĩ ŋapĩru hambu siri siki kutannguta timbuvarandu.* ⁶ Kamatĩndĩ timu vanayĩ minzimĩnzi maka kasiramĩyĩndu haŋiniŋ nuri taya miŋandu. Nannga Got nannga kuyundavaravara taviyĩ nuri taya minzimĩnzi upiyĩ kasiramĩvũ minzimĩndar vata andĩndu. ⁷ Kamata tihĩrutihĩru upiyĩ krunavundi arĩj kuyu avi ŋguta, ahusiki virĩmandiyu vata pirĩkindu. ⁸ Hara nariŋĩrĩm, kru ahusiki vata maŋambamu. Ahusiki nariŋandi minzavat miŋgandaya kiyĩ. Nari sihanannga niŋusi niŋura. ⁹ Nari pĩrĩ niŋĩndu kru mumĩngarĩm

22:37 Lo 6.5 nannga, 10.12 nannga, Lu 10.27 **22:39** Wkp 19.18 nannga, Mk 12.31 nannga, Ro 13.9 nannga, Ga 5.14

22:40 Mt 7.12 nannga, Ro 13.10 nannga, Ga 5.14 nannga, 1 Ti 1.5 **22:42** Jo 7.42 **22:44** Sng 110.1 nannga, Mt 26.64 nannga, Si 2.34 nannga, 1 Ko 15.25 nannga, Hĩ 1.13 **22:46** Mk 12.34 nannga, Lu 14.6 nannga, 20.40 **23:3**

Mal 2.7-8 **23:5** Mt 6.1 * **23:5** Got nannga kuyundavaravararĩm tavi haŋiniŋ sukisĩrambĩ timbahĩrĩ tamatama paŋa maŋĩ Juda hati musa miŋandu. Gotindu anngwĩmikiyĩndu kuyu muhirivĩ sirambi anngwĩmiki sukisĩrambĩyĩ yĩhimbivĩrata paŋa kandihaiŋĩ kundandu. Kamata kandihaniŋĩ nuriŋandi kumangak haŋĩ kiŋgiraramata, tavi mirimba haŋĩ simahandu. Annga Miŋamiŋa 13.9 nannga 13.16 nannga Tikatika Kuyu 6.8 nannga 11.18yĩ ŋgamara. Nannga Juda hati Namba 15.37-41yĩndu kuyu miŋahandandau. Kamata mikwĩrĩ nuriŋandi kuta haŋĩ ŋapĩru hambu siri siki timbuvarandu. Jisas ambami, Tikatika kuyundu mirimba nannga haŋiniŋ nannga Farisi nimata indarĩndu. Krunavundi arĩj ŋgata ambĩrĩmandiyu, Niŋiniŋ Gotĩndu tikatika kuyu miŋahandandau, vama ambĩrĩmandiyu, vandu. Kamata Got nannga kuyundavaravararĩm kumangak aruru kumaŋĩ tamata, tavi aruru mirĩmbaŋĩ simahandu. Kamata siri siki kutannguta mikwĩrĩ ŋapĩru hambu timbuvarandu, vami. **23:6** Mt 6.5 nannga, Mk 12.38-39 nannga, Lu 11.43 nannga, 14.7

yava vata manjambamara. Narijandi Nava minzaminza nujandi pihuyi kiyi. ¹⁰ Nanga narijirim kru miku njiniy vata manjambamu. Narijandi miku minzamingandaya, Kru Got krunavundi nujandiy anja minjimandi vata yihiramami hama. ¹¹ Narijandi aru hama narijandi simbirakara mingga kiyim. ¹² Kru nujandi n̄mbi tihuyahirimandi hama, Got anditi n̄mbi maniman mingga kiyimandi. Ara kru nujandi n̄mbi tanguti minjurimandi hama, Got anditi n̄mbi aru nanga mingga kiyimandi, vami. ¹³⁻¹⁴ Kamata Jisas sihinda ambami, Tikatika kuyundu mirimba nanga Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipiha njiniy. Nari Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañindu kindinjariha krunavundindu kipumikayi kivihita narijambi manjindhudara. Krunavundi indiwiriminidihu nurijandi kindiha kivihindara.* ¹⁵ Tikatika kuyundu mirimba nanga Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipiha njiniy. Nari pirivisa nanga añakinguku muvumuvu kindanginda andihara, minzavat mingingandaya narijandi simbirasara mingga yivurahandi. Kamata narij nu namba vanarim tarativiramañgarandi. Kamataharim nari ahutuvarandi heliyi urimandira maña, nu ndahara urimandi.

¹⁶ Nari tamingga n̄mbi njiniy kru muñiniy kindi isihuramindañ vata andindara, nari pimi aru kavirimandira. Nari ambandara, Kru mumingga Gotij kirañinguhu tavi hañandihinindu n̄mbi yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nujandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihanjandihinirim kuyu sañinzañ, vamba ambandara. Hara kru mumingga gol Gotij kirañinguhu taviyi kindi hañandihinindu n̄mbi yihita nujandi kuyu ha tikatikatiramandi. Kamata ambirimandi maña andimi, vamba ambandara. ¹⁷ Nari kwinkwini nanga tamingga n̄mbi njiniy, Gotindu taminggañi mumindimbanzikwi aru him. Gol vaha aru him, mana Gotij kirañinguhu tavi vaha aru him. Nari ngandara. ñaña kirañinguhu taviyi kita, Gotij kirañinguhu tavi ha andihi gol kindiha Gotindu him yivurahandi. ¹⁸ Nanga nari ambandara, Kru mumingga Gotij kirañinguhu pina ha yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nujandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihanjandihinirim kuyu sañinzañ, vamba ambandara. Hara kru mumingga muhimimuhim Gotij kirañinguhu pina kimba hañi kindi hañiniy yihita nujandi kuyu ha tikatikatiramandi. Kamata ambirimandi maña andimi, vamba ambandara. ¹⁹ Nari tamingga n̄mbi njiniy, Gotindu taminggañi mum ndimbanzikwi aru him. Gotij kirañinguhu him vaha aru, mana Gotij kirañinguhu pina vaha aru. Nari ngandara, ñaña kirañinguhundu ha kirañinguhu pina hañi kindi. Kamataharim Gotij kirañinguhu pina ha andihi ñaña ha Gotindu him yivurahandi. ²⁰ Kamataharim kru mumingga Gotij kirañinguhu pina hañandihinindu n̄mbi yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nujandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihama, nujandi kuyu ha kirañinguhu pina handaya n̄mbi yihita mandikatikiramandi. Nuñandi kuyu ha pina ha nanga muhimimuhim pina himba hañi kindi hañiniy nanga tikatikatiramandi. ²¹ Nanga kru mumingga Gotij kirañinguhu tavi ha yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nujandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihama, nujandi kuyu ha Gotij kirañinguhu tavi handaya n̄mbi yihita mandikatikiramandi. Nuñandi kuyu ha Gotij nanga Got nuñambi kirañinguhu tavi kandihañi kindi hamañ nanga tikatikatiramandi. ²² Nanga kru mumingga Gotindu pihundu n̄mbi yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nujandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihama nujandi kuyu ha Gotindu minzimnzi maka, nanga Got nuñambi minzimnzi maka kandihañi minzindi hamañ nanga tikatikatiramandi.

²³ Tikatika kuyundu mirimba nanga Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipiha njiniy. Nari sahi kivayindu suksisrambi hañiniy kumanzipi timutamu tinjururamata tamarahata mingyataya Gotij ngundara. Hara nari tikatika kuyundu vana aruru nimata hañiniy mitamaranja. Krunavundiy titi vanayi taya ngatingirutingiru vana, sihingaha vana, nanga indarimangaramangara vana. Kamataharim tikatikata kuyu aruru hañiniy mingahandata, tikatika kuyu mu hañiniy ndahara mamitamara. ²⁴ Tamingga n̄mbi nari, kru muñiniy kwimbi isihuramirim andindara. Nari kru mumingga akavat suksimbiri nujandi misi hañi kiyihi ngata miñata kavarandi.

23:11 Mt 20.26-27 nanga, Mk 9.35 nanga, 10.43-44 nanga, Lu 22.26 **23:12** Jop 22.29 nanga, Snd 15.33 nanga, 29.23 nanga, Ese 21.26 nanga, Lu 14.11 nanga, 18.14 nanga, Je 4.6 nanga, 1 Pi 5.5 **23:13-14** Lu 11.52 * **23:13-14** Kru indarimit avi nanga muvira kuyu mu ndahara kaniñi kiyi vamba indarimitandu. Kuyu kindiha nimata, tikatika kuyundu mirimba nanga Farisi nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipiha njiniy. Nari navundi kindahu hañiniy kuyusihirata nurijandi tavi kipa miñandara. Kamata kuyusihiranzihira Got nanga kuyundavarambara kuyu pingirindara. Nari ngatingirutingiru hiviyi pimi aru sikwi minjandira. Mak 12.40yi ngamara. **23:16** Mt 5.33-34 nanga, 15.14 **23:22** Ais 66.1 nanga, Mt 5.34 **23:23** Wkp 27.30 nanga, Hos 6.6 nanga, Mai 6.8 nanga, Lu 11.42

Kamata kamel misi hañi kamel ha mangimat kuvirata kamel ha nanğa mirihi miñgundi maña niniñ.

²⁵ Tikatika kuyundu mirimba nanğa Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyushirimbihapiha niniñ. Nari maki nanğa kuku kuvirahuvira vunğı hañiniñ kutihambu taya ñañirandamandara. Hara ñaña him kandihañi kundandara hañiniñ kipa miñamiña vana, nanğa nariñambirimindaya indaritari vanayi miñandara.

²⁶ Farisi na tamınğa ñumi, kuku kuvirahuvira vunğı ha mavi hambu visa ñañirandama. Kamatina kutihambu ndahara ñañirandirimandi.

²⁷ Tikatika kuyundu mirimba nanğa Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyushirimbihapiha niniñ. Nari krunzava mu maña suñi nanğa tanğusiharahu kindi maña niniñ. Krunzava kandiha tapiravu ngına avindihi, hara kumba hambu kru kimuhimu punzi nanğa ñamba himingim yavurita kindi. ²⁸ Narindahara siwimañanda kira. Kru nariñandi kwirandi hambu ngata nininiñ kru tititaya kiyihiyi niniñ vamba indarimitandu. Hara nariñandi mavi humba hambu kuyushiri vana nanğa tikatika kuyu miñata kavarahava vana yavurita kiyi.

²⁹ Tikatika kuyundu mirimba nanğa Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyushirimbihapiha niniñ. Nari kru Gotindu kuyu miñata ambavarava hañiniñindu sava humba avinziñki musa miñandara. Kamata kru tititaya kiyihiyi hañiniñindu sava ha kanzi miñayahuramandara. ³⁰ Kamata nimavamba ambandara, Ara añingitakiña kiyimu takuk hañi kita, nuriñ nguramata kru Gotindu kuyu miñata ambavarava hañiniñ mayivutatamahariñ, vamba ambandara. ³¹ Kamataharim nariñandi kuyu kandihañi nariñambi isihuramandara. Kamata nari kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavarandu hañiniñ yivutatamandu hañiniñindu ñiñisim maña kira. ³² Kamataharim uta nariñandi nañingitakiñandu ñamba vana hañiniñ anditira arutimi.

³³ Nari tau ñamba niniñ maña. Nari ahutuvarandi heliyim mandarahirindara. Nariñ Got ngatıñgiruti, ahutuvarandi heliyi urimandira. ³⁴ Kamataharim nari indarimara. Yi kru Gotindu kuyu miñata ambavarava hañiniñ, nanğa tikatika kuyundu mirimba nanğa hañiniñ, nanğa kru indarimit avi nanğa hañiniñ simbitin nari kiyimandirayi payimandiyu. Hara muvirañ yivutatamirimandira, muvirañ ahuandiñi yivuwirimbihandira. Muvirañ Got nanğa kuyundavarava tavi nariñandi hañi tamata piñgirawismandira. Kamata nariñandi pihu aru hañi kaharivira tivaramata pihu aruru muyi urimandiyu. ³⁵ Kamataharim kru sihananğa piri niñindu tititaya kindu hañiniñ yivutatamandu hañiniñindu pimi ha, nari nanğandaya kiyimandi. Kru tititaya kindu hañiniñ yivutatamamara. Abeliyi kita patavata Berikia ñaniñ Sekaraian timu Gotiñ kirañinguhu pina, tamu Gotiñ kirañinguhu tavi piriñimbiriñ tamata yivutatamamara. Kamataharim ñamba vana kandihañindu pimi ha nariñambi kavirimandira. ³⁶ Nariñ yi kandi ambin, ñamba vana sihananğa kandihañiniñindu kañinda ha, krunavundi tihu kuyu niñiniñ yivurahimandi, vami.

*Jisas Jerusalem indarini mavindimi
(Luk 13.34-35 nanğa, 19.41-44)*

³⁷ Jisas sihinda ambami, Jerusalem, Jerusalem, na kru Gotindu kuyu miñata ambavara hañiniñ yivutatamandana. Kamata kru Got na kandanayi simbihi pandu hañiniñ miñamiña yivutatamirim timba kavandana. Sambi ñimbiri nandi ñiñisim hañiniñ akakara niñum nuñandi ñiñisim ambindiwivu yivunimbirindi maña yivunimbiriman vata andindin. Hara nari yakiwirivarandara. ³⁸ Nari indarimara. Tihu nariñandi pihu ni ñambatita sangiyimandi. ³⁹ Kamataharim yi nariñ ambin, nari yan sihinda mangimandira. Utauta nimavamba ambirimandira, Kru Aru niñandu ñimbiyi payimi nimañ Got avıñgaratamam, vamba ambirimandira, vami.

24

*Jisas Gotiñ kirañinguhu tavi ñambatirimandi vami
(Mak 13.1-2 nanğa, Luk 21.5-6)*

¹ Jisas Gotiñ kirañinguhu tavi hañindu upi ha mitata umi. Kamatıhi nuñandi simbirasara hañiniñ nu kiyimiyi payimu. Kamata nuñandi simbirasara hañiniñ Gotiñ kirañinguhu tavi ha nanğa muhimimuhim upi kandihañindu hañiniñ isihuramindan vata andimu. ² Kamatihura nuriñ kuyu nimata ambami, Nari tavi pañgarıvanğari

ninjinin nggara. Nariin yi kandi ambin, timba musimbiri ndahara mititu timba muhumbaani mangiyimandi. Sihananga yivukuvimbirata kavariu mingurimandi, vami.*

*Jisas pimi sambu yivurahirimandirim ambami
(Mak 13.3-13 nanga, Luk 21.7-19)*

³ Jisas Apu Oliv tamayi minzita kiyihihi, nuñandi simbirasara hanjinin ndaya pata nuñ kitihuta ambamu, Ariin ambina ngim. Pandiwimira kandihamata vana hanjinin yivurahirimandiyu. Nanga pamata sihi wisa yivurahimandi. Kamati ngata ambimindan, Jisas anga pati piri ninandihin singundirimandi, vamba ambimindan, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas nuriin kimbim ambami, Nari taminga nanga kiyimara. Nariin kru muminga kuyusihiritimandih. ⁵ Kru sambu pañimban yandi ñimbi yihiyihi ambirimandiyu, Got krunavundi nuñandin anga minjandi vata kru Got yihiramami hamanda ni yi, vamba ambirimandiyu. Kamata kru sambu kuyusihirimandiyu. ⁶ Nari sanja arurundu pirindim indarimandira, nanga sanja arurundu kuyuhinzi indarimandira. Hara nari taminga nanga kiyimara. Nari mambindiramara. Muhimimuhim kandihanjinin yivurahimandi, hara imbihivi ha kwisi. ⁷ Kru muyi hati yahata kru muyindumuyindu hanjinin nanga kurihirimandiyu. Nanga aru miku muñinjinu kru yahata, aru miku muyindumuyindu hanjinin kru nanga kurihirimandiyu. Nanga muvumuvu aviha aru kwimirimandiyu. Nanga muvumuvu pirimama payimandi. ⁸ Muhimimuhim vana kandihanjinin, navundi ñinji kavirimindihu kañinda atikimañi yivurahandi maña.

⁹ Kanditiwimi hañi nariin miku ninjinin kumangimbañi tamimandiyu. Kamata nariin pimi nguta yivutatamitu kwimirimandira. Yandi ñimbi nari nanga kiyi. Harim krunavundi sihananga nariñambirim kitiri kiyimandiyu. ¹⁰ Kanditiwimi hañi krunavundi sambu yambirim indarimangarandu vana ha tihimitirimandiyu. Kamata krunavundi kandihanjinin nuriñambi masama kitiri kita, nuriñambi nuriñandi miku ninjinin kumangimbañi tamimandiyu. ¹¹ Nanga, kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara kuyusihirinjinin sambu yahata, krunavundi sambu kuyusihirimandiyu. Kamatu krunavundi nuriñandi kuyusihiringuyu hanjinin minjahandirimandiyu. ¹² Kamatu ñamba vana hanjinin arutirimandi. Harim kru sambu muñinjin minjata maviñi tamatama vana ha tihimitirimandiyu. ¹³ Hara krunavundi tikatikata kituhitu imbihivi ha yivurahimandi hanjinin, Got nuriin anga minjandi. ¹⁴ Kamati Gotindu tiwiñindu kuyu avi hanjandihin, pirivisa muvumuvu sihananga ambavarimandiyu. Kamatu imbiyu, imbihivi ha yivurahimandi, vami.

*Ñamba himininzikwi yivurahimandi
(Mak 13.14-23 nanga, Luk 21.20-24)*

¹⁵ Kamata Jisas sihinda ambami, Kuha kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara Daniel ambami, Pisinggarahara ñamba himininzikwi yivurahiti ngimandira. Ñamba himininzikwi kandiha ngitira Gotin kirañinguhu tavi hañi tanguramata kiyimandi vamba ambami, vami. Kuyu angwimiki niñi kiyi ninandihin kru ngatingiruta ngimandi hama indarimitata ngam. ¹⁶ Kamata Jisas ambami, Kanditiwimi hañi krunavundi pirivisa Judia kiyimandiyu hanjinin, tivaramata upi apu sambu nanjanangavu yawirimandiyu. ¹⁷ Kru tavi kimba hambu kiyimandi hama, tavi tiwi hambu minguta maku nuñandi hanjinin minjanarim manjandarim. ¹⁸ Nanga kru kivayi kiyimandi hama, mikwiri kuta nuñandiha minjirim taviyi anga manjum. ¹⁹ Nanga navundi mavinanga hanjinin nanga navundi ñinji amangimbañindu nanga hanjinin, kanditiwimi hañi pimi aru kavirimandiyu. ²⁰ Nanga nari Got nanga kuyundavaramara. Kamata kimiri tiwimi nanga Avirikimuhimu Hivi hañi ndahara mandivaramirimandira. ²¹ Kamataharim kanditiwimi hañi pimi aru sikwi yivurahimandi. Piri ni kiki kiyimi hiriviyi nda kita patavata tihu ndahara, pimi aru kandihamata mayivurahami.

* **24:2** Matyundu angwimikiyi kuyu kutanguta kumanzipi timu tingiruramata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kandini 24.2—25.46 kiyi. Muhimimuhim imbihivi yivurahirim ariñiditirim ambavarami. **24:3** Mt 24.27 nanga, 24.37-39 nanga, Mk 13.3 nanga, 1 Te 5.1 **24:4** Jer 14.14 nanga, 23.21 nanga, 23.25 nanga, Mt 24.23-24 nanga, Jo 5.43 nanga, Si 5.36-37 nanga, 1 Jo 2.18 **24:7** 2 Sto 15.6 nanga, Ais 19.2 nanga, Hag 2.22 nanga, Sek 14.13 nanga, Si 11.28 **24:9** Mt 10.22 nanga, Mk 13.9 nanga, Lu 21.12 nanga, Jo 15.18-20 nanga, Si 4.2-3 nanga, Sk 2.10 nanga, 2.13 **24:10** Mt 11.6 nanga, 13.57 nanga, 2 Ti 1.15 **24:11** Mt 7.15 nanga, 24.5 nanga, 24.24 nanga, Si 20.29 nanga, 1 Ti 4.1 nanga, 2 Pi 2.1 nanga, 1 Jo 4.1 **24:13** Mt 10.22 nanga, Mk 13.13 nanga, Hi 3.6 nanga, 3.14 **24:14** Mt 9.35 nanga, 10.18 nanga, 28.19 nanga, Ro 10.18 nanga, Kl 1.6 nanga, 1.23 **24:15** Dan 9.27 nanga, 11.31 nanga, 12.11 **24:17** Lu 17.31 **24:20** Dan 9.26 nanga, 12.1 nanga, Jol 2.2 nanga, Sk 7.14

Nanğa muyvindahara pimi aru kandihamata sihinda mayivurahirimandi. ²² Got pimi kaniñinĩndu hivi ha kirivi tamamiti, krunavundi sihananga siggundihu. Hara krunavundi nuñandi vata yihiramami hañinĩñirim indarita, kandihivi ha kirivi tamirimandi. ²³ Kandihandiwimi nariñ muhama nimavamba ambirimandi, Nĩngamara, kru Got krunavundi nuñandĩ anga miñimandi vata yihiramami hama niñan kiyi, vamba ambirimandi. Nanğa muhama nimavamba ambirimandi, Ndambunda kiyi, vamba ambirimandi. Hara nari kuyu kandihañinĩñirim mañindarimañgaramara. ²⁴ Nanğa kru sambi pata kuyushirata ambirimandiyu, Yi kru Got krunavundi nuñandĩ anga miñimandi vata yihiramami, vamba ambirimandiyu. Nanğa kru sambi pata kuyushirata ambirimandiyu, Yi kru Gotĩndu kuyu mañata ambavaravara miñga, vamba ambirimandiyu. Kamata aru himihim sihiranzihira muhimimuhim nzihĩ andĩtutu yivurahimandi. Kamata krunavundi sihanangañ miñawinikwinitirimandiyu. Kamata nuri mañatanditangata kru Got nuñandi vata yihiramami hañinĩñ ndahara miñawinikwinitirimandiyu. ²⁵ Nari indarimara. Yi nariñ muhimimuhim vana yivurahimandi niñinĩñirim ambavarin. ²⁶ Kamataharim nariñ nimavamba ambirimandiyu, Nĩgamara. Kru maniman upi vunda kiyi, vamba ambirimandiyu. Hara kambu mañumara. Nanğa nimavamba ambirimandiyu, Nĩgamara. Tavihumba niñini kiyi, vamba ambirimandiyu. Hara nuriñandi kuyu hañandihirim mañindarimara. ²⁷ Nari nĩgandara. Ihumbisa nimbu niñma mañaparahi, ina yahayahavu kita siñandita uta ina miñgumiñguvu yivurahandi. Kamataharim Krundu Niñi hama ndahara payimandi hiviñi siwimaña musa andirimandi. Kamati krunavundi sihananga nuñ nĩgimandiyu. ²⁸ Krumbat kimuta karihata kindi upiyi taya, punĩ pata tihirundu, vami.

*Muyivi Krundu Niñi payimandi
(Mak 13.24-27 nanğa, Luk 21.25-28)*

²⁹ Jisas sihinda ambami, Pimi aru kandihañinĩñ siggundiriminiti, sariwayinĩndi ina ni kinzi miñgwititi, takwi ni mandimirimandi. Kamati kiniki niñinĩñ ihumbisa nimbu mitata mañaramirimandiyu. Kamata tikatika himiñgim ihumbisa nimbu kuyu hañinĩñ ndahara nanangirimandiyu. ³⁰ Kanditiwimi hañi Krundu Niñi hamandu muhim nzihĩ ihumbisa nimbu yivurahimandi. Kamati krunavundi sihananga piri niñĩndu niñinĩñ kambirihirimandiyu. Kamata nĩgĩtu Krundu Niñi hama, ihumbisa nimbu kita nuñandi tikatika nanğa siña aru nanğa ihumukiri humbañi payimandi. ³¹ Pati kaur minzataya yavirimandi. Kamati kutikara nuñandi hañinĩñ simbiti piri niñi muvumuvu uta krunavundi yandi vata yihiramami hañinĩñ yivunibirimandiyu. Kamata timbhavuta payimandiyu, vami.

*Nari ahu fikinĩ ngata idariramata nĩgimandira
(Mak 13.28-31 nanğa, Luk 21.29-33)*

³² Jisas sihinda ambami, Nari ahu fikinĩ nĩgamara. Maka nuñandi hañinĩñ kuku nangandita miñi hañinĩñ muvirahi ambandara, Ina tiwimi kirimĩndihĩ andi, vamba ambandara. ³³ Siwimaña nĩndi, muhimimuhim vana kaniñinĩñ yivurahiti ngata indariramata nimavamba ambamara, Krundu Niñi hama pata kindĩñari miñkayi ha kiyi, vamba ambamara. ³⁴ Yi nariñ kandi ambin, krunavundi tiñu kuyu niñinĩñ mañgwimĩtutu muhimimuhim vana kaniñinĩñ yivurahimandi. ³⁵ Piriñisa nanğa ihumbisa ni siggundirimandi, hara yandi kuyu ni manziñgundirimandi, vami.

*Kandi vana niñinĩñ yivurahimandi hivi ha mumiñga mañgandi
(Mak 13.32-37 nanğa, Luk 17.26-30 nanğa, 17.34-36)*

³⁶ Jisas sihinda ambami, Hara kandi vana niñinĩñ yivurahimandi hivi ha nanğa pamata hiriviyi vaha yivurahimandi ha kru mumiñga ndahara mañgandi. Gotĩndu pihuyĩndu kutikara ndahara mañgandu. Nanğa Krundu Niñi hama ndahara mañgandi. Niñuvandaya nu nĩgandi. ³⁷ Krundu Niñi hama parimiti, muhimimuhim vana Noandu tiwimiyi yivurahami maña yivurahimandi. ³⁸ Kukuwiri aru ha mandanũhihi, ñaña kuvirarasimu. Nanğa kru, navundi urahihi, navundi kru yahurasimu. Kamatiñuhu

24:22 Ais 65.8-9 nanğa, Sek 14.2-3   **24:23** Mt 24.5 nanğa, 24.11 nanğa, Mk 13.21 nanğa, Lu 17.23 nanğa, 21.8
24:24 Lo 13.1-3 nanğa, Mk 13.22 nanğa, 2 Te 2.8-9 nanğa, Sk 13.13-14   **24:26** Lu 17.23-24   **24:27** Mt 24.37-39
24:28 Lu 17.37   **24:29** Ais 13.10 nanğa, 34.4 nanğa, Ese 32.7 nanğa, Jol 2.10 nanğa, 2.31 nanğa, 3.15 nanğa, Sk 6.12-13   **24:30** Dan 7.13 nanğa, Sek 12.10-14 nanğa, Mk 13.26 nanğa, Sk 1.7 nanğa, 6.12-13   **24:31** Ais 27.13 nanğa, Mt 13.41 nanğa, 1 Ko 15.52 nanğa, 1 Te 4.16   **24:33** Je 5.9   **24:34** Mt 16.28 nanğa, 23.36 nanğa, Mk 13.30 nanğa, Lu 21.32   **24:35** Sng 102.26 nanğa, Ais 40.8 nanğa, Mt 5.18 nanğa, Mk 13.31 nanğa, Lu 21.33 nanğa, Hi 1.11   **24:36** Sek 14.7 nanğa, Si 1.7 nanğa, 1 Te 5.1-2   **24:37** Stt 6.5-8   **24:38** Stt 6.3-5 nanğa, Lu 17.26 nanğa, 1 Pi 3.20

taya ututa Noa kupik aru hañi indihumi. ³⁹ Nuri muhimimuhim vana kandihanjin nuriñ yivurarahaha vana ha manggamu. Kamatataya kiyihuhu ututa kukuwiri aru ha tanguta krunavundi kandihanjin sihananga mituramami. Kamataharim siwimaña vana Krundu Niñi hama pati yivurahimandi. ⁴⁰ Kru arikimbat kivayi simbira miñata kituhitu, Got muhaman miñata, muhaman tihimiti kiyimandi. ⁴¹ Navundi arikimbat mavatimbarim wit tarambiruta kituhitu, Got muhanambin miñata muhanambin tihimiti kiyimandi. ⁴² Kamataharim nari taminga nanja kiyimara. Nariñandi Aru hama payivayi hivi ha manggandarandi. ⁴³ Nimata vana nirim indarimitamara. Tavi niñuva miñga, kamata hiriviyira kru kipa nanja miñga kiviyi yandi tavi niñi kipa miñirim payi vata nuñandi tavi ha karatamahi. Kamati kipa nanja hama nuñandi tavi ha miñavirihuta mañindihuhi. ⁴⁴ Kamataharim narindahara yivutimbunagaramara. Krundu Niñi hama mambarimandi virimandira hiriviyi payimandi, vami.

Simbira miñahuhu karatamandi miñgandu tih kuyu
(Luk 12.42-46)

⁴⁵ Jisas sihinda nimavami, Aru miku muminga, nuñandi simbirasara sañ hañindu mumingañ ngahi indarimit avi, nanja simbira avindaya miñandi haman yiharamandi. Kamata nuñ simbira ngundi. Kamatihi nuñandi simbirasara sañ mu hanjin karatamandi. Kamata aru hama nuriñ ñaña nguhurim yiharamandi hiriviyi ñaña tingirundi. ⁴⁶ Kru simbira miñahuhu karatamandi kandihama hama simbira kandiha miñiti, nuñandi aru miku hama anja pata ngiti, kandihama kinzhinzim. ⁴⁷ Nariñ yi kandi ambin, aru miku kandihama kru nuñandi simbira miñahuhu karatamandi kandihaman tamiti nuñandi muhimimuhim sihananga karatamirandi. ⁴⁸ Hara kru simbira miñahuhu karatamandi kandihama kru ñamba miñga. Harim indarimitata ambirimandi, Yandi aru hama mambayihavirimandi, vamba ambirimandi. ⁴⁹ Kamavata aru hamandu simbirasara sañ hanjin yivubarimandi. Kamata nuri nanja ñaña, kru kuku hapa kuvirata kwinkwinintu hanjin nanja kuku hapa kuvirimandi. ⁵⁰ Kamata kru simbira miñahuhu karatamandi hama nuñandi aru hama payivayi hivi, nanja pamata hiriviyi vaha payimandi ha manggimandi. Kamata yivutimbat kitihiti aru hama payimandi. ⁵¹ Kamata aru hama kru simbira miñahuhu karatamandi kandihaman piñingarimandi. Kamata kru kuyusihirimbihapiha hanjin nanja tamirimandi. Kamati kandihani irihariha miika satipirimandiyu, vami.

25

Navundi ñanjira ndu tih kuyu

¹ Kamavata Jisas sihinda ambami, Kanditiwimi hañi Gotindu tiwiyi kiyihiyiha, navundi ñanjira kumanzipi timutamu tingiruramivatindu vana maña kiyimandi. Kru muminga navundi uririm andimi miñga parim andimi. Kamatihi navundi ñanjira kandihanjin umbimbungi nuriñandi hanjin miñata, kru kandihaman kindiñi ngata timbuta payim vata umu. ² Navundi kandihañindu arikita arikita kwiri indarimit avi nanja niñin, arikita arikita kwiri indarimit avi manimani niñin. ³ Navundi indarimit avi maniman nanja hanjin suñindamandu umbi nuriñandi hanjin miñamu. Hara kuku hapa muvira kuku vungiyi kavungita miñata mambayimu. ⁴ Hara navundi indarimit avi nanja hanjin nuriñandi suñindamandu umbi hanjin miñamu. Kamata kuku hapa muvira kuku vungiyi kavungita miñata umu. ⁵ Hara kru, navundi urara hama mambayihavumi. Kamataharim navundi ñanjira kandihanjin sihananga akwimitandih karhamu. ⁶ Kamata kivi itih indarihu kru muminga kuyu kimbañi ambami, Indarimara. Kru, navundi urara hama payi. Harim patira uta nuñ ngim, vamba ambami. ⁷ Kamavahi navundi ñanjira kandihanjin sihananga yahamirata nuriñandi umbi hanjin siwitamamu. ⁸ Kamatihi navundi indarimit avi maniman hanjin navundi indarimit avi nanja hanjin ambamu, Ariñ nariñandi kuku hapa hañindu muvira ngumara. Ariñandi umbi niñin kwimirim anditih, vamba ambamu. ⁹ Kamavahura navundi indarimit avi nanja hanjin kimbimavamba ambamu. Kuku hapa ni nari nanja ariñ kandi mandirimandi. Harim avinda uta kuku hapa miñamiña hañi nariñambirim mut miñimandira, vamba ambamu. ¹⁰ Kamavahu navundi indarimit avi maniman hanjin kuku hapa mutimijirim uhuhu, kru, navundi uririm andimi hama yivurahami. Kamatihi navundi indarimit avi nanja kuku hapa siwitamamu hanjin, nu nanja tavi hañi navundi urarandu timu hañi indihumu. Kamatihi sikwitaya kru

24:39 Stt 7.6-24 nanja, 2 Pi 3.6   **24:42** Mt 25.13 nanja, Mk 13.33 nanja, Lu 21.36   **24:43** 1 Te 5.2 nanja, 2 Pi 3.10 nanja, Sk 3.3 nanja, 16.15   **24:43** Lu 12.39-40   **24:44** Mt 25.13 nanja, 1 Te 5.6   **24:46** Sk 16.15
24:47 Mt 25.21-23   **24:51** Mt 8.12 nanja, 25.30   **25:1** Lu 12.35 nanja, Sk 19.7

kindinjariha yihimu. ¹¹ Kamata kiyihandata, navundi ñanjira kuku hapa mut miñjirim umu hañiniñ anga pata ambamu, Aru miñga, aru miñga, pata ariñambirim kindinjari ni pihiri, vamba ambamu. ¹² Kamavahura aru hama kimbi ambami, Yi nariñ kandi ambin, yi nariñ manjandin, vamba ambami, vami. ¹³ Kamavata Jisas nuriñ ambami, Nari manjandara, pamata hiviyi, nanga pamata hiriviyira vaha Krundu Ñiñi hama payimandi. Harim nari tamñga nanja kiyimara, vami.

*Simbirasara sañjiniñ timbahiris miñamundu tih kuyu
(Luk 19.11-27)*

¹⁴ Jisas sihinda ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha kru mumiñga piñu kutañi urim andindi maña. Nuñandi simbirasara sañ hañiniñ uraramahi payimu. Kamata nuñandi muhimimuhim karatamirimandiyu vata nuriñandi kumangñimbañi tamami. ¹⁵ Kamata simbirasara sañ hañiniñ miñza vativatindu vana nanga tikatkarim indariramarama timbahiris hañiniñ tingirumi. Kru muhamañ 5,000 timbahiris ngumi. Muhamañ 2,000 timbahiris ngumi. Muhamañ 1,000 timbahiris ngumi. Kamata kru hama umi. ¹⁶ Kamatihi kru 5,000 timbahiris miñami hama 5,000 timbahiris kandihafi timbahiris simbira miñata sihinda 5,000 timbahiris mu miñami. ¹⁷ Kru 2,000 timbahiris miñami hama ndahara, 2,000 timbahiris hañi timbahiris simbira miñata sihinda 2,000 timbahiris mu miñami. ¹⁸ Hara simbirasara sañ 1,000 timbahiris miñami hama uta piriyi kumba kayivata nuñandi aru hamandu timbahiris ha sipirumi.

¹⁹ Kamata kutanjivi uhi, nuriñandi aru hama anga payimi. Kamata nuriñ timbahiris ngumi hañiniñirum kuyu miñasirivirim andimi. ²⁰ Kamatihi kru 5,000 timbahiris miñami hama sihinda 5,000 timbahiris mu nanga miñata pata nimavamba ambami, Aru miñga miñga, yañ 5,000 timbahiris ngumana. Hara timbahiris kandiniñi timbahiris simbira miñata sihinda 5,000 timbahiris miñamin, vamba ambami. ²¹ Kamavahi nuñandi aru hama ambami, Na simbirasara sañ avi miñga, na simbira avi miñamana. Na nandi simbira ha avindamata karatamata, suksimbiri him karatamangaramana. Harim na muhimimuhim sambu karatamirimana vata pirikini. Kamataharim pata yi nanja kinzhinziti, vamba ambami. ²² Kamata kru 2,000 timbahiris miñami hama ndahara payimi. Pata nimavamba ambami, Aru miñga miñga, yañ 2,000 timbahiris ngumana. Hara timbahiris kandiniñi timbahiris simbira miñata sihinda 2,000 timbahiris miñamin, vamba ambami. ²³ Kamavahi nuñandi aru hama ambami, Na simbirasara sañ avi miñga, na simbira avi miñamana. Na nandi simbira ha avindamata karatamata, suksimbiri him karatamangaramana. Harim na muhimimuhim sambu karatamirimana vata pirikini. Kamataharim pata yi nanja kinzhinziti, vamba ambami. ²⁴ Kamavahi kru 1,000 timbahiris miñami hama ndahara payimi. Kamata nimavamba ambami, Aru miñga yi nanj ngandin, na paña miñga. Na kiva muñiniñ kurinduyi ndahara kayivandana. Nanja pirivisa muyi kru mumiñga ñaña kiris sisivahi kandi tamahi ndahara nuriñandi ñaña hañiniñ miñandana. ²⁵ Kamataharim yañ piñitih, uta nandi timbahiris ni pirihumbañi sipirumin. Nandi timbahiris hani, vamba ambami. ²⁶ Kamavahira nuñandi aru hama kimbi nimavamba ambami, Na simbirasara sañ ñamba, na yakwiri miñga. Na yañ ngamanjarandana. Yi kiva muñiniñ kurinduyi ndahara kayivandin. Nanja pirivisa muyi kru mumiñga ñaña kiris sisivahi kandi tamandi ndahara nuriñandi ñaña hañiniñ miñandin. ²⁷ Hara mumindihi timbahiris yandiha uta timbahiris tamatama taviyi mandamana. Kamatamanditi anga pata yandi timbahiris ha kañimbiriti timbahiris muvira nanja miñahin. ²⁸ Kamataharim 1,000 timbahiris nu nanga kiyini miñata kru 10,000 timbahiris nanja niman ngumara. ²⁹ Kru muhimimuhim nanja hañiniñ, nuriñ sihinda muvira nguriman. Kamatin nuriñandi muhimimuhim sambu kiyimandi. Hara kru mumiñgandu muhimimuhim mangiti, nuñandi muhimimuhim kiyimandi simbiri ha, anga miñaman. ³⁰ Harim simbirasara sañ ñamba niman kaviritira tapira kivimñgwi humba ndambu indihuta kiyim. Pihu kivimñgwi kandihafi irihariha mika satipirimandiyu, vamba ambami, vami.

Krundu Ñiñi hama krunavundi sihanangañ ngatñgurimandi

³¹ Jisas sihinda ambami, Krundu Ñiñi hama aru miku maña kutikara sihananga nanja payimandi. Kandihivi hañi nuñandi minzimnzi maka aru miku ndu hañi minzirimandi.

³² Kamati krunavundi sihananga pirivisa muvundumuvundu hañiniñ pata nuñandi kipumikayi tiwirimandiyu. Kamatu nuriñ tamarahata arikinziviyyi tamirimandi. Kru sipsip karatamatama hama tamarahahi sipsip timu uhu meme tamu undu maña. ³³ Kamata sipsip hañiniñ nuñandi kuma kandi sambavu tamata, meme hañiniñ kuma kakayi sambavu tamirimandi.

³⁴ Kamata aru miku hama krunavundi nuñandi kuma kandi sambavu kiyimandiyu hañiniñ nimavamba ambirimandi, Yavandak nariñ avindamandi. Yandi Yava piri niñandihin tamami hiriviyi ambami, Yandi tiwiyi kiyimandiyu vamba ambami. Kamataharim pata Yavandu tiwiyi nari kiyimara. ³⁵ Nimata, kuha yi aviharim kiyihin yan ñaña ngumara. Yan kukumitandihhi kuku ngumara. Yi pihu muyindu mingga, hara yan timbuta nariñandi taviyi umara. ³⁶ Yandi mikwiri manggiyihhi, yan mikwiri ngumara. Kandi kimuhin yan karatamamara. Nannga kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihin pata yan ngamara, vamba ambirimandi. ³⁷ Kamaviti krunavundi tititaya kindu hañiniñ kimbi nimavamba ambirimandiyu, Aru mingga, na pamata hiriviyi aviharim kiyihana nan ñaña ngumarin. Nannga pamata hiriviyi nan kukumitandihhi kuku ngumarin. ³⁸ Nannga nan pamata hiriviyi ngaharin na kru pihu muyindu mingga kiyihana nan timbuta ariñandi taviyi umarin. Nannga pamata hiriviyi mikwiri maniman kiyihana, nan mikwiri ngumarin. ³⁹ Nannga pamata hiriviyi kandikimuta kiyihana, nannga kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihana uta nan ngumarin, vamba ambirimandiyu. ⁴⁰ Kamavitu aru miku hama kimbi krunavundiñ nimavamba ambirimandi, Yi nariñ kandi ambin, muhimimuhim vana yaranava ñimbi maniman hañiniñandu muvatij andindara hañiniñ, yan andindara, vamba ambirimandi.

⁴¹ Kamavata aru miku hama krunavundi nuñandi kuma kakayi sambavu kiyimandiyu hañiniñ nimavamba ambirimandi, Nari krunavundi sigunditiniñ, nari yan mikiramata ahu tuvarata sihanggiyihiyi heliyi umara. Ahu kandiha Satan nannga nuñandi kutikara hañiniñirim Got siwitamami. ⁴² Nimata, yi aviharim kiyihin yan ñaña mangumara. Nannga yan kukumitandihhi kuku mangumara. ⁴³ Yi pihu muyindu mingga, hara yan timbuta nariñandi taviyi mangumara. Nannga yandi mikwiri manggiyihhi, yan mikwiri mangumara. Yi kandi kimuhin, nannga kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihin uta yan mangamara, vamba ambirimandi. ⁴⁴ Kamaviti nurindahara nuñ kimbi nimavamba ambirimandiyu, Aru mingga, na pamata hiriviyi aviharim kiyihana, nan ñaña mangumarin. Nannga pamata hiriviyi nan kukumitandihhi kuku mangumarin. Nannga nan pamata hiriviyi ngaharin na kru pihu muyindu mingga kiyihana nan timbuta ariñandi taviyi mangumarin. Nannga pamata hiriviyi mikwiri maniman kiyihana, nan mikwiri mangumarin. Nannga pamata hiriviyi kandikimuta kiyihana, nannga kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihana uta nan manguramamarin, vamba ambirimandiyu. ⁴⁵ Kamavitu nuriñ kimbi nimavamba ambirimandi, Yi nariñ kandi ambin, yaranava ñimbi maniman niñiniñandu muvatij kanimata vana niñiniñ manandimara ha, kandi vana hañiniñ yan manandimara, vamba ambirimandi. ⁴⁶ Kamata kandihaniñiñ ñamba him niñirim urimandiyu. Ñamba him kandiha kañinda sihanggiyihiyi nñandi. Hara krunavundi tititaya kiyihiyi hañiniñ avindaya sihanggiyimandiyu, vami.

Jisas kimuta yahamirami ndu kuyu

26

(Sapta 26—28)

*Aru miku hañiniñ, Jisasij yivutatamindan vata kuyu kahañamu
(Mak 14.1-2 nannga, Luk 22.1-2 nannga, Jon 11.45-53)*

¹ Jisas kuyu kaniniñ ambavarata mituta, nuñandi simbirasara hañiniñ nimavami, ² Nari ngandara, arikingivi taya kiyi. Kamati Got Israel Hatij Mitahi Avingiyimu Hivi hañandihirim indariraramara ha yivurahimandi. Kamati Krundu Niñi hamaj miku niñiniñandu kumangimbañi tamitu ahuandiñi yivuwirimbimandiyu, vami. ³ Kanditiwimi hañi, Gotij kirañinguhu hañiniñandu aru miku hañiniñ, nannga Israel hatindu aru miku hañiniñ umu. Kamata Gotij kirañinguhu hañiniñandu aru miku hañiniñandu aru

25:32 Ese 20.38 nannga, 34.17 nannga, Ro 14.10 nannga, 2 Ko 5.10 nannga, Sk 20.12 25:34 1 Ko 6.9 nannga, 15.50 nannga, Ga 5.21 nannga, Hi 4.3 nannga, 1 Pi 1.20 25:35 Ais 58.7 nannga, Ese 18.7 nannga, 18.16 nannga, Hi 13.2 nannga, Je 1.27 25:36 2 Ti 1.16 nannga, Je 2.15-16 25:40 Snd 19.17 nannga, Mt 10.42 nannga, 18.5 nannga, Mk 9.41 nannga, Hi 6.10 nannga, Sk 22.12 25:41 Mt 7.23 nannga, Mk 9.48 nannga, Lu 16.24 nannga, Sk 12.9 nannga, 20.10 25:45 Sek 2.8 nannga, Si 9.5 25:46 Dan 12.2 nannga, Jo 5.29 nannga, Ro 2.7 26:2 Kis 12.1-27 nannga, Mt 20.18 nannga, Mk 14.1 nannga, Lu 22.1 nannga, Jo 13.1

miku hamandu taviyi tihirumu. Nuḡandi ḡimbi Kaiafas. ⁴ Kamata Jisasinj kuyusihirata miḡahandata yivutatamirim kuyundavarata kindimbuhiramu. ⁵ Hara nimavamu, Got nanḡa kuyundavaravarandu aru hiviyi maḡandim. Kamatirinḡ krunavundi ḡgatanda sanḡa yahamiritumandihi, vamu.

Navundi muḡambi Jisasindu mikuvu ambuḡguku tanḡusingimi

(Mak 14.3-9 nanḡa, Jon 12.1-8)

⁶ Jisas pihu Betani Saimonindu taviyi kiyimi. Kru kandihama kuha kandi lepra nanḡa miḡa. ⁷ Kamatihi navundi muḡambi ambuḡguku vunḡi, timba aviyyi musa miḡamu ha miḡata tavi kandihani payimi. Ambuḡguku kandiha timbahiris aruyi mut miḡandu ḡandi. Kamata Jisas pina haḡi minzita kiyihili, navundi haḡambi Jisasindu miku haḡi tanḡusingimi. ⁸ Kamatihi Jisasindu simbirasara haḡininḡ nari nanḡa ḡgahu, nuriḡ maviḡiyatimi. Kamata ambamu, Mumindihi ambuḡguku ni sanḡinanḡa mituta kiyi. ⁹ Kaniḡandihin mitirinḡ kru muḡininḡ mut miḡitu, timbahiris aru miḡata krunavundi muhimimuhim maniman haḡininḡ ḡguharin, vamu. ¹⁰ Jisas nuriḡandi kuyu ha indarita nuriḡ nimavamba ambami, Nari mumindihi navundi nimindiḡ pimi ḡgura. Nu yaḡ avi vana andi. ¹¹ Kru muhimimuhim maniman haḡininḡ nari nanḡa siḡanḡindu. Hara yi, nari nanḡa siha maḡgiyman. ¹² Navundi nimindi yandi kwirandi niḡi ambuḡguku tanḡusingi ni, yandi kwirandi ni tunḡi humbaḡirim ikivata andi. ¹³ Yi nariḡ kandi ambin, piri niḡi muvumuvu uta kuyu avi niḡandihin ambavarimandiyyu. Kamata navundi niḡambi yaḡ andi vana nirim indarimitata, ambavarimandiyyu, vami.

Judas, aru miku haḡininḡ nanḡa kuyu kahaḡami

(Mak 14.10-11 nanḡa, Luk 22.3-6)

¹⁴ Kandiḡiwimi haḡi Jisasindu 12 simbirasara haḡindu muhama, nuḡandi ḡimbi Judas Iskariot, Gotinj kiraḡinḡuhu haḡininḡ aru miku haḡininḡ kiyimuyi umi. ¹⁵ Kamata nuriḡ nimavamba kithumi, Jisasinj nariḡandi kumaḡḡimbaḡi tamitin yaḡ muhimiyi mut miḡimandira, vami. Kamavahi nuḡ 30 timbahiris silva ḡgumu. ¹⁶ Kamatihi Judas Jisasinj nuriḡandi kumaḡi tamiman vata kindimbuhirami.

Jisas nuḡandi simbirasara nanḡa imbi ḡami

(Mak 14.12-21 nanḡa, Luk 22.7-14 nanḡa, 22.21-23 nanḡa, Jon 13.21-30)

¹⁷ Mavatiḡa Yis Manimanindu Aru Hivi Haḡininḡindu kimaḡḡima hivi haḡi, Jisasindu simbirasara haḡininḡ pata nuḡ ambamu, Upi paḡu umindaḡ. Kamata ḡaḡa siḡitamitirinḡ Got Israel Hatinj Mitahi Avinḡiyimu Hivi haḡandihininḡ indariramata ḡirimana, vamu. ¹⁸ Kamavahu Jisas nuriḡ kru muḡinḡarim ambata ambami, Pihu aru niḡi indihuta kru kandihamaḡ ḡgata ambamara, Ahusiki hama ambi, Yandi hivi ha ariḡi payi. Harim, yi nanḡa yandi simbirasara haḡininḡ nanḡa pata nandi taviyi Got Israel Hatinj Mitahi Avinḡiyimu Hivi haḡandihininḡ indariramata ḡimindaḡ, vamba ambi, vamba ambamara, vami. ¹⁹ Kamavahi simbirasara haḡininḡ Jisas ambami maḡa andita, ḡaḡa kandiha siḡitamamu. ²⁰ Kamata kivititi Jisas nanḡa nuḡandi 12 simbirasara haḡininḡ ḡaḡa tamatama pina haḡi arindihuyivita minzimu. ²¹ Kamata ḡata kiḡinḡiḡi ambami, Yi nariḡ kandi ambin, nariḡandi muvati miḡa, yaḡ yandi miku ḡininḡindu kumaḡi tamirimandi, vami. ²² Kamavahi, nuḡandi simbirasara haḡininḡ kuyu kandiha indarihu nuriḡandi mavi hambu pimitiḡanḡarami. Kamatihi minzavativat nuḡ nimavamba kithumu, Aru miḡa, yaḡirim vaha ambana, vamu. ²³ Kamavahu Jisas ambami, Kru yaḡ yandi miku ḡininḡindu kumaḡi tamirimandi hama, nariḡandi muvati miḡa. Yi nanḡa maki isi niḡi kihiri kumandarinḡ, vami. ²⁴ Krundu Niḡi hama, Gotindu aḡḡwimikiyi ambami maḡa kwimirimandi. Hara Krundu Niḡi hamaḡ nuḡandi miku ḡininḡindu kumaḡḡimbaḡi tamirimandi hama, pimi aru kavirimandi. Kru kandihamaḡ niḡum maḡavumiti avindihi, vami. ²⁵ Kamavahi Judas, kru nuḡandi miku ḡininḡindu kumaḡḡimbaḡi tamatama hama, nuḡ kithuta nimavami, Ahusiki yambirim vaha ambana, vami. Kamavahi Jisas ambami, Nambi ambana maḡa, vami.

Jisas nuḡandi simbirasaraḡ mavatiḡa nanḡa wain ḡgumi

(Mak 14.22-26 nanḡa, Luk 22.15-20 nanḡa, 1 Korin 11.23-25)

26:6 Lu 7.37-38   **26:11** Lo 15.11 nanḡa, Jo 12.8 nanḡa, 14.19 nanḡa, 17.11   **26:14** Jo 11.57   **26:15** Sek 11.12 nanḡa, Mt 27.3   * **26:15** 30 silva timbahiris kaniḡandihin maḡandarinḡ, timbahiris ariḡandiyyi timbahiris kaniḡandihin pamata timi vaha kihirihiri tih. Kaniḡandihin timbahiris arumari. Simbira miḡamiḡa ḡininḡ, arikita arikita kwiri takwi vaha, mana arikikwiri arikikwiri takwi simbira miḡata miḡimaḡa ḡandi. Kandi kuyu ni Matyu 27.9-10yi ndahara ḡgimandira.   **26:17** Kis 12.6 nanḡa, 12.14-20 nanḡa, Mk 14.12 nanḡa, Lu 22.7-9   **26:18** Mt 21.3   **26:23** Sng 41.9 nanḡa, Lu 22.21 nanḡa, Jo 13.18   **26:24** Ais 53 nanḡa, Dan 9.26 nanḡa, Mk 9.12 nanḡa, Jo 17.12

²⁶ Kamata ñata kiyihuhu, Jisas mavatimba munda miñata Gotiñ kuyu avivi nguta miñasihiraramata, nuñandi simbirasara hañiniñ ngumi. Kamata ambami, Miñata ñamara. Niñandihin yandi kwirandi, vami. ²⁷ Kamata kuku kuvirahuvira vungi wain nanja munda miñata Gotiñ kuyu avivi ngumi. Kamata nurin nguta ambami, Nari sihananga niñi kuviramara. ²⁸ Niñandihin yandi ñangwi. Got nanja krunavundi nuñandin sihananga vata miñavisihuramata siritimbin. Yi ñangwi kanjandihin, krunavundi sihananga ñamba vana andindu hañiniñ kungi kuyivirim tangusingin. ²⁹ Yi narin ambin, yi nari nanja wain sihinda mangvuriman. Kamata ututa muyivi wain kiji Yavandakindu tiwiyi nari nanja kuviriman, vami. ³⁰ Kamata, sihipuri muvana tundu pihu aru ha mitata, Apu Oliv tamayi umu.

Jisas ambami Pita yan kutivu tamirimandi

(Mak 14.27-31 nanja, Luk 22.31-34 nanja, Jon 13.36-38)

³¹ Kamata Jisas nuñandi simbirasara hañiniñ ambami, Masi kiviya yan muhimimuhim vana yivurahimandi. Kamati ngitira sihananga nariñandi indarimangaramangara vana ha miñgata yivirimandi. Gotindu angwimikiyi, Got nimavamba ambami. Yi sipsip karatamatama hamañ yivutatamitin sipsip hañiniñ siñgunziñgu tivaramirimandiyu, vamba ambami. ³² Hara yi anja yahamiriman. Kamata yi wisa kasiramata pirivisa Galili uriman, vami. ³³ Kamavahi Pita kimbi ambami, Muhimimuhim vana nan yivurahimandi ha muvira ngitu nurinandi indarimangaramangara vana ha miñgata yiviti nan mitirimandiyu, hara yi nan mamitahandiriman, vami. ³⁴ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Yi nan kandi ambin, musi kiviya, akakara kwisi piwititi, na arikikwiri ñimbiri nimavamba ambirimana, Yi nuñ mangandin, vamba ambirimana, vami. ³⁵ Kamavahi Pita ambami, Yi nanañga kwimirim ndahara kwimiriman. Yi nuñ mangandin vamba manjambiriman, vami. Kamavahi Jisasindu simbirasara sihananga kuyu siwimaña ambamu.

Jisas Getsemani Got nanja kuyundavarami

(Mak 14.32-42 nanja, Luk 22.39-46)

³⁶ Jisas nuñandi simbirasara hañiniñ nanja kiva Getsemani umu. Kamata nurin ambami, Nari niñi minzita kiyimara. Yi ndambu uta Got nanja kuyundavaraman, vami. ³⁷ Kamata, Pitan nanja Sebedindu ñiñi arikimbatin ndaya timbuta kihiri umu. Kamatihu nuñandi mavi hambu pimitihi, kañda aru miñami. ³⁸ Kamatihu nurin ambami, Yandi mavinimbu pimitimangarahi kwimirim andin. Harim nari niñi yan karatamata narindahara taminga nanja kiyimara, vami. ³⁹ Kamavata suksimbiri uhandata, miñgata tarangiruta nuñandi kipumika ha piriyi tamami. Kamata Got nanja nimavamba kuyundavarami, Yava, kuku kuvirahuvira vungi ni yandi kumayini miñavikira vata pirikin, harim nambira. Hara yi pirikini maña manandi, nambi pirikina maña andi, vami. ⁴⁰ Kamata, Jisas simbirasara arikikwirivat kiyimu hañi pata ngahi akwarihata kiyimu. Kamatihu Pitan nimavamba kitihumi, Nari yi nanja miñgiya awa nda kita taminga nanja mangiyimandira. ⁴¹ Narin miñgaha vananda yivurahiti miñgata yivitirama. Kamataharim taminga nanja kiiñingini Got nanja kuyundavaramara. Kandi, muhim vana anditirim pirikira. Hara nariñandi kwirandi hañandihinindu tikatika mangiyi, vami. ⁴² Kamavata, Jisas sihinda anja uta Got nanja nimavamba kuyundavarami, Yava, kuku kuvirahuvira vungi niñi yanirim kuvirimandi sikwi vatangata, nambi pirikina maña, andi, vami. ⁴³ Kamata sihinda pata ngahi simbirasara hañiniñindu taminga ha pimitihi, karihamu. ⁴⁴ Kamata sihinda nurin mitatuta kwiriñimbiri, Got nanja kuyundavarami. Atiyi kuyundavarami kuyu siwi handaya kuyundavarami. ⁴⁵ Kamata pata ngahi nuñandi simbirasara hañiniñ karihahu ambami, Nari karihata avirikimurangwisa. Indarimara. Krundu Niñi hamañ kru ñamba vana andindu hañiniñindu kumangimbañi tamatama hirivi ha yivurahi. ⁴⁶ Kamataharim yahamiritira nari nanja umi. Niñgamara, kru yan nurinandi kumangimbañi nguhu hama ariñi ni yivurahi ha, vami.

Judas Jisasiñ nuñandi miku niñiniñdu kumangimbañi tamami

(Mak 14.43-50 nanja, Luk 22.47-53 nanja, Jon 18.3-12)

26:26 Mt 14.19 nanja, 1 Ko 10.16   **26:28** Kis 24.8 nanja, Jer 31.31-34 nanja, Sek 9.11 nanja, Ro 5.15 nanja, 1 Ko 10.16 nanja, Hi 9.22   **26:29** Mk 14.25 nanja, Lu 22.18 nanja, Si 10.41   **26:30** Lu 22.39 nanja, Jo 18.1
26:31 Sek 13.7 nanja, Jo 16.32   **26:32** Mt 28.7 nanja, 28.16 nanja, Mk 14.28   **26:34** Mt 26.69-75   **26:35**
Mt 26.56   **26:38** Jo 12.27   **26:39** Mt 6.10 nanja, 20.22 nanja, Jo 6.38 nanja, Hi 5.7-8   **26:41** Mt 6.13 nanja, Ef 6.18 nanja, Hi 2.14 nanja, 4.15   **26:44** 2 Ko 12.8   **26:45** Jo 12.27 nanja, 13.1 nanja, 14.31

⁴⁷ Jisas kuyundavarata kiyihihi, Judas, nuḡandi simbirasara hañindu muvat hama payimi. Kamatihi kru sambi tuki nanḡa ahutimi miḡata nu nanḡa payimu. Gotiḡ kirañiḡguhu hañiniḡindu aru miku hañiniḡ, nanḡa Israel hatindu aru miku hañiniḡ simbiḡu payimu. ⁴⁸ Kru Jisasiḡ nuriniḡandi kumaḡḡimbañi tamatama hama nurin ambami, Kru miḡahandiḡindaḡ vata andira hamaḡ miḡwimiḡwi siriman, kru kandiḡhama Jisas. Nuḡ miḡahanadamara, vami. ⁴⁹ Kamavata, Judas sariwayiniḡandi Jisas kiyimiḡi pata ambami, Avi kivi Ahusiki, vami. Kamavata Jisasiḡ miḡwimiḡwi sami. ⁵⁰ Kandihamatihi Jisas ambami, Yambiha, pana vana hañandiḡin andirimiḡgata andihavu, vami. Kamavahi kru hañiniḡ pata Jisasiḡ miḡahandamu.* ⁵¹ Kamatiḡu kru Jisas nanḡa kiyimi miḡa nuḡandi tuki kuta ha miḡasiharami. Kamata Gotiḡ kirañiḡguhu hañiniḡindu aru miku hañiniḡindu aru miku hamandu simbirasara hamandu kinziḡimiki hañandiḡin, yivutiviḡi piḡiyi miḡgata yivumi. ⁵² Kandihamatiḡhira Jisas nuḡ niḡavami, Nandi tuki kuta ha nuḡandi upiyi kiḡḡiraramina miḡgum. Kru sihanḡa tuki kuta nanḡa kuriḡiriḡandiḡu hañiniḡ, tuki kuta ha nurin piḡiḡarimandi. ⁵³ Na mambaha ḡḡandana. Yi yandi yavandakiḡ kitiwiḡin, nuḡandi kutikara sambi sikwi simbiti pata yaḡ ḡḡuramahu. ⁵⁴ Hara yi kanimatiḡiḡgata, kuyu Gotindu aḡḡwimiḡkiḡi kindi hañiniḡ kandiḡikwisikwi mayivurahiriḡandi. Gotindu aḡḡwimiḡkiḡi ambami, harim kandi vana niḡiniḡ yivurahimandi, vami. ⁵⁵ Kandihiriḡi hañinḡdaya Jisas krunzivi kandiḡhañiniḡ niḡavami, Nari tuki kuta nanḡa ahutimi miḡata yaḡ nanḡa kuriḡahuriḡa nanḡa kipa nanḡa miḡḡaḡ miḡahandiḡim payimañandiḡa. Yi imutamot Gotiḡ kirañiḡguhu tavi hañindu upiyi miḡzita krunavundiḡ kuyu ḡḡundin. Hara yaḡ kandiḡiḡwimiḡ haḡu maḡiḡahandandara. ⁵⁶ Muhimiḡmuhim vana yivurahami kaniḡiniḡiriḡim, kru Gotindu kuyu miḡata ambavaravara hañiniḡ yihimbiviramu maña yivurahami, vami. Kandihamata vana andihu nuḡandi simbirasara hañiniḡ Jisasiḡ mitamita tivaramamu.

Jisasiḡ ḡḡatiḡḡirumu

(Mak 14.53-65 nanḡa, Luk 22.54-55 nanḡa, 22.63-71 nanḡa, Jon 18.13-14 nanḡa, 18.19-24)

⁵⁷ Kru Jisasiḡ miḡahandamu hañiniḡ, nuḡ timbuta kru Gotiḡ kirañiḡguhu hañiniḡindu aru miku hañiniḡindu aru miku Kaiafasindu taviyi umu. Kamatiḡu tikatika kuyundu mirimba nanḡa hañiniḡ nanḡa Israel hatindu aru miku hañiniḡ tihiruta kiyimu. ⁵⁸ Kamatiḡu Pita Jisasiḡ ḡḡaviramata siḡindi umi, hara kutañimari kiyimi. Kamata Gotiḡ kirañiḡguhu hañiniḡindu aru miku hañiniḡindu aru miku hamandu tavi tapa tapira hañi indihuta, kru tavi karatamatama hañiniḡ nanḡa miḡzimi. Jisasiḡ muḡibaham vana ha yivurahiḡi ḡḡitiḡ vata, kiyimi. ⁵⁹ Gotiḡ kirañiḡguhu hañiniḡindu aru miku hañiniḡ, nanḡa kru Juda hatindu kuyu miḡasiriḡvandu hañiniḡ, kru muvira pata Jisas andindi vana kuyusiḡhirañiḡhira ambavaramu vata uraramahu payimu. Nuḡandi ñamba vana mu ḡḡata, nuḡ yivutatamiḡindaḡ vata andimu. ⁶⁰ Kamatiḡu kru sambi pata nuḡ kuyusiḡhiriḡguyu yihivaramu. Hara kuyu sapa Jisasiḡ yivutatamatama ḡandi maḡgamu. Hara kiyihandata, kru arikimbat payimu. ⁶¹ Pata ambamu. Kru nima niḡavamba ambavarandi, Yi Gotiḡ kirañiḡguhu tavi ha yivukumiḡbirata arikikwiri hiviḡi taya tararamiriḡman, vamba ambavarandi, vamu. ⁶² Kamavahu Gotiḡ kirañiḡguhu hañiniḡindu aru miku hañiniḡindu aru miku hama taḡḡuramata, Jisasiḡ niḡavamba kitiḡumi, Na kuyu kimbani maḡambiriḡmana. Naḡ kuyu yihivarayu niḡandiḡiriḡim muḡibana, vami. ⁶³ Kamavahira, Jisas kuyu mu maḡambami. Kamatiḡi Gotiḡ kirañiḡguhundu aru miku hañiniḡindu aru miku hama ambami, Naḡ Got siḡaḡḡiyihiyi hamandu ñimbiḡi kitiwin. Harim tiḡu kandiḡikwisikwi amba. Got krunavundi nuḡandiḡ aḡḡa miḡiḡandiḡ vata yihiramami hamanda na. Na Gotindu Niḡi, mana, mañiḡa, vami. ⁶⁴ Kamavahi Jisas nuḡ niḡavami, Nambi ambanaja. Hara yi nariḡ ambin, muyivi Krundu Niḡi miḡḡaḡ ḡḡitira, Got tikatika nanḡa hamandu kuma kandi sambavu miḡziḡimandi. Kamata ihumbisa niḡbu kita ihumukiri himbañi payimandi, vami. ⁶⁵ Jisas kamavahi, Gotiḡ kirañiḡguhundu aru miku hañiniḡindu aru miku hama kandiḡuḡu ha indarita, aka yahamirata nuḡandi miḡwiri hañiniḡ miḡasihirata ambami, Gotiḡ ambasuvi. Harim nari nanḡa siḡinda kru kaniḡandu vanarim

* **26:50** Grik kuyuyi avindamata maḡambami. Kru muvira ambandu. Jisas ambami, Yambiha na muḡindiḡi pana, vamba ambami, vandu. **26:51** Jo 18.26 **26:52** Stt 9.6 nanḡa, Sk 13.10 **26:53** 2 Kin 6.17 nanḡa, Dan 7.10 **26:54** Ais 53.7 nanḡa, Mt 26.56 nanḡa, Mk 14.49 **26:55** Lu 19.47 nanḡa, 21.37 **26:56** Mt 26.31 **26:60** Lo 19.15 nanḡa, Sḡ 27.12 nanḡa, Mt 27.40 nanḡa, Mk 14.55 nanḡa, Jo 2.19 nanḡa, Si 6.13 **26:63** Ais 53.7 nanḡa, Mt 27.12 **26:64** Sḡ 110.1 nanḡa, Dan 7.13 nanḡa, Mt 24.30 nanḡa, Lu 21.27 nanḡa, Si 7.55 nanḡa, 1 Te 4.16 nanḡa, Sk 1.7 **26:65** Mk 14.63 nanḡa, Si 14.14 **26:65** Wkp 24.16

ambavaravarim kru muviran ambitorin mambayimu. Tihura Gotin ambasuvahi indarira. ⁶⁶ Kamataharim kru kaniman pamatiminda, vami. Kamavahi kimbi ambamu, Nu namba mingga. Harim kimum, vamu. ⁶⁷ Kamata Jisasindu kipumika hañi simiruhavita nuñ yivumu. Kamata nuñ muvira ñungimbarapara tamandama ambamu, ⁶⁸ Na Kru Got krunavundi nuñandin anga minimana vata yihiramami mingga. Harim kru Gotindu kuyu minata ambavarandu hanjinin ambavarandu maña amba. Nan kru yivi nima nin, vamu.

Pita ambami yi Jisasin mangandin vami

(Mak 14.66-72 nanga, Luk 22.56-62 nanga, Jon 18.15-18 nanga, 18.25-27)

⁶⁹ Pita tapa humba hambu, tavi tapira hañi minzita kiyihili, simbirasara muhanjambi nu kiyimi arihañi pata, ambami. Nandahara Jisas Galilindu hama nanga kindana, vami. ⁷⁰ Kamavahi, kru sihanangandu taminganzimbiyi Pita ambami. Yi ambana kuyu ha mangandin, vami. ⁷¹ Kamavata kiyihandata, tapa kindinari nanga hañi uhi, sihinda simbirasara muñambi ngata krunavundi ariñi kiyimu hanjinin ambami, Kru nima Jisas Nasaretindu hama nanga kindi, vami. ⁷² Kamavahi Pita sihinda ambami, Yi kandisikwisikwi ambin, yi kru kandihaman mangandin, vami. ⁷³ Kamata sihinda kiyihandata, kru muvira ariñi tanguramata kiyimu hanjinin pata Pitan ambamu, Kandisikwisikwi, na nuriñandi ñingñindu mingga. Nandi pingwisamur hambu nan minjamamañi ndami, vamu. ⁷⁴ Kamavahura Pita yahata pati ambami, Yi kandisikwisikwi ambin, yi kru kaman mangandin. Yi kuyu kandi manambitin ngatara yan Got pisingaram, vami. Kamavahi sikwitaya akakara pihumi. ⁷⁵ Kamatihi Pita, Jisas akakara kwisi piwititi arikikwiri ñimbiri yambirim ambata, Nuñ mangandin virimana vamba ambami kuyu hanjandihinirim indarimitami. Kamata tapirañi indihuta patinandi irihami.

27

Jisasin Rom gavamandu aru miku kiyimiyi timbuta umu

(Mak 15.1 nanga, Luk 23.1-2 nanga, Jon 18.28-32)

¹ Kamata pihirahi, Gotin kirañinguhundu aru miku hanjinin nanga Israel hatindu aru miku hanjinin sihananga, Jisasin yivutataminda vata kuyu kahañamu. ² Kamata mituta, Jisasin wirimbizikiyi simahata timbuta uta, Pailat Rom gavamandu aru miku hamandu kumangimbañi tamamu.*

Judas kimumi

(Simbirasara 1.18-19)

³ Kru Jisasin nuñandi miku nininindu kumañi tamami hama Judas, ngahi Jisasin ngatingiruta pimi ngumu. Kamatihi nuñandi indarimit hambu tivirami. Kamatihi 30 timbahiris silva nuñ Gotin kirañinguhundu aru miku hanjinin nanga Israel hatindu miku hanjinin ngumu hanjandihin, nuri kiyimuyi anga minata umi. ⁴ Kamata ambami, Yi namba vana andin. Kru nariñandi kumangimbañi tamin hama namba vana manandindi, hara nuñ yivutatamirimandira, vami. Kamavahira nuñ ambamu, Kanjandihin ariñandi vana ma. Pimi ha nandi, vamu. ⁵ Kamavahu Judas timbahiris hanjinin Gotin kirañinguhu tavihumba hambu kahuvarahi indihumi. Kamata uta nuñambi sikiyi tangiraramata kimumi. ⁶ Kamatihi Gotin kirañinguhundu aru miku hanjinin timbahiris kandiha minjata nimavamu, Timbahiris ninandihin kru yivutatamatamandu tikwi ñandi. Harim timbahiris kanjandihin Gotin kirañinguhu tavi niñindu timbahiris nanga minzayi mandamimi, vamu. ⁷ Kamata timbahiris kandiharim mingiya kuyu taya kahañamu. Kamata timbahiris kandihañi kru piri sinji musa minjandu hanjininindu pirivisa mu mut minjamu. Pirivisa kandiha kru kutañi ngati kwimitutu tamimandiyu vata, mut minjamu. ⁸ Kamataharim pirivisa kandihañu, Pirivisa Kru Ñangwi Mingumingu vava ñimbi ngumu. Kuha ñimbi kandihañi ndaya yihirasimu, patavata tihu ndahara ñimbi kaniñi ndaya yihindu. ⁹⁻¹⁰ Kamataharim kuyu mu, kuha Got ambahi kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara, Jeremaia ambami, 30 timbahiris silva hanjandihin minjamu. Timbahiris kandiha Israel hati kru kandihaman mut minjamiharim yihiramamu. Aru nima yan ambami maña timbahiris kandihañi,

26:66 Jo 19.7   **26:67** Ais 50.6 nanga, 53.5 nanga, Mt 27.30 nanga, Jo 19.3   **26:74** Mk 14.71   **26:75** Mt 26.34 nanga, Mk 14.30 nanga, Lu 22.61-62 nanga, Jo 13.38   **27:1** Lu 22.66   * **27:2** Pailat Romindu mingga. Rom hati nuñ aru miku gavaman Judandu tamamu. Juda hati nuriñambi Jisasin mayivutatamahu. Rom hati taya ambandu, Kru muminga kwimirimandi, vamba ambandu. Kamataharim Juda hati Jisasin Pailat kiyimiyi timbuta umu. Jon 18.31yi ndahara ngamara.   **27:3** Mt 26.14-15   **27:5** 2 Sml 17.23   **27:9-10** Sek 11.12-13 nanga, Jer 32.6-15

kru piri singi musa miñandi hamarim pirivisa mut miñamu, vami. Kamataharim kandi vana ha Jeremaia ambami maña kandisikwisikwi yivurahami.

Pailat ambami na Juda hatindu aru miku vaha

(Mak 15.2-5 nannga, Luk 23.3-5 nannga, Jon 18.33-38)

¹¹ Jisas Rom gavamandu aru miku Pailatindu taminggañi tanjuramata kiyimi. Kamatihi Pailat nuñ nimavamba kitihumi, Na Juda hatindu aru miku vaha, vami. Kamavahi Jisas ambami, Nambi ambana, vami. ¹² Kamavahi, Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ nannga Israel hatindu aru miku hañiniñ, Jisasñ ihivaranguyu sambu ngumu. Kamatihura Jisas kuyu kimbi mañambami. ¹³ Kamatihi nuñ sihinda Pailat kitihuta nimavami. Nan sihananga kuyu yihivarayu nambu mambaha indarina, vami. ¹⁴ Kamavahira, Jisas Pailatindu kuyu hañandihinirim kimbi kuyu mañambami. Kamatihi Pailat indarihitihi.

Pailat Jisasñ ahuandiñi yivuwirimbuwirimburi ambami

(Mak 15.6-15 nannga, Luk 23.13-25 nannga, Jon 18.38—19.16)

¹⁵ Miñgiya simbi miñgiya simbindu minza hiviyi taya, Got Israel Hatiñ Mitahi Avingiyimu Aru Hivi hañandihinirim indarimarasimu. Kandihamatirasimu hiviyi gavamandu aru miku hama kru ñamba vana andihu tamandu upiyindu minzavat miñganñ ndaya tihimitarasimi. Krunavundi nuriñambi, kru ñamba vana andihu tamandu upi hañindu minzavat hamandu ñimbi yihirasimu. Kamatihi kru kandihamañ tihimitahi nuri kinduyi urasimi. ¹⁶ Kanditiwimi hañi, kru mumingga kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyimi. Nuñandi ñimbi, Jisas Barabas, krunavundi nuñ ngamañgarandu. Nu kru ñamba sikwi miñga. ¹⁷ Kamata krunavundi pata tihiruhu, nuriñ Pailat nimavamba kitihumi, Nariñirim kru nininñ ndimbanzikwi tihimitini urimandi. Jisas Barabasñ tihimitini urimandi, mana, Jisas krunavundiñ anga miñimandi vata Got yihiramami vamba ambandu nimañ tihimitini urimandi, vami. ¹⁸ Pailat nuriñ ngami. Nuri singirata Jisasñ sañananga timbuta ngatingurim payimu. Harim kandihamavami. ¹⁹ Pailat ngatingirutingiru hamandu minziminzi maka hañi minzita kiyihili nimburi nimavamba, kuyu tamahi payimi. Kru tititaya kiyihiyi hamañ muhim vana mañandi. Kiviyi nuñ akwisihuyi ngin. Kamata indarihin pimisañanzañindi. Kanimavamba, kuyu tamahi payimi. ²⁰ Gotiñ kirañinguhundu aru miku hañiniñ nannga Israel hatindu aru miku hañiniñ, sihananga krunavundiñ miñawinikwinitindi, ambamu, Ambitira Pailat Barabasñ mititi payim. Kamata Jisasñ yivutatamam, vamu. ²¹ Kamata, sihinda gavamandu aru miku hama nuriñ kitihuta ambami, Nari kru arikimbat niñindu nininñ ndaya yambirim tihimitam vata pirikira, vami. Kamavahi krunavundi sihananga ambamu, Barabas, vamu. ²² Kamavahu Pailat nuriñ nimavamba kitihumi, Ara Jisas, Got krunavundiñ anga miñimandi vata yihiramami vamba ambandu nimañ yanjirim pamatitirim pirikira, vami. Kamavahi sihananga ambamu, Ahuandiñi yivuwirimbu, vamu. ²³ Kamavahu Pailat nuriñ kitihumi, Mumirim, nu ñamba vana pamatavu andindi, vami. Hara krunavundi pativat pihuravimbihurav ambamu, Nuñ ahuandiñi yivuwirimbu, vamu. ²⁴ Kamatihi Pailat ngata, yandi kuyu mañindarimandiyu, nannga sangga aru yivurahimandi, vamba indarimi. Harim kuku nikiri miñata krunavundindu taminggañi nuñandi kuma ha ñimburimi. Kamata ambami, Kru nima kwimiti ndahara yi pimi mañgaviriman. Kañandihin nariñandi vana, vami. ²⁵ Kamavahi krunavundi sihananga kimbi nimavamu, Pimi kandiñi ariñ nannga ariñandi ñanjisimajira kiyim, vamu. ²⁶ Kamavahu Pailat Barabasñ tihimitahi nuriñirim umi. Kamata sanganzara hañiniñ ambahi Jisasñ pingirawisimu. Kamata kita Jisasñ ahuandiñi yivuwirimbimandiyu vata, sanganzarandu kumañi tamami.

Sanganzara Jisasñ ambasuvamu

(Mak 15.16-20 nannga, Jon 19.2-3)

²⁷ Kamata gavamandu aru miku hama nuñandi sanganzara hañiniñ ambahi, Jisasñ timbuta Rom gavamandu taviyi indihumu. Kamatihi sanganzara sihananga pata nuñandi kipumikayi tihirumu. ²⁸ Kamata nuñandi mikwiri hañandihin siharamu. Siharata nuñ mikwiri ñangwi aru miku ndu maña ñandi tamaramamu. ²⁹ Kamata siki punzimbonzi nannga hañandihin miñata, aru miku ndu mirangupihupi maña musa miñata nuñandi miku hañi tamamu. Kamata nuñandi kuma kandi samba hambu kuki timi mu miñandihuramamu. Kamata nuñirim tanda mikwimikwitindi nimavamba

27:11 Mk 15.2 nannga, Lu 23.3 nannga, Jo 18.33 nannga, 18.37 nannga, 1 Ti 6.13 **27:12** Ais 53.7 nannga, Mt 26.63 nannga, Jo 19.9 **27:14** Jo 19.9 **27:17** Jo 11.47-48 nannga, 12.19 **27:20** Si 3.14 **27:24** Lo 21.6-9 nannga, Mt 27.4 **27:25** Jos 2.19 nannga, 2 Sml 1.16 nannga, Mt 23.35 nannga, Si 5.28 **27:28** Lu 23.11 **27:29** Sng 69.19 nannga, Ais 53.3

ambasuvamu, Avingivi Juda hatindu aru miku, vamu.* ³⁰ Kamatindi nuñ simiruhavimu. Kamata kuki timi miñandihuramamu ha miñata, nuñandi miku hañi yivumu. ³¹ Nuñ ambasuvasuva vana andita mituta, mikwiri tamaramamu hañandihin siharata nuñandi mikwiri hañandihin tamaramamu. Kamata nuñ ahuandiñi yivuwirimbirim timbuta umu.

Jisasij ahuandiñi yivuwirimbumu

(Mak 15.21-32 nanga, Luk 23.26-43 nanga, Jon 19.17-27)

³² Kamata uta, sanganzara hañiniñ pihu aru Sairinindu, kru Saimoniñ ngamu. Kamata andihu Jisasindu ahuandi ha kavumi. ³³ Kamata uta upi Golgota yivurahamu. Niñbi Golgotandu kuyu sapa ha, miku muñgiyindu punzindu upi varasimu. ³⁴ Kamata upi kandihañi, Jisasij kañinda miñguramam vata, wain kuku hañandihin akingim nanga tarayivurata kuvirimandi vata, ngumu. Kamatihu kuvirimitidhi akindihi manguvirami. ³⁵ Jisasij ahuandiñi yivuwirimbuta mituta, sanganzara hañiniñ nuñandi mikwiri hañiniñ nurinjambi tamarahata miñimindiñ vata, atava imbiramu. ³⁶ Kamata kandi upi hañu minzita nuñ karatamamu. ³⁷ Kamata ahu parapara siñga kirivi ñandi pitita, nuñ kuyu ngatiñguru ha yihimbivirata nuñandi miku tarayawi hambu tamamu. Niñmata kuyu yihimbiviramu. Kru niñma Jisas, Juda hatindu aru miku. ³⁸ Jisas kiyimi tivi hañi, kru arikimbat sañga kurihahuriha nanga kipa nanga hañiniñ ndahara ahuandiñi yivuwirimbuta tararamamu. Muhamañ, kandi sambavu tararamata, muhamañ kakayi sambavu tararamamu. ³⁹⁻⁴⁰ Kamatihu, krunavundi uhuvañindindi ambasuvanzuva, miku tiwahandiwa niñmavamu. Na Gotiñ kirañinguhu tavi hañandihin yivukuvimbirata, arikikwiri hiviyi taya tararamarama miñga. Harim nambi ngurama. Kandisekwisikwi na Gotindu Niñjitiñgata ahuandi ha mitata miñga, vamu. ⁴¹ Gotiñ kirañinguhu hañiniñ aru miku hañiniñ nanga katikata kuyundu mirimba nanga hañiniñ nanga Israel hatindu aru miku hañiniñ ndahara siwimañanzih andindi ambasuvamu. ⁴² Niñmavamba ambamu, Nu kru muñiniñ nguramandi. Hara nuñambi mangurami. Nu Israel hatindu aru miku. Harim ahuandi ni mitata miñgiti ngatanda niñambirim indarimanjarimindiñ. ⁴³ Nu Gotirim indarimanjarata ambandi, Yi Gotindu Niñji, vamba ambandi. Harim Got nuñirim mavindamata ngata, nuñ tihu nguramirimandi, vamu. ⁴⁴ Kru arikimbat sañga kurihahuriha nanga kipa nanga hañiniñ, Jisasindu tivi hañi ahuandiñi yivuwirimbumu hañiniñ ndahara, Jisasij ambasuvamu.

Jisas kimumi

(Mak 15.33-41 nanga, Luk 23.44-49 nanga, Jon 19.28-30)

⁴⁵ Ina miriyi kiyihi, pirivisa sihananga kivimiñgwi tariñgumi. Kamatihi taya uta ina miñguta sañgindiñgumi. ⁴⁶ Kamata ina miñguta sañgindiñgumi hiriviyi, Jisas pati avañgarata ambami, Eli Eli lema sabaktani, vami. Kandi kuyu niñindu kuyu sapa ha niñmata. Yandi Got, yandi Got, mumirim yay mitana. ⁴⁷ Kamavahi kru muvira ariñi tañguramata kiyimu hañiniñ indarita ambamu. Kru niñma Elaijañ urarami, vamu. ⁴⁸ Kamavahi sariwayiñandi nurinandi muvati hama tivita uta spans visa miñata wain kuku ahivi hañi tamami. Kamatihi wain yavurihi kuki timi muiy simahata, Jisasirim kuvirimandi vata, ngumu. ⁴⁹ Kamatihi muvira ambamu, Mitina ngimiñgusa. Elaija pata nuñ nguramirimandi vaha, vamu. ⁵⁰ Kamata Jisas sihinda pati avañgarata kimumi. ⁵¹ Kamatihi kandiñirivi hañindaya mikwiri aru, Gotiñ kirañinguhu taviyi inanandita kirasimi hañandihin, kimba hambu kita siharata miñguta angamiñga hambu yivurahami. Kamata arikinziñga yivurahami. Kamatihi piri ni namanama tih, timba aruru hañiniñ pihumbiramu. ⁵² Kamatihi krunzava hañiniñ pirihumi. Kamatihi Gotindu krunavundi muvira kuha kimumu hañiniñ kandiñandiñwimi yahamiramu. ⁵³ Yahamirata kiyihuhu, Jisas aña yahamirata mituhi, Gotindu pihu aru Jerusalem indihumu. Kamatihi krunavundi sambu nurin ngamu. ⁵⁴ Sañganzarandu arumiku hama nanga, sañganzara Jisasij karatamata kiyimu hañiniñ, ngahu pirimama payihi muhimimuhim vana yivurahahi ngata piñisañjarandumu. Kamata niñmavamu, Kandisekwisikwi, kru niñma Gotindu Niñji, vamu. ⁵⁵ Navundi Galilindu sambu Jisas

* **27:29** Sañganzara hañiniñ Jisasij imbiraramata aru miku hamañ kanzi miñayahuramañandimu. Kandihamata hiriviyi aru miku hañiniñ mikwiri kandihamata hañiniñ tamarasimu. Mikwiri ñangwi nanga mirangupihupi kandiha aru miku ndu. Aru miku ndu minziminzimakayi minzita, kuki timi minzataya miñahandarasimu. **27:30** Ais 50.6 nanga, Mt 26.67 **27:31** Ais 53.7 **27:34** Sng 69.21 nanga, Mt 27.48 **27:35** Sng 22.18 **27:38** Ais 53.12 **27:39-40** Sng 22.7 nanga, 109.25 nanga, Mt 26.61 nanga, Jo 2.19 **27:43** Sng 22.8 **27:46** Sng 22.1 nanga, Hi 5.7 **27:48** Sng 69.21 **27:51** Kis 26.31-33 nanga, 2 Sto 3.14 nanga, Mk 15.38 nanga, Lu 23.45 nanga, Hi 6.19 nanga, 10.19-20 **27:55** Lu 8.2-3

nanja kındaŋginda nuŋ nguramandu haŋjiniŋ ndahara kiyimu. Navundi kandihaŋjiniŋ kutaŋimari taŋguramata tihiraramamu. ⁵⁶ Navundi kandi ŋiŋgi haŋindu muhambi, Maria pihu aru Makdalandu ŋambi. Muhaŋambi, Maria Jems nanja Josep niŋjum. Ara muhaŋambi, Sebedindu ŋiŋgi arikimbat niŋjum.

Jisasindu pati ha timba humbaŋi tamamu

(Mak 15.42-47 nanja, Luk 23.50-55 nanja, Jon 19.38-42)

⁵⁷ Kamata kivititi kivitirim andihitihi, kru timbahirisindu ariku miŋga pihu aru Arimateandu miŋga, nuŋandi ŋimbi Josep, kandihamu payimi. Josep kandihamu ndahara Jisasindu simbirasara muvati miŋga. ⁵⁸ Nu Pailat kiyimiyi, kitiwitin aria vitiŋgata Jisasindu pati ha miŋiman vata, payimi. Kamatihi Pailat ambahi, sanganzara haŋjiniŋ pati ha miŋata Josepiŋ ngumu. ⁵⁹ Kamatihi Josep miŋata pati ha miŋwiri ŋaŋjira suŋiyi taparami. ⁶⁰⁻⁶¹ Kamata Josep, Jisasindu pati ha miŋata uta sava humba nuŋandi kihiyi tamami. Sava humba kandiha ambahi kru timbayi kuhanda musa miŋjahu saŋ kindi. Kamatihihi Maria pihu aru Makdalandu haŋambi nanja, Maria muhaŋambi ndahara ariŋi minzita tihiraramamu. Kamatihihi Josep timba muŋgi aru muŋandi tihuyaparahi payihi, kumba miŋka ha yivuvihita umi.

Sanganzara Jisasindu sava karatamamu

⁶² Avirikimuhimu Hiviyirim muhimimuhim siwitamatama hivi ha sirivami. Kamatihi amut Avirikimuhimu Hivi haŋi Gotiŋ kiraŋiŋguhu haŋjiniŋindu aru miŋka haŋjiniŋ, nanja Farisi haŋjiniŋ uta Pailatiŋ ngamu. ⁶³ Kamata nuŋ ambamu, Aru miŋga, ara kru kuyusihiŋi nanja hama kiŋiŋgiŋi kuyu mu ambamirim indarimitariŋ. Ambami, Yi arikiŋgiŋi kita, kwiri haŋi aŋga yahamiriman, vamba ambami. ⁶⁴ Kamataharim ambina kumba miŋka haŋandihin yihiŋamangaritu arikikwiri hivi kiyim. Nuŋandi simbirasara haŋjiniŋ pata nuŋandi pati haŋandihin kipa miŋata uta krunavundiŋ ambirimandiyu. Sava humba ha mitata aŋga yahamiri vamba ambirimandiyu. Kamatu nuriŋandi kuyusihiŋiŋguyu kihi haŋandihin, nuŋandi kuyusihiŋiŋguyu kuha ambami haŋandihin tarativirimandi, vamu. ⁶⁵ Kamavahu Pailat nuriŋ ambami, Sanganzaraŋ timbututa ambitiŋa sava haŋi karatamata kiyimu. Nari uta nariŋandi indarimitiyi muhimimuhim vana andita sava haŋindu kumba miŋka ha yihivihimangarama, vami. ⁶⁶ Kamavahi uta sava haŋindu kumba miŋka ha yihivihimangaramu. Kamata timba himba haŋi kuŋgi yivuta tamata, sanganzaraŋ tamahu sava ha karatamamu.

28

Jisas aŋga yahamirami

(Mak 16.1-10 nanja, Luk 24.1-10 nanja, Jon 20.1-18)

¹ Avirikimuhimu Hivi ha umi. Kamatihi kimanggima hivi haŋi paka pihirihihi, Maria pihu aru Makdalandu haŋambi nanja Maria muhaŋambi, Jisasindu sava ha ngimindariŋ vata, payimu.* ² Kamatihihi Aru niŋandu kutikara Gotindu pihuyi kita miŋgami. Kamatihi pirimama aru sikwi payimi. Kamata kutikara hama timba muŋgi kumba miŋka yivuvihimi haŋandihin tihuyaparahi tivimbu umi. Kamata kandi himba haŋi minzita kiyimi. ³ Kutikara hamandu kipumika ha ŋima miŋaparahi siŋandi maŋa siŋandimaŋandimi. Kamatihi nuŋandi miŋwiri haŋandihin ndahara ihumukiri maŋa kiyimi. ⁴ Kamatihi sanganzara haŋjiniŋ niŋambirim piŋitihi, nanangarata, kimuhimu ŋiniŋ maŋa yivurahamu. ⁵ Kamatihi Aru niŋandu kutikara hama yahata navundi arikimbatirim niŋavami, Piŋimandumara. Yi nariŋ ngin, nari Jisas kru ahuandiŋi yivuwirimbusimu hamaŋ ngiriŋ para. ⁶ Nu niŋi manggiyi. Nuŋambi kuha ambami maŋa yahamiri. Nari arikimbat pata upi karihasimi niŋandihin ngamara. ⁷ Kamataharim nari arikimbat aŋga uhavuta nuŋandi simbirasara haŋjiniŋ niŋavamba ambamara, Nu sava humba ha mitata aŋga yahamiri. Indarimara, nuwisa kasiramata Galilivu uyi, harim nuŋ kandihambu ngimandira, vamba ambamara. Yi kuyu kandiŋi nariŋ ambavaririm pan, vami. ⁸ Navundi arikimbat piŋisararandimu, hara kinzihiŋzimaŋgaramu. Kamata sariwayiŋandi sava ha mitata tivaramata Jisasindu simbirasara haŋjiniŋ ambavaririm umu. ⁹ Kamatihi Jisas arikimbatiniŋ kindiŋi ngata niŋavami, Kivisihi vami. Kamatihi arikimbat nu kiyimi arihaŋi uta, nuŋandi tandanzambiri haŋi miŋahandata nuŋandi ŋimbi tihuyahamu. ¹⁰ Kamatihi Jisas arikimbatiniŋ niŋavami, Piŋimandumara.

27:56 Mt 20.20   27:58 Lo 21.22-23   27:60-61 Ais 53.9   27:63 Mt 12.40 nanja, 16.21 nanja, 17.23 nanja, 20.19 nanja, Mk 8.31 nanja, 9.31 nanja, 10.33-34 nanja, Lu 9.22 nanja, 18.31-33 nanja, Jo 2.19-21   27:65 Dan 6.17   27:66 Dan 6.17   * 28:1 Kimanggima hivi ha Sande taya.   28:3 Dan 10.6 nanja, Mt 17.2 nanja, Si 1.10
28:6 Mt 12.40 nanja, 16.21   28:7 Mt 26.32   28:10 Hi 2.11

Nari arikimbat uta ambitira yaranava Galilivura umu. Yanj kandambu ngimandiya, vami.

Sanganzarandu kuyu

¹¹ Navundi arikimbat uhuhu, sanganzara Jisasindu sava karatamata kiyimu hañindu muvira pihu aru hañi indihumu. Kamata Gotij kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ muhimimuhim vana yivurahamirim ambavaramu. ¹²⁻¹³ Kamatihu Gotij kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ nanga Israel hatindu aru miku hañiniñ tihiruta, kuyu mu simahamu. Kamata sanganzara hañiniñ timbahiris sambi nguta, ambamu, Uta nimavamba ambamara, Kiviyi karihaharingarinj, nuñandi simbirasara hañiniñ pata nuñandi pati ha kipa miñayu, vamba ambamara. ¹⁴ Kamatira gavamandu aru hama kuyu kaniñandihin indarita nariñ yivutatamirimitingata, arara nu nanga kuyu miñasirivim. Kamatirin nari kuyu mangavirimandira, vamu. ¹⁵ Kamavahu sanganzara hañiniñ timbahiris hañandihin miñata, aru miku hañiniñ ambaramamu mañamaña andimu. Kamatihu kuyu kaniñandihin Juda hati indarita mitumu. Juda hati kuyu kaniñandihinirim ambavararasimu. Patavata tihu ndahara kuyu siwimaña ndaya ambavarandu.

Jisas nuñandi simbirasarañ simbira miñimandiyurim ambami

(Mak 16.14-18 nanga, Luk 24.36-49 nanga, Jon 20.19-23)

¹⁶ Kamata 11 simbirasara hañiniñ Galilirim umu. Uta Jisas apu ambami hañi yivurahamu. ¹⁷ Kamata Jisasinj ngata, nuñandi ñimbi tihuyahamu. Hara simbirasara muvirandu indarimit arikita kiyimi. ¹⁸ Kamatihu Jisas arihañi pata nuriñ nimavami, Got nuñandi pihuyindu nanga piri niñindu muhimimuhim karatamatarim yanj ñimbi ngumi. ¹⁹ Kamataharim uta krunavundi sihanañga pirivisa muvundumuvundu anditira yandi simbirasara yivurahamu. Kamatindi, Yavandu ñimbiyi, nanga nuñandi Niñindu ñimbiyi, nanga nuñandi Maviñiniñindu ñimbiyi kukuyi miñangirumara. ²⁰ Kamata yi nariñ kuyu ngumin hañiniñ sihanañga nuriñ ambaramamara. Kamatira kuyu kandihaniñindaya miñahandamu. Indarimara. Yi imutamut nari nanga kindin. Ututa piri niñandihin nanga muhimimuhim siñgundirimandi.